

Instytucje wsparcia społecznego wobec aktualnych problemów

Redakcja naukowa:
Urszula Bejma, Marcin Łyżcki, Leon Szot

Wydawnictwo
JEDNOŚĆ 2024

**Instytucje
wsparcia społecznego
wobec aktualnych
problemów**

Recenzenci: *dr hab. Iwona Myśliwcyk, prof. UWM w Olsztynie*
dr hab. Witold Janocha, prof. KUL

Publikacja powstała w ramach działań projektowych
„Centrum Analiz Poblémów Społecznych Caritas Polska”

Copyright by Caritas Polska 2024
Wydawnictwo „Jedność”
ul. Krakowska 62, 25-701 Kielce
tel.: 41 349 50 50
e-mail: ksiegarnia@jednosc.com.pl

ISBN 978-83-968571-3-2

Druk i oprawa:
Drukarnia im. Adama Półtawskiego, 25-701 Kielce,
ul. Krakowska 62, www.dap.pl

Projekt i łamanie tekstu: Morten Hepi Sp. z o.o.
Redakcja językowa, korekta: Anna Rudzińska
Zdjęcia na okładce: Adobe Stock

Instytucje wsparcia społecznego wobec aktualnych problemów

Redakcja naukowa:

Urszula Bejma

Marcin Iżycki

Leon Szot

Spis treści

Słowo wprowadzające – *Marcin Łżycki*,
Dyrektor Caritas Polska 6

Wstęp 8

Część I. Wsparcie społeczne w ujęciu interdyscyplinarnym

Zmiany ustroju administracyjnego i ich wpływ
na ukształtowanie modelu odpowiedzialności
pracownika w administracji publicznej
– *Bogusław Uliasz* 13

Nieodpłatna pomoc prawna
w organizacjach pozarządowych
– *Michał Poniatowski* 29

Rodzina naturalna jako podstawowe środowisko
wychowawcze w rozwoju dziecka
– *Magdalena Rabiasz* 47

Organy i instytucje państwowe w Polsce
wobec zagrożenia migracyjnego
– *Sławomir W. Bylina* 65

Część II. Implementacja wsparcia społecznego w sytuacjach kryzysowych

Placówka opiekuńczo-wychowawcza jako środowisko przygotowujące do usamodzielnienia wychowanków – Paweł Frączek	85
Rola placówek wsparcia dziennego w procesie przeciwdziałania przemocy wobec młodzieży – Bartosz Łukaszewski	107
Przygotowanie do życia w rodzinie jako forma pomocy rodzinie – Urszula Bejma, Marcin Iżycki	119
Instytucje wsparcia rodziny w sytuacji kryzysu więzi rodzinnych – Władysław Majkowski	133
Rodzina w systemie wsparcia społecznego nad pacjentem – członkiem rodziny w stanie terminalnym – Renata Marszałek	145
Pracownicy systemu wsparcia społecznego wobec wyzwań pracy z imigrantami i uchodźcami – Katarzyna Wojtanowicz, Sylwia Michalec-Jękot	159
Geneza i dzień dzisiejszy programu wsparcia dzieci „Pajacyk” – Magdalena Jaranowska	171
Wsparcie społeczne dzieci niepełnosprawnych w regionie arabskim. Przykład Arabii Saudyjskiej, Jemenu oraz Egiptu – Leon Szot	185
AI jako wsparcie w eliminowaniu barier komunikacyjnych w usługach społecznych – Tomasz Bierzyński	217

Słowo wprowadzające

Szanowni Państwo,

serdecznie witam w imieniu Caritas Polska, głównego organizatora konferencji naukowej „Instytucje wsparcia społecznego wobec aktualnych problemów”. Szczególnie pragnę powitać władze partnerskich uniwersytetów, które są współorganizatorami dzisiejszego spotkania: Panią Prorektor Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Prof. Małgorzatę Dudę oraz Księdza Profesora Mirosława Kalinowskiego Rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Serdecznie witam wszystkich Państwa Prelegentów, zarówno przedstawicieli świata nauki, jak i organizacji pozarządowych. Jest mi miło powitać także studentów oraz gości, którzy łączą się z nami poprzez transmisję online.

Jedną z teorii wyjaśniających procesy zachodzące w społeczeństwie jest teoria zmiany społecznej, którą wielu socjologów umieszcza na czołowym miejscu wśród priorytetów badawczych socjologii. Pewną oczywistością są znane naukom społecznym stwierdzenia, że: po pierwsze zmianę społeczną inicjuje wiele czynników o różnym stopniu intensywności i rozległości, po drugie natomiast pojawiające się coraz to nowe, najczęściej niekontrolowane zjawiska w życiu społecznym, generują swoimi konsekwencjami rosnące zaniepokojenie.

Dziś, chyba bardziej niż kiedykolwiek w historii Polski i Europy ostatnich lat, jesteśmy naoczniymi świadkami przyspieszonego tempa zmian społeczno-polityczno-gospodarczych, które zmieniając dotychczasowy porządek świata, skłaniają jednocześnie do refleksji nie tylko na temat samych trendów, lecz także prognoz oraz mniej lub bardziej koniecznych działań prewencyjnych i pomocowych. Z pewnością tego typu zjawisk jest wiele, ale pozwolę sobie wymienić choćby trzy z nich: pandemię COVID-19, ogłoszoną oficjalnie w Polsce 20 marca 2020 roku, rozpoczęty wczesną jesienią 2021 roku konflikt na granicy polsko-białoruskiej oraz wojnę w Ukrainie wywołaną przez Federację Rosyjską 24 lutego 2022 roku. Z pewnością społeczne reperkusje tych zdarzeń będziemy jako społeczeństwo przeżywać przez długi czas, borykając się z różnorodnymi problemami, zarówno w Polsce, jak i na świecie. Są one odczuwane i klasyfikowane jako dezorganizacja życia społecznego, stan niepewności, chaosu, kryzysu wartości, traumy spowodowanej utratą kontroli nad różnymi wymiarami życia i aktywności człowieka – co istotnie determinuje jakość życia zarówno jednostek, jak i całych grup społecznych.

Mam nadzieję, że dzisiejsza konferencja wskaże potencjalne obszary i sposoby ukierunkowanych, solidarnych i skonsolidowanych działań na rzecz osób i grup znajdujących się w sytuacjach trudnych, kryzysowych, a nawet granicznych.

Kończąc, chciałbym jeszcze przywołać słowa papieża Franciszka z orędzia na Wielki Post 2022 roku: „Wielki Post jest czasem sprzyjającym, aby szukać, a nie unikać potrzebujących; aby wołać, a nie ignorować tych, którzy pragną słuchać dobrego słowa; aby odwiedzać, a nie opuszczać tych, którzy cierpią z powodu samotności. Wcielajmy w życie wezwanie do czynienia dobra wszystkim, poświęcając czas na miłość do najmniejszych i najbardziej bezbronnych, opuszczonych i wzgardzonych, dyskryminowanych i zepchniętych na marginesy”¹.

Życzę Państwu owocnych obrad. Oby podjęta debata doprowadziła do konstruktywnych wniosków, które pozwolą jeszcze skuteczniej pomagać tym, którzy tej pomocy potrzebują.

ks. dr Marcin Iżycki

Dyrektor Caritas Polska

---

¹ Franciszek, *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Wielki Post 2022*, p. 2.

Wstęp

Współczesny świat stawia przed człowiekiem coraz bardziej skomplikowane wyzwania oraz zadania o takim stopniu trudności, którym sam, bez pomocy i wsparcia innych, nie jest w stanie sprostać. Niemal codziennym społecznym krajobrazem Polski i świata stało się ubóstwo psychiczne i duchowe, będące następstwem kryzysu wartości, a także ludzka bieda w wymiarze socjalno-bytowym jako skutek wadliwych systemów ekonomicznych, czy różnego rodzaju dysfunkcje i patologie społeczne. Znaczącym dopełnieniem tej listy niebezpieczeństw są kryzysy humanitarne, będące konsekwencją lokalnych konfliktów zbrojnych oraz działań wojennych prowadzonych na szeroką skalę. Przykładem jest rozpoczęta 24 lutego 2022 roku napaść Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, która pochłonęła już wiele ofiar, w tym także osoby cywilne, a wśród nich kobiety i dzieci. Tymczasem żaden powód, żadna racja nigdy nie usprawiedliwia decyzji o rozpoczęciu inwazji wojskowej na niepodległy kraj, bombardowania osiedli mieszkalnych, szkół, czy przedszkoli. Wojna jest zawsze klęską ludzkości.

Oddawana do rąk Czytelników publikacja powstała z inicjatywy Caritas Polska i jest owocem konferencji naukowej pt. „Instytucje wsparcia społecznego wobec aktualnych problemów”, która odbyła się 17 marca 2022 roku w siedzibie Caritas Polska w Warszawie.

Prezentowana publikacja ma charakter interdyscyplinarny, a dociekania naukowe przebiegają w niej zarówno w sferze teoretyczno-opisowej, jak i badawczej. Została ona podzielona na dwie części.

Część pierwsza, zatytułowana *Wsparcie społeczne w ujęciu interdyscyplinarnym* podejmuje kolejno refleksję naukową nad problematyką odpowiedzialności pracownika w administracji publicznej w odniesieniu do zmian ustrojowych zachodzących na terytorium Polski (B. Uliasz), analizę zagadnienia nieodpłatnej pomocy prawnej w organizacjach pozarządowych (M. Poniatowski), zagadnienie instytucjonalnego wsparcia rodziny w sytuacji osłabienia małżeńsko-rodzinnej więzi spowodowanej czynnikami mikrostrukturalnymi i osobowościowymi (W. Majkowski) oraz rolę organów i instytucji państwowych w Polsce wobec zagrożenia migracyjnego (S.W. Bylina).

Część druga, *Implementacja wsparcia społecznego w sytuacjach kryzysowych*, odnosi się do szerokiego spektrum zagadnień, które ukazują różne formy wsparcia i ich adaptację w sytuacji kryzysu jednostki, rodziny, czy grupy społecznej. Tematyka prezentowanych w tej części zagadnień dotyczy zatem: instytucjonalnej pieczy zastępczej w aspekcie efektywności działań służących przygotowaniu wychowanków do samodzielności w dorosłym życiu (P. Frączek), roli placówek wsparcia dziennego

w procesie przeciwdziałania przemocy na przykładzie Klubu Młodzieżowego „Alternatywa” Fundacji „Naszym Dzieciom” (B. Łukaszewski), przygotowania do życia w rodzinie traktowanego jako jedna z form świadczonej jej pomocy (U. Bejma, M. Lżycki), znaczenia zinstytucjonalizowanego wsparcia w opiece oraz towarzyszeniu choremu paliatywnie i jego rodzinie (R. Marszałek), istoty wsparcia społecznego i interwencji kryzysowej w zakresie działań na rzecz imigrantów i uchodźców (K. Wojtanowicz, S. Michalec-Jękot), działalności programu wsparcia żywnościowego dzieci „Pajacyk” prowadzonego przez Polską Akcję Humanitarną (M. Jaranowska), zagadnienia wsparcia społecznego dzieci z niepełnosprawnościami w regionie arabskim na wybranych przykładach Arabii Saudyjskiej, Jemenu i Egiptu (L. Szot) oraz możliwości, jakie sztuczna inteligencja oferuje w kontekście usług społecznych z podkreśleniem zarówno potencjału przełamywania barier komunikacyjnych, jak i zwróceniem uwagi na wyzwania z tym związane (T. Bierzyński).

Prezentowana publikacja powstała dzięki współpracy i zaangażowaniu Autorów poszczególnych tekstów, którzy podjęli się trudu opracowania rezultatów swoich dociekań naukowych. Wszystkim składamy serdeczne wyrazy podziękowania.

Jesteśmy przekonani, że niniejsza publikacja będzie dobrą płaszczyzną rozważań o licznych walorach poznawczych oraz interdyscyplinarną formą dzielenia się dobrymi praktykami w obszarze pomocy osobom potrzebującym.

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Część I.

**Wsparcie
społeczne w ujęciu
interdyscyplinarnym**

Bogusław Ulijasz*

Zmiany ustroju administracyjnego i ich wpływ na ukształtowanie modelu odpowiedzialności pracownika w administracji publicznej

Streszczenie

Celem artykułu jest szczegółowe omówienie transformacji organizacji administracji publicznej w Polsce oraz przedstawienie zasad pociągnięcia do odpowiedzialności pracowników samorządowych. Z uwagi na fakt, iż na przestrzeni lat model określający przesłanki uzasadniające pociągnięcie pracownika samorządowego do odpowiedzialności ulegał licznym zmianom, w niniejszej publikacji uwypuklono te najistotniejsze oraz wskazano wady i zalety wprowadzonych przez ustawodawcę rozwiązań. Autor stawia tezę, że czynnikiem warunkującym prawidłową organizację i działalność administracji publicznej jest przede wszystkim dobre i przejrzyste prawo, a uregulowanie zakresu i zasad pociągania do odpowiedzialności pracowników samorządowych oraz precyzyjne określenie okoliczności uzasadniających brak tej odpowiedzialności jest kluczowym elementem do prawidłowego rozwoju działalności samorządów. Autor w sposób kompleksowy przedstawia obecnie funkcjonujący model odpowiedzialności pracowników samorządowych, z uwzględnieniem odpowiedzialności pracowniczej, karnej

---

* Bogusław Ulijasz – dr hab.; Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

oraz odpowiedzialności z tytułu naruszenia ustawy o finansach publicznych pracowników z sektora administracji publicznej.

Słowa kluczowe: organizacja administracji publicznej, samorząd terytorialny, pracownik samorządowy, zasady odpowiedzialności pracowników administracji publicznej, odpowiedzialność pracowników samorządowych, odpowiedzialność pracownicza, model odpowiedzialności pracowników samorządowych

Dokonując analizy problematyki odpowiedzialności pracowniczej w administracji publicznej w poszczególnych stadiach jej ewoluowania należy zaznaczyć, że nie ma ona jednorodnego charakteru albowiem, jak wskazuje jej geneza, na przestrzeni lat kładziono nacisk na inne przesłanki, które uzasadniałyby pociągnięcie pracownika samorządowego do odpowiedzialności. Chcąc scharakteryzować zakres zmian jakie dokonały się na przestrzeni lat, należy zwrócić szczególną uwagę na ich istotę zarówno samej odpowiedzialności, jak i jej korelację ze zmianami ustrojowymi zachodzącymi na terytorium Polski. W przedłożeniu postaram się zaprezentować i szczegółowo omówić transformację organizacji administracji publicznej w Polsce oraz zaprezentuję zasady pociągnięcia do odpowiedzialności pracowników samorządowych. Podejmę się także próby uwypuklenia najistotniejszych zmian, jakie mogliśmy zaobserwować w omawianej przeze mnie problematyce w okresie międzywojennym oraz po 1945 r., aż do chwili obecnej. Postaram się także wskazać wady i zalety wprowadzonych przez ustawodawcę rozwiązań, a także przedstawię i w sposób kompleksowy omówię obecnie funkcjonujący model odpowiedzialności pracowników samorządowych, uwzględniając jego trojaki charakter.

W celu prawidłowego zrozumienia oraz zapewnienia sobie płynności poruszania się po omawianych zagadnieniach konieczne jest wskazanie, jakimi cechami winien odznaczać się podmiot, aby można było określić go mianem pracodawcy samorządowego lub pracownika administracji publicznej.

Zatem, zgodnie z poglądem wyrażonym w doktrynie, pracownikiem administracji publicznej jest każda osoba fizyczna, która pozostaje w stosunku zatrudnienia chociażby z jedną z jednostek administracji publicznej wymienionych w katalogu zawartym w art. 2 ustawy z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samorządowych¹. W konsekwencji przyjęcia przez ustawodawcę takiego rozwiązania należy wskazać, iż przesłanką warunkującą przyznanie osobie fizycznej statusu pracownika samorządowego jest wyłącznie fakt zatrudnienia ją przed podmiot wskazany w art.

¹ B. Dolnicki, *Samorząd terytorialny*, Warszawa 2016, s. 252.

2 przywołanej powyżej ustawy. Jednocześnie powinniśmy zwrócić uwagę na brak korelacji pomiędzy możliwością przyznania statusu pracownika samorządowego, a faktycznie zajmowanym przez tę osobę stanowiskiem, pełnioną funkcją, zadaniami, jakie w wyniku jej pełnienia realizuje oraz podstawą prawną zatrudnienia, tj. sposobem nawiązania stosunku pracy². Kryterium wyodrębnienia pracownika samorządowego jest więc miejsce pracy³.

Wśród podmiotów zdefiniowanych przez ustawodawcę jako pracodawców samorządowych wyróżniamy z kolei: urzędy marszałkowskie, starostwa powiatowe, urzędy gmin oraz ich jednostki organizacyjne, a także biura związków jednostek samorządu terytorialnego oraz utworzonych przez nie zakładów budżetowych oraz biura jednostek administracyjnych jednostek samorządu terytorialnego⁴.

Pochylając się nad problematyką odpowiedzialności pracowniczej samorządowców po 1918 r. należy pamiętać, że jest ona zakorzeniona w dalece odmiennych standardach nie tylko ustrojowo-politycznych, ale także gospodarczych i społecznych.

W latach 1918-1939 funkcjonujący w Polsce system administracji publicznej przeżywał okres stagnacji oraz braku adaptacji nowatorskich rozwiązań. Powyższą tezę uzasadnia chociażby fakt, iż w latach 1918-1933 w Polsce funkcjonowały co najmniej trzy niezależne od siebie modele samorządu terytorialnego⁵. Na ziemiach pozostających pod austriackim i pruskim zaborem funkcjonowały modele, które w przeważającej mierze czerpały z rozwiązań wypracowanych przez ustawodawstwo zaborcze. Inny system administracji publicznej funkcjonował z kolei na ziemiach, które były niegdyś częścią składową Królestwa Polskiego, albowiem przyjęto tam rozwiązania wzorujące się na samorządzie terytorialnym występującym w Rosji⁶.

W okresie II Rzeczypospolitej samorząd terytorialny zorganizowany był w oparciu o następujące zasady. Po pierwsze, samorządy lokalne dostosowywano do obowiązującego wówczas podziału terytorialnego. Po drugie, przepisy dotyczące organizacji i funkcjonowania samorządów uchwałyły tzw. rady obieralne. Po trzecie, dopuszczono możliwość łączenia się jednostek organizacyjnych samorządu celem realizacji wspólnych im interesów. Po czwarte, na czele organów administracji ogólnej i wykonawczych stanęli starostowie i wojewodowie. Po piąte, jednostki

² H. Szewczyk, *Zakres pojęcia „pracownik samorządowy” po wejściu w życie reformy administracji publicznej*, PiZS 12(1999), s. 18 i n.

³ Z. Bukowski, T. Jędrzejewski, P. Rączka, *Ustrój samorządu terytorialnego*, Toruń 2005, s. 265.

⁴ Art. 2 ustawy z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samorządowych (tekst jedn. Dz.U. z 2008 r. nr 223 poz. 1458).

⁵ A. Piasecki, *Druga i Trzecia Niepodległość*, Zielona Góra 2011, s. 85.

⁶ *Tamże*, s. 86.

organizacyjne samorządu terytorialnego uzyskały osobowość publicznoprawną. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że do tej pory w/w podmioty dysponowały jedynie osobowością cywilnoprawną. W konsekwencji powyższego podmioty te mogły w określonej przez ustawodawcę sytuacji dysponować władztwem administracyjnym. W tym też okresie wprowadzono podział kompetencji samorządu na własne i zlecone⁷.

W celu poprawy obecnie funkcjonujących rozwiązań, wypracowania jednego – wspólnego dla wszystkich obszarów administracyjnych państwa – systemu samorządowego oraz kierując się chęcią powrotu do minionych, rodzimych tradycji, 23 marca 1933 roku wprowadzono ustawę o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego. Wbrew początkowym zamysłom, pomimo szczytnych idei, opracowania przemyślanych rozwiązań oraz sprawnie przeprowadzonego procesu legislacyjnego, nie udało się uzyskać w pełni jednolitego systemu administracji publicznej, a w ustrojach poszczególnych władz lokalnych można było zaobserwować szereg odmiennych rozwiązań. Według wielu obserwatorów taki stan rzeczy utrzymywał się aż do początku XXI wieku⁸.

Wartym podkreślenia jest fakt, że wprowadzona reforma czerpać musiała z nowatorskich rozwiązań jej autorów, ponieważ rodzime tradycje, choć obecne, okazały się niewystarczające do opracowania pełnego, sprawnego, a zarazem komplementarnego systemu administracyjnego. Oczywiście było również, że nowa ustawa nie mogła czerpać z dorobku państw zaborczych, albowiem pozostawałoby to w oczywistej sprzeczności z ideą niepodległego państwa polskiego.

Łatwiejsze zadanie mieli z kolei przedstawiciele III Rzeczypospolitej Polskiej, ponieważ, jak wskazałem powyżej, o ile w okresie międzywojennym ustawodawca nie mógł pozwolić sobie na adaptowanie rozwiązań stanowiących pochodną narodowych tradycji, o tyle w III RP posiadał już w tym zakresie pełne spektrum możliwości. Oprócz pobocznych, jednak nadal istotnych kwestii, takich jak wprowadzanie sformułowań odnoszących się wprost do dziedzictwa wspólnot lokalnych, takich jak np. „restytucja”, podkreślenia wymaga także bezpośrednie odwołanie się reformatorów do sposobu przeprowadzonego podziału administracyjnego państwa, respektującego zmiany, jakie na przestrzeni lat zachodziły na poszczególnych obszarach jego terytorium oraz znaczenie miast oraz tożsamość ich mieszkańców.

Jak słusznie wskazuje się w literaturze, powrót do rozwiązań zakorzenionych w II Rzeczypospolitej miał niejednorodne podłoże. Najistotniejsza wydaje się być

⁷ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 560-561.

⁸ M. Grzybowska, *Decentralizacja i samorząd II Rzeczypospolitej*, Kraków 2003, s. 170.

kwestia, że powrót do rozwiązań wypracowanych na etapie dwudziestolecia międzywojennego, choć nie mógł zostać zakwalifikowany jako posunięcie jednoznacznie pozytywne, to i tak wśród ówczesnych obywateli RP spotkał się z dużą aprobatą, ponieważ stanowił symbol zerwania z tradycjami znanymi z okresu państwa polskiego jako Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁹.

Lata 1989-1995 przebiegały w Polsce – podobnie zresztą jak w innych krajach europejskich – pod znakiem zmian o charakterze politycznym i gospodarczym. Głównym celem reform była chęć wzmocnienia państwa polskiego jako demokratycznego państwa prawa. Następane lata tj. 1996-1997 określane są często jako okres przejściowy. Wtedy to weszła w życie ustawa z dnia 25 sierpnia 1996 r. o służbie cywilnej wprowadzająca dychotomiczny podział pracowników samorządowych na stanowiska polityczne, do których zalicza się ministrów ich zastępców i doradców, a także wojewodów oraz stanowiska neutralne. Główną różnicą między obiema kategoriami stanowisk był sposób oraz okoliczności ich obsadzania. Stanowiska polityczne, jak sama nazwa wskazuje, były ponownie obsadzane wraz z każdą zmianą rządu, natomiast stanowiska neutralne – apolityczne były wolne od tej zależności¹⁰.

Novum w obsadzaniu stanowisk w polskiej administracji publicznej zapoczątkował rok 1998, w którym stanowiska kierownicze zaczęto obsadzać w drodze konkursów. Ideą tego rozwiązania było obsadzanie stanowisk samorządowych osobami gwarantującymi profesjonalizm i nietuzinkową wiedzę.

Nie sposób nie wspomnieć także o ustawie z 2006 r., która wprowadziła Państwowy Zasób Kadrowy określający osoby, które mogą zajmować stanowiska kierownicze w administracji.

Zgodnie z poglądem wyrażonym w doktrynie odpowiedzialność pracownika w administracji publicznej powinniśmy rozpatrywać w trzech kategoriach. Po pierwsze pracownik samorządowy ponosi odpowiedzialność w zakresie przewidzianym w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, który to określa znamiona, jakimi musi odznaczać się zachowanie sprawcy, pozwalające jednoznacznie zdefiniować czyn jako czyn zabroniony o charakterze korupcyjnym lub wymierzony przeciw interesowi jednostki terytorialnej, będącej pracodawcą osoby, która się go dopuściła. Drugą kategorię stanowią wszystkie rodzaje zachowań pracownika, które możemy zakwalifikować jako czynności pozostające w sprzeczności z ustawą z dnia 17 grudnia 2004 r. o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych. Powyższy podział odpowiedzialności dopełnia trzecia kategoria, czy-

⁹ A. Piasecki, *Druga...*, s. 87.

¹⁰ B. Kudrycka red., *Nauka administracji*, Warszawa 2009, s. 458.

li tzw. odpowiedzialność pracownicza zdefiniowana w ustawie z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, którą w myśl poglądów doktryny winniśmy dzielić na porządkową i materialną¹¹. W tym miejscu pragnę zaznaczyć, że omówione poniżej poszczególne kategorie odpowiedzialności pracowników samorządowych uwzględniają także zapisy zawarte w treści ustawy z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samorządowych.

Z punktu widzenia omawianego zagadnienia, najistotniejszy wpływ na ukształtowanie obecnie funkcjonującego modelu odpowiedzialności pracowników samorządowych miały dwie ustawy wprowadzone w 1990 roku. Po pierwsze ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym przywrócono funkcjonowanie samorządu gminnego. Po drugie, ustawą z dnia 22 marca 1990 r. o pracownikach samorządowych dopuszczono możliwość oraz szczegółowo określono zasady pociągnięcia do odpowiedzialności dyscyplinarnej pracowników administracji publicznej. Mając na uwadze powyższe, możemy zauważyć, że pociągnięcie pracownika administracji publicznej do odpowiedzialności było możliwe już od samego początku wznowienia funkcjonowania samorządów.

Początkowo, zgodnie z brzmieniem art. 25 ustawy o pracownikach samorządowych oraz art. 34 ust. 1 ustawy z dnia 16 września 1982 r. o pracownikach urzędów państwowych, dopuszczano jedynie możliwość ponoszenia odpowiedzialności przez pracowników administracji publicznej, którzy byli zatrudnieni w oparciu o stosunek mianowania. Jednak następnie, w wyniku nowelizacji, doszło do zawężenia katalogu podmiotów, które pełniły swoje funkcje na podstawie mianowania, co w konsekwencji w znacznym stopniu ograniczało możliwość ponoszenia przez nie odpowiedzialności.

Pracownicy administracji publicznej, mianowani na swoje urzędy, ponosili tzw. odpowiedzialność dyscyplinarną, a co za tym idzie możemy wskazać na dwie przesłanki pociągnięcia ich do odpowiedzialności: pozostawanie w stosunku pracy na podstawie mianowania oraz naruszenie co najmniej jednego obowiązku pracowniczego.

Z kolei przepisy normujące wszczęcie, prowadzenie oraz zakończenie postępowań dyscyplinarnych wzorowane były na przepisach dotyczących postępowania karnego (nie wyłączając możliwości stosowania przepisów zawartych w kodeksie karnym). Samo postępowanie regulowane również było przez rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 lipca 1990 r. w sprawie powoływania komisji dyscyplinarnych

---

¹¹ P. Groński, *Ustawa o pracownikach samorządowych. Komentarz*, Warszawa 2010.

orzekających za naruszenie obowiązków przez mianowanych pracowników samorządowych i postępowania przed tymi komisjami¹².

Wadą powyżej opisanej procedury dyscyplinarnej był początkowy brak możliwości poddania rozstrzygnięć kontroli sądowej, jednak w późniejszym okresie ustawą z dnia 6 maja 2005 r. o zmianie ustawy o pracownikach samorządowych, ustawy o samorządowych kolegiach odwoławczych i ustawy o systemie oświaty wprowadzono taką możliwość w postaci służącego ukaranemu prawa złożenia odwołania do sądu.

Obok odpowiedzialności dyscyplinarnej pracownika administracji publicznej równolegle funkcjonowała także odpowiedzialność porządkowa, którą winniśmy klasyfikować jako jej łagodniejszą odmianę¹³, albowiem odpowiedzialności porządkowej podlegano za dopuszczenie się przewinień mniejszej wagi. Ponadto o jej złagodzonej charakterze świadczy także fakt, iż jedyną karą, jaką można było nałożyć była kara upomnienia, a podmiotem odpowiedzialnym za jej nałożenie był przełożony pracownika.

Powyżej zaprezentowany model odpowiedzialności pracownika samorządowego obowiązywał aż do końca 2008 r. albowiem 1 stycznia 2009 r. wprowadzono w życie nową ustawę (ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samorządowych), wprowadzającą zmiany, które na pierwszy rzut oka w dalszym czasie powinny skutkować koniecznością przeprojektowania modelu pociągania do odpowiedzialności pracowników samorządowych¹⁴. Istotną zmianą wspomnianej noweli było odejście od zatrudniania pracowników na podstawie stosunku mianowania, jednak aby pozostawić w mocy przepisy dotyczące odpowiedzialności dyscyplinarnej, zachowano szereg rozwiązań charakterystycznych dla pracowników mianowanych.

Na gruncie obowiązujących przepisów prawa (art. 24 ustawy o pracownikach samorządowych) jesteśmy w stanie określić podstawowe obowiązki pracownika administracji publicznej. Są to m.in.: przestrzeganie przepisów prawa ze szczególnym uwzględnieniem Konstytucji RP, wykonywanie swoich obowiązków z uwzględnieniem zasad bezstronności, sprawności i sumienności; zachowanie zgodne z powagą zajmowanego urzędu, przekazywanie upoważnionym podmiotom informacji w zakresie określonym przepisami prawa oraz zachowanie w tajemnicy okoliczności i faktów objętych tajemnicą prawnie chronioną.

¹² R. Giętkowski, *O Odpowiedzialności dyscyplinarnej pracowników samorządowych*, Gdańsk 2015, s. 421.

¹³ Tenże, *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Gdańsk 2013, s. 45-47.

¹⁴ B. Bury, A. Dral, *Bariery stosowania odpowiedzialności porządkowej wobec pracowników samorządowych*, „MOPR” 4(2018), s. 11.

Jak słusznie zauważa prof. Agnieszka Pawłowska, w chwili obecnej zarówno pojęcie, jak i samo zjawisko odpowiedzialności w administracji publicznej ma podłoże niejednorodne. Powyższą zaprezentowaną tezę możemy uzasadnić w taki sposób, że odpowiedzialność możemy pojmować zarówno jako relację dwóch podmiotów, w której jeden z nich odpowiada za czynności podejmowane przez drugi podmiot. Ponadto obejmuje ona odpowiedzialność prawną oraz odpowiedzialność rozumianą jako odpowiedź na potrzeby ogólnospołeczne¹⁵.

W tym miejscu zasadne wydaje się postawienie pytania – jaka jest prawno-akcjologiczna podstawa, z której wynika konieczność ponoszenia odpowiedzialności?

Otóż, jak podkreśla się w doktrynie, podłożem pewnych kategorii odpowiedzialności są normy oraz ogólnie przyjęte zasady etyczne. Zgodnie z nimi pełnienie funkcji publicznej należy traktować jako służbę w interesie publicznym, a co za tym idzie, ograniczyć używanie związanej z nim władzy wyłącznie do ochrony interesów publicznych. Dodatkowo w trakcie służby urzędnik winien kierować się zasadami praworządności, niezależności i obiektywizmu, rozumianymi jako podejmowanie prawnie poprawnych, obiektywnych i bezstronnych rozstrzygnięć. Ponadto w swojej służbie urzędnik powinien kierować się zasadą pogłębienia zaufania do urzędu oraz ponoszenia odpowiedzialności przed społeczeństwem¹⁶.

Odpowiedzialność pracowników samorządowych w ujęciu prawnokarnym sprowadza się w głównej mierze do popełniania następujących kategorii przestępstw:

- a) art. 231 KK – przekroczenie uprawnień lub niedopełnienie obowiązków, skutkujące szkodą interesu publicznego lub prywatnego, również ukierunkowane na osiągnięcie korzyści majątkowej;
- b) art. 288 KK – przyjęcie korzyści majątkowej albo osobistej, nie wykluczając możliwości przyjęcia samej obietnicy takiej korzyści; pozostające w związku z charakterem pełnionej funkcji. Przesłanką warunkującą pociągnięcia pracownika do odpowiedzialności z tytułu naruszenia tego artykułu jest sam fakt wyrażenia zgody na przyjęcie obiecanej korzyści;
- c) art. 230 KK – przyjęcie korzyści majątkowej albo osobistej w związku z powoływaniem się na koneksje w instytucji państwowej, samorządowej,

¹⁵ A. Pawłowska, *Odpowiedzialność administracji w społeczeństwie informacyjnym*, w: „Administracja Publiczna, Studia Krajowe i Międzynarodowe” 2/16(2010).

¹⁶ I. Seredocha, *Coraz większa odpowiedzialność pracownika samorządowego*; <https://www.prawo.pl/samorzad/odpowiedzialnosc-pracownika-samorzadowego,83873.html> (dostęp: 07.11.2019).

organizacji międzynarodowej lub krajowej lub zagranicznej jednostce organizacyjnej dysponującej środkami publicznymi¹⁷.

Charakteru karnego powinniśmy się dopatrywać także w odpowiedzialności z tytułu naruszenia dyscypliny finansów publicznych. Szczegółowe przesłanki oraz krąg podmiotów odpowiadających za jej naruszenie normuje w krajowym porządku prawnym ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o zmianie odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych oraz niektórych innych ustaw. O tym jakie zachowania godzą w ustawowe obowiązki podmiotu obowiązane stanowią art. 5 – 18 w/w aktu. Zgodnie z ich brzmieniem wśród najważniejszych wskazać możemy:

- a) umorzenie należnych Skarbowi Państwa należności wbrew przepisom ustawy,
- b) nieterminowe przekazywanie do budżetu pobranych dochodów,
- c) nieprawidłowości przy udzielaniu lub przekazywaniu dotacji,
- d) nieterminowe rozliczenie lub zwrot dotacji,
- e) wydatkowanie środków publicznych bez stosownego umocowania lub w zakresie je przekraczającym albo wydatkowanie ich w sposób niezgodny z ich przeznaczeniem,
- f) nieterminowe ustalenie kwoty należnej Skarbowi Państwa,
- g) zaciągnięcie zobowiązania bez stosownego upoważnienia, z jego przekroczeniem lub w sposób sprzeczny z przyjętym w przepisach ustawy,
- h) nieterminowe wykonanie zobowiązania (np. zwrot należności celnej, podatku, nadpłaty) skutkujące dla organu obowiązkiem zapłacenia odsetek,
- i) zaniechanie przeprowadzenia lub nierzetelnie przeprowadzona wstępna kontrola zgodności operacji gospodarczej lub finansowej z planem.

Ponadto do naruszenia dyscypliny finansów publicznych często może prowadzić także udzielenie zamówienia publicznego w warunkach przewidzianych w art. 17 omawianej ustawy¹⁸.

Podmiotem odpowiadającym z tytułu naruszenia dyscypliny finansów publicznych jest osoba fizyczna, pozostająca w stosunku pracy ze scharakteryzowanym na wstępie tej publikacji pracodawcą samorządowym, dopuszczająca się narusze-

¹⁷ I. Seredocha, *Prawo powinno kształtować praworządne działania i zachowania pracowników samorządowych*; <https://www.prawo.pl/samorzad/prawo-powinno-kszaltowac-praworzadne-dzialania-i-zachowania-pracownikow-samorzadowych,83874.html> (dostęp: 08.11.2019).

¹⁸ Art. 5-18 ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o zmianie odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych oraz niektórych ustaw (tekst jedn. Dz.U. z 2005 r. nr 14 poz. 114).

nia ustawy o finansach publicznych w skutek popełnienia czynu wypełniającego określone w ustawie znamiona. Istotną kwestią, rozstrzygającą o możliwości pociągnięcia pracownika do odpowiedzialności lub jej braku jest możliwość przypisania pracownikowi winy w chwili popełnienia czynu definiowanego przez ustawę jako naruszenie. W tym miejscu należy poruszyć także kwestię należytej staranności, jaką pracownik winien zachować przy wypełnianiu swoich obowiązków, ponieważ jej zachowanie wyłącza możliwość przypisania winy, a tym samym uniemożliwia pociągnięcie pracownika do odpowiedzialności. Ponadto art. 19 w/w ustawy – na wzór rozwiązań przyjętych w kodeksie karnym – przewiduje możliwość wyegzekwowania odpowiedzialności od osoby, która wydanym przez siebie poleceniem spowodowała naruszenie dyscypliny finansów publicznych.

Odrębną okoliczność stanowi stopień szkodliwości dla finansów publicznych, jaki możemy przypisać w związku z popełnieniem danego czynu zabronionego. W celu precyzyjnego określenia winności wziąć pod uwagę przede wszystkim wartość ujemnego skutku tj. kwotę uszczuplonych środków publicznych, sumę środków rozdysponowanych bez umocowania lub z jego przekroczeniem, wartość zapłaconych odsetek lub kar itd.

Z tytułu naruszenia dyscypliny finansów publicznych możemy orzec następujące kary:

- a) upomnienie,
- b) naganę,
- c) karę pieniężną,
- d) zakaz pełnienia funkcji związanej z dysponowaniem środkami publicznymi¹⁹.

Ostatnią kategorię odpowiedzialności pracownika samorządowego stanowi tzw. odpowiedzialność pracownicza, którą niejednokrotnie w doktrynie dzieli się na odpowiedzialność materialną oraz porządkową (rozdział VI KP).

Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa (art. 108 KP) pracownik może ponosić odpowiedzialność porządkową z tytułu dopuszczenia się następujących rodzajów przewinień:

- a) nieprzestrzeganie ustalonej organizacji i porządku w pracy,
- b) naruszenie przepisów w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy oraz przepisów przeciwpożarowych,

---

¹⁹ Art. 31 ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o zmianie odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych oraz niektórych ustaw (tekst jedn. Dz.U. z 2005 r. nr 14 poz. 114).

- c) nieprzestrzeganie przyjętego sposobu potwierdzania przybycia i obecności w pracy oraz usprawiedliwiania nieobecności.

W przypadku zaistnienia co najmniej jednej z powyższych przesłanek uzasadniających pociągnięcie pracownika do odpowiedzialności, pracodawca może zastosować karę upomnienia lub nagany. Ponadto w przypadkach określonych w pkt. b oraz w razie opuszczenia pracy bez usprawiedliwienia, spożywania w pracy alkoholu, jak też stawiania się do pracy w stanie upojenia alkoholowego pracodawca może zastosować względem pracownika również karę pieniężną, której górna granica nie może przekroczyć równowartości wynagrodzenia pracownika za jeden dzień pracy, a łączna suma nałożonych kar pieniężnych nie może przekraczać 1/10 części wynagrodzenia za pracę w danym miesiącu.

Jak wskazuje się w doktrynie, problematyka odpowiedzialności porządkowej może nastroczać wiele problemów. W szczególności wskazuje się na problem bariery podmiotowej²⁰. Problem ten jest najbardziej widoczny, gdy istnieją przesłanki uzasadniające pociągnięcie do odpowiedzialności porządkowej podmiot, który zgodnie z art. 31 KP zarządza w imieniu pracodawcy zakładem pracy. Posługując się przykładem organu administracji publicznej będzie to organ zajmujący najwyższe stanowisko kierownicze w danej jednostce samorządu terytorialnego, czyli np. wójt (prezydent miasta, burmistrz), marszałek województwa, starosta itp. W opisanym powyżej przypadku zachodzi sytuacja, w której w hierarchii organizacyjnej danego organu brak jest podmiotu, który mógłby nałożyć na osoby pełniące w/w funkcje karę porządkową. Wobec powyższego, mając na uwadze linię orzeczniczą przyjętą przez Trybunał Konstytucyjny²¹ i Sąd Najwyższy²² oraz poglądy wyrażone w literaturze przedmiotu²³ należy stwierdzić, że swoboda w stosowaniu odpowiedzialności pracowniczej wobec pracowników zajmujących najwyższe stanowiska w administracji publicznej jest iluzoryczna.

Odpowiedzialność materialna jest z kolei regulowana przez art. 114 KP, który *expressis verbis* stanowi, że „pracownik, który wskutek niewykonania lub nienależytego wykonania obowiązków pracowniczych ze swojej winy wyrządził pracodawcy szkodę, ponosi odpowiedzialność materialną”. W tym miejscu należy zwrócić uwagę

²⁰ B. Bury, A. Dral, *Barieri...*

²¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10/06/2003 r., sygn. akt: SK 37/02, OTK-A nr 6/2003 poz. 53.

²² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 07/09/1999 r., sygn. akt: I PKN 227/99, OSNAPiUS nr 1/2001 poz. 18.

²³ M. Raczkowski, *O podporządkowaniu autonomicznym – krytycznie*, w: *Współczesne problemy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych*, L. Florek, Ł. Pisarczyk red., Warszawa 2011, s. 131.

na dwie istotne kwestie. Po pierwsze, aby pracownik mógł ponosić odpowiedzialność, musi zawinąć czyn, który bezpośrednio lub pośrednio prowadzi do wyrządzenia pracodawcy szkody. Po drugie, zastosowana przez ustawodawcę konstrukcja sprawia, że ciężar dowodowy w sytuacjach tego typu spoczywa na pracodawcy, ponieważ art. 116 KP wprost nakłada na pracodawcę obowiązek wykazania okoliczności, które wg niego uzasadniają pociągnięcie pracownika do odpowiedzialności, jak i wysokość zaistniałej szkody.

Jeszcze inne zagadnienie stanowi uregulowana w art. 124 KP odpowiedzialność pracownika za powierzone mienie. Zgodnie z tym przepisem pracownik, któremu powierzono z obowiązkiem zwrotu lub wyliczenia się mienie (np. pieniądze, odzież, narzędzia, papiery wartościowe, kosztowności itp.), odpowiada za utratę lub powstałą w tym mieniu szkodę w pełnej wysokości. Okolicznością pozwalającą pracownikowi uwolnić się od odpowiedzialności za powierzone mienie może być podniesienie zarzutu, że zaistniała szkoda powstała z przyczyn, na które nie miał on wpływu, ze szczególnym uwzględnieniem zaniedbań samego pracodawcy (np. brak zapewnienia pracownikowi warunków pozwalających na skuteczną ochronę powierzonego mienia). Co istotne, pracownik oprócz podniesionego wyżej zarzutu, obowiązany jest wykazać zasadność przytoczonych argumentów.

Przechodząc do podsumowania, należy postawić tezę, że czynnikiem warunkującym prawidłową organizację i działalność administracji publicznej jest przede wszystkim dobre i przejrzyste prawo. Z uwagi na powyższe, w naszej ocenie uregulowanie zakresu i zasad pociągania do odpowiedzialności pracowników samorządowych oraz precyzyjne określenie okoliczności uzasadniających brak tej odpowiedzialności jest kluczowym elementem do prawidłowego rozwoju działalności samorządów.

Jak wynika z treści zaprezentowanych na łamach niniejszej publikacji rozważań, na przestrzeni lat model określający przesłanki uzasadniające pociągnięcie pracownika samorządowego do odpowiedzialności ulegał licznym modyfikacjom. Ustawodawca wielokrotnie podejmował próby mające na celu wyeliminowanie istniejących błędów, przy jednoczesnym usprawnieniu procedury, czego wyrazem mogą być chociażby liczne nowelizacje obowiązujących ustaw, a także systematyczne wprowadzanie nowych aktów. Reasumując przedstawione powyżej procesy legislacyjne oraz zaprezentowane argumenty, możemy z pełną odpowiedzialnością stwierdzić, że w chwili obecnej odpowiedzialność pracownicza samorządowca – choć nie jest w pełni wolna od wad – uregulowana jest w sposób jasny, poprawny oraz prawnie kompletny. Na szczególną uwagę zasługuje fakt komplementarności przyjętych rozwiązań, albowiem, jak wykazano powyżej, przyjęte uregulowania w sposób kompleksowy normują zarówno odpowiedzialność pracowniczą, karną, jak i od-

powiedzialność z tytułu naruszenia ustawy o finansach publicznych pracowników z sektora administracji publicznej. Oczywiście możemy wskazać również pewne legislacyjne niedociągnięcia, jak chociażby wspomniana powyżej wada w procedurze pociągania do odpowiedzialności pracowników samorządowych piastujących najwyższe funkcje.

W pełni uzasadniony wydaje się być również pogląd wyrażający aprobatę dla przywrócenia odpowiedzialności dyscyplinarnej pracowników administracji publicznej²⁴. Po wnikliwej analizie obowiązujących regulacji prawnych uważam, że jej przywrócenie i odpowiednie uregulowanie mogłoby zagwarantować sumienne i prawidłowe wykonywanie obowiązków przez znaczną część pracowników samorządowych.

BIBLIOGRAFIA

Publikacje i czasopisma

Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.

Bukowski Z., Jędrzejewski T., Rączka P., *Ustrój samorządu terytorialnego*, Toruń 2005.

Bury B., Dral A., *Bariery stosowania odpowiedzialności porządkowej wobec pracowników samorządowych*, „MOPR” 4(2018).

Dolnicki B., *Samorząd terytorialny*, Warszawa 2016.

Florek L., Pisarczyk Ł. red., *Współczesne problemy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 2011.

Giętkowski R., *O odpowiedzialności dyscyplinarnej pracowników samorządowych*, Gdańsk 2015.

Giętkowski R., *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Gdańsk 2013.

Groński P., *Ustawa o pracownikach samorządowych. Komentarz*, Warszawa 2010.

²⁴ R. Giętkowski, *Prawnoorganizacyjna odpowiedzialność pracowników samorządowych*, Gdańsk 2012, s. 127.

Grzybowska M., *Decentralizacja i samorząd II Rzeczypospolitej*, Kraków 2003.

Kudrycka B. red., *Nauka administracji*, Warszawa 2009.

Pawłowska A., *Administracja publiczna*, „Studia krajowe i międzynarodowe” 2/16(2010).

Piasecki A., *Druga i trzecia niepodległość*, Zielona Góra 2011.

Seredocha I., *Coraz większa odpowiedzialność pracownika samorządowego*; <https://www.prawo.pl/samorząd/odpowiedzialnosc-pracownika-samorządowego,83873.html> (dostęp: 07.11.2019).

Seredocha I., *Prawo powinno kształtować praworządne działania i zachowania pracowników samorządowych*; <https://www.prawo.pl/samorząd/prawo-powinno-kształtować-praworządne-działania-i-zachowania-pracowników-samorządowych,83874.html> (dostęp: 08.11.2019).

Szewczyk H., *Zakres pojęcia pracownik samorządowy po wejściu w życie reformy administracji publicznej*, PiZS 12(1999).

Akty prawne

Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samorządowych (tekst jedn. Dz.U. z 2008 r. nr 223 poz. 1458).

Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o zmianie odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych oraz niektórych ustaw, (tekst jedn. Dz.U. z 2005 r. nr 14 poz. 114).

Orzeczenia

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10/06/2003 r., sygn. akt: SK 37/02, OTK-A nr 6/2003 poz. 53.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 07/09/1999 r., sygn. akt: I PKN 227/99, OSNAPiUS nr 1/2001 poz. 18.

Michał Poniatowski*

Nieodpłatna pomoc prawna w organizacjach pozarządowych

Streszczenie

W artykule przedstawiona jest analiza zagadnienia nieodpłatnej pomocy prawnej w organizacjach pozarządowych. W pierwszej kolejności omówione zostają pojęcia nieodpłatnej pomocy prawnej, a następnie organizacji pozarządowych w celu określenia zakresu artykułu. W artykule jest również przedstawiona nieodpłatna pomoc prawna jako forma wsparcia ubogich z uwagi na konieczność działalności organizacji pozarządowych w konkretnym celu statutowym. W dalszej części artykułu dokonuję analizy złożonych systemów organizacji pozarządowych i nieodpłatnej pomocy prawnej i relacje między nimi ramach polskiego porządku prawnego. Każda z tych części artykułu zawiera wnioski częściowe, na końcu zaś znajdują się wnioski końcowe.

Słowa kluczowe: pomoc prawna, *pro publico bono*, organizacje pozarządowe, fundacje, postęga miłosierdzia

---

* Michał Poniatowski – dr; Wydział Prawa Kanonicznego i Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, adwokat

Wprowadzenie

Zasada równości wymaga zapewnienia każdemu możliwości skorzystania z pomocy prawnej. Prawo do sądu to jedno z podstawowych praw człowieka. Musi być ono realne, a nie pozorne. Ta część osób, które dysponują odpowiednimi środkami finansowymi, pomoc prawną może uzyskać samodzielnie. Z drugiej strony są osoby, których nie stać na skorzystanie z tego rodzaju pomocy. Dla takich osób w państwie prawa tworzone są możliwości skorzystania z – nieodpłatnej dla nich – pomocy prawnej. System takiej pomocy jest złożony, zaś przedmiotem niniejszego artykułu będzie wskazanie jego działania w organizacjach pozarządowych. O potrzebie funkcjonowania tego rodzaju pomocy można się przekonać chociażby w związku z wojną na Ukrainie i liczbą uchodźców, którzy, przybывая do Polski, muszą odnaleźć się w nowej rzeczywistości, także w nowym porządku prawnym¹. Pomoc dla uchodźców jest niesiona m.in. przez organizacje pozarządowe. Pojawia się zatem pytanie: czy, a jeśli tak, to w jaki sposób pomoc prawna może być udzielana przez szerokie spektrum organizacji pozarządowych? Tym samym wydaje się, że temat podjęty w ramach niniejszego artykułu jest aktualny.

1. Pojęcia nieodpłatnej pomocy prawnej i organizacji pozarządowych

W temacie niniejszego opracowania pojawiają się pojęcia, które warto wyjaśnić. Nieodpłatna pomoc prawna charakteryzuje się w pierwszej kolejności ową nieodpłatnością, która dotyczy relacji pomiędzy podmiotem udzielającym porady prawnej a beneficjentem tej pomocy. Nieodpłatność nie ma charakteru absolutnego. Odpłatność może się bowiem pojawić już w innej relacji, tj. pomiędzy samym prawnikiem a organizacją pozarządową. Tego typu dualizm budzi liczne wątpliwo-

¹ Przykładowo wątpliwości interpretacyjne pojawiają się chociażby w przypadku ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. 2022 poz. 583 z późn. zm.). Zgodnie art. 3aa tej ustawy: „Opiekunom tymczasowym oraz przebywającym pod ich opieką małoletnim przysługuje prawo do nieodpłatnej pomocy prawnej i nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego, w trybie i na zasadach określonych w ustawie z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej” (Dz.U. z 2021 r. poz. 945). Pojawia się pytanie czy inne osoby będące uchodźcami, które uzyskały numer PESEL, również mogą uzyskać pomoc prawną w ramach tej ustawy, tym bardziej, że oświadczenie, które jest wypełniane przed udzieleniem porady, wymaga właśnie podania tego numeru poza imieniem i nazwiskiem.

ści. Przykładowo, jak należy podatkowo ocenić relację, w której pomoc prawna ma z jednej strony charakter nieodpłatny w sferze zewnętrznej, a odpłatny w sferze wewnętrznej? Mniej problematyczne będzie ocenienie tej relacji w przypadku prawnika zatrudnionego na podstawie umowy o pracę w odróżnieniu od wykonywania usług na podstawie umowy zlecenia.

W pierwszej kolejności należy wskazać, że w polskim porządku prawnym można znaleźć ustawowy zakres nieodpłatnej pomocy prawnej, tj. w ustawie z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej². Określenie tego zakresu, choć pomocne, to nie jest wyczerpujące. Zakres ten bowiem został określony w kontekście tej konkretnej ustawy, w której pomoc prawna jest świadczona w ramach systemu publicznego i nie obejmuje wszystkich możliwości działania organizacji pozarządowych w zakresie nieodpłatnej pomocy prawnej. Sama nieodpłatna pomoc prawna ma charakter bardziej złożony i może mieć różną formę, np. informacji prawnej lub porady prawnej, które zostały wskazane w tej ustawie. Najbardziej złożony charakter ma zazwyczaj pomoc prawna, która polega na przyjęciu od beneficjenta pełnomocnictwa i reprezentowanie go przed sądami lub organami³. Przedmiotowa ustawa takiej możliwości już nie zawiera. W ramach pojęcia pomocy prawnej pojawia się jednak pytanie, kto ją świadczy? Czy konkretny prawnik czy też organizacja pozarządowa, które tego prawnika zatrudnia lub zleca mu wykonywanie usług prawnych? W tym zakresie decydujące znaczenie powinny mieć możliwie jak najbardziej precyzyjne postanowienia umowy między prawnikiem a organizacją pozarządową, choć przy

² Tekst jedn. Dz.U. 2021 poz. 945. Zgodnie z art. 3 ust. 1 tej ustawy: „Nieodpłatna pomoc prawna obejmuje: 1) poinformowanie osoby fizycznej, zwanej dalej „osobą uprawnioną”, o obowiązującym stanie prawnym oraz przysługujących jej uprawnieniach lub spoczywających na niej obowiązkach, w tym w związku z toczącym się postępowaniem przygotowawczym, administracyjnym, sądowym lub sądowno-administracyjnym lub 2) wskazanie osobie uprawnionej sposobu rozwiązania jej problemu prawnego, lub 3) sporządzenie projektu pisma w sprawach, o których mowa w pkt 1 i 2, z wyłączeniem pism procesowych w toczącym się postępowaniu przygotowawczym lub sądowym i pism w toczącym się postępowaniu sądowno-administracyjnym, lub 3a) nieodpłatną mediację, lub 4) sporządzenie projektu pisma o zwolnienie od kosztów sądowych lub ustanowienie pełnomocnika z urzędu w postępowaniu sądowym lub ustanowienie adwokata, radcy prawnego, doradcy podatkowego lub rzecznika patentowego w postępowaniu sądowno-administracyjnym oraz poinformowanie o kosztach postępowania i ryzyku finansowym związanym ze skierowaniem sprawy na drogę sądową”.

³ Pomocny w określeniu zakresu pojęcia pomocy prawnej jest art. 1 ust. 1 ustawy z 25 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz.U. 2022 poz. 1184 z późn. zm.), zgodnie z którym: „Adwokatura powołana jest do udzielania pomocy prawnej, współdziałania w ochronie praw i wolności obywatelskich oraz w kształtowaniu i stosowaniu prawa. Natomiast zgodnie z art. 4 ust. 1 tej ustawy: Zawód adwokata polega na świadczeniu pomocy prawnej, a w szczególności na udzielaniu porad prawnych, sporządzaniu opinii prawnych, opracowywaniu projektów aktów prawnych oraz występowaniu przed sądami i urzędami”.

ich kształtowaniu należy jednocześnie pamiętać m.in. o zasadzie swobody umów⁴. Tym samym organizacja pozarządowa nie może być pełnomocnikiem w postępowaniu karnym, ani też nie ma uprawnień do wnoszenia w imieniu beneficjenta środków zaskarżenia, w których obowiązuje przymus adwokacko-radcowski⁵. Ponadto, w niektórych sytuacjach, ograniczenie świadczenia usług przez zawodowego prawnika może wynikać z konfliktu z jego etyką zawodową. Przykładowo, taka sytuacja może mieć miejsce w przypadku, gdy dana organizacja pozarządowa poprzez reklamę (a nie kampanię informacyjną) przedstawia w mediach program pomocy w ramach nieodpłatnej pomocy prawej. W praktyce niektóre organizacje pozarządowe jedynie przekazują informacje o prawnikach (np. poprzez wykaz adresów i telefonów), którzy samodzielnie mogą udzielić nieodpłatnej pomocy prawnej w ramach działania *pro publico bono*. W takim przypadku działanie organizacji pozarządowej ma charakter pośredni, w odróżnieniu od bezpośredniego udzielania pomocy prawnej przez zatrudnionego prawnika. Jak już wspomniano, pomoc prawna ma charakter złożony. Owa złożoność przejawia się również w tym, że pomoc prawna może być świadczona w różnych gałęziach prawa. Niektóre organizacje pozarządowe wręcz specjalizują się w udzielaniu nieodpłatnej pomocy, np. w zakresie prawa medycznego, czy wyznaniowego.

Z drugiej strony należy odnieść się do nieprecyzyjnego pojęcia organizacji pozarządowych. Pomijając – z uwagi na ramy niniejszego artykułu – całą dyskusję na temat mankamentów tego pojęcia⁶, warto jedynie zaznaczyć, że w ramach niniejszego artykułu poprzez organizacje pozarządowe będą rozumiane organizacje pozarządowe, o których mowa w art. 2 pkt 2) ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o przeciwdziałaniu marnowania żywności⁷, jednakże bez określenia specyficznych celów statutowych wskazanych w tej ustawie⁸. Definicja legalna organizacji pozarządowej

⁴ Por. art. 353¹ ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. 2020 poz. 1740 z późn. zm.). Zgodnie z tym artykułem: „Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego”.

⁵ Oddzielnym zagadnieniem jest uprawnienie organizacji pozarządowych w różnych postępowaniach na prawach strony.

⁶ Por. także J. Kopyra, *Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 46.; M. Poniatowski, *Aktualna problematyka nabycia przez kościelne osoby prawne statusu organizacji pożytku publicznego*, „Kościół i Prawo” 4/17(2015), nr 1, s. 141-156; tenże, *Finansowanie „kościelnych” organizacji pożytku publicznego*, w: *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych*, P. Sobczyk, K. Warchałowski red., Warszawa 2013, s. 251-261.

⁷ Tekst jedn. Dz.U. 2020 poz. 1645.

⁸ Zgodnie z treścią tego artykułu: „Organizacja pozarządowa – organizację pozarządową oraz podmiot, o których mowa odpowiednio w art. 3 ust. 2 i ust. 3 pkt 1 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie [...], których celem statutowym jest wykonywanie zadań w sferze zadań publicznych w zakresie: a) pomocy społecznej, w tym pomocy rodzinom i osobom w trudnej

zawarta w tej ustawie stanowi jeden z wielu argumentów do równego traktowania organizacji pozarządowych, o których mowa w ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie⁹ z innymi podmiotami. W tak szerokim ujęciu organizacjami pozarządowymi są przykładowo fundacje, stowarzyszenia, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością działające w ramach działalności pożytku publicznego, czy też parafie. Jednakże przyjęcie takiej nomenklatury w niniejszym opracowaniu nie oznacza pominięcia istotnych różnic pomiędzy poszczególnymi podmiotami, co w szczególności odnosi się do kościelnych osób prawnych, dla których działalność charytatywna stanowi dodatkowo element wolności religijnej.

Mając to wszystko na uwadze, można dojść do wniosku, że funkcjonujące w obrocie prawnym pojęcia nieodpłatnej pomocy prawnej i organizacji pozarządowej nie mają charakteru wyczerpującego. Wniosek ten dotyczy w szczególności udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej w ramach funkcjonowania organizacji pozarządowych, co stanowi przedmiot niniejszego opracowania. Powyższe pojęcia należy traktować w sposób odpowiedni, tj. stosować je wprost, z odpowiednim uzupełnieniem, lub nie stosować. W tym zakresie pojawia się kilka zmiennych. Konkretny sposób będzie wynikał z nałożenia na siebie konkretnej nieodpłatnej pomocy prawnej w konkretnej organizacji pozarządowej świadczącej pomoc w konkretnym reżimie prawnym.

2. Nieodpłatna pomoc prawna jako forma pomocy ubogim

Warto w tym miejscu wspomnieć, że udzielanie tego typu pomocy ma w Polsce długą tradycję. Chociażby św. Jadwiga Śląska (1178-1243) wspierała ubogich poprzez pomoc w uzyskaniu porad prawnych¹⁰. Taka pomoc nie miała oczywiście charakteru jednostkowego i jest obecnie niewątpliwie zakorzeniona w aksjologii konstytucyjnej. W konsekwencji bezdyskusyjny jest obowiązek udzielania pomocy prawnej dla osób ubogich, w tym w ramach szeroko rozumianego prawa do sądu. W przeciwnym wypadku wymiar sprawiedliwości nie funkcjonowałby prawidłowo i trudno byłoby mówić o poczuciu sprawiedliwości w społeczeństwie. Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji: „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstron-

---

sytuacji życiowej oraz wyrównywania szans tych rodzin i osób, b) wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, c) działalności charytatywnej polegającej w szczególności na przekazywaniu żywności osobom potrzebującym lub prowadzeniu zakładów żywienia zbiorowego dla osób potrzebujących”.

⁹ Tekst jedn. Dz.U. 2020 poz. 1057 z późn. zm.

¹⁰ Por. także A. Kisa, Z. Krzemiński, R. Łyczywek, *Historia adwokatury polskiej*, Warszawa 1995, s. 20-21.

ny i niezawisły sąd. Urealnienie pojęcia „każdy” wymaga wprowadzenia instytucji pomocy prawnej z urzędu. Przepis ten nie tylko stanowi standard konstytucyjny i znajduje odzwierciedlenie w innych aktach konstytucyjnych państwach europejskich, ale również odpowiada standardom międzynarodowym, w szczególności wynikającym z zawarcia Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.¹¹ Prawo do sądu jest zagwarantowane w art. 6 ust. 1 tej konwencji. Jak słusznie wskazuje M.A. Nowicki, w niektórych sytuacjach warunkiem skutecznego korzystania z prawa do sądu jest bezpłatna pomoc prawna¹². W niektórych bowiem sytuacjach taka pomoc nie jest konieczna nawet dla osoby ubogiej (np. osoba taka ma odpowiednie wykształcenie i doświadczenie prawnicze).

Jednocześnie warto zauważyć, że udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej jest *expressis verbis* zadaniem w sferze zadań publicznych w rozumieniu ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie¹³. Jednakże taka kwalifikacja nie ma charakteru wyłącznego. Co ciekawe, nieodpłatna pomoc prawna może być uznawana za kilka rodzajów działalności (czasami nawet równoległe). Przykładowo, może być niesiona w ramach prawa kanonicznego przez kościelne osoby prawne i być wtedy zakwalifikowana jako kościelna postęga miłosierdzia. W ramach innego przykładu, działalność taka może być prowadzona w ramach porad z zakresu prawa świeckiego przez fundację i wtedy stanowić ona będzie działalność społecznie użyteczną i działalność pożytku publicznego. Jednocześnie można sobie wyobrazić bardziej złożone konfiguracje, np. udzielanie za pośrednictwem parafii nieodpłatnej pomocy prawnej dla uchodźców albo udzielanie takiej pomocy przez fundację, której fundatorem jest kościelna osoba prawna. Z uwagi na potencjalne zagrożenie odpowiedzialnością, warto w takim przypadku wspomnieć o procedurze alienacji określonej w prawie kanonicznym¹⁴.

¹¹ Dz.U. z 1993 r. nr 61 poz. 284. Por. także R. Rynkun-Werner, *Adwokat z urzędu. Podstawowe zagadnienia prawne*, Warszawa 2011, s. 15-36.

¹² Por. M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2021, s. 626.

¹³ Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 1b: „1. Sfera zadań publicznych, o której mowa w art. 3 ust. 1, obejmuje zadania w zakresie: [...] udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej oraz zwiększania świadomości prawnej społeczeństwa”.

¹⁴ Obecnie progi alienacji wynoszą 100 000 Euro i 1 700 000 euro. W pierwszym przypadku należy uzyskać zgodę Konferencji Episkopatu Polski, natomiast w drugim dodatkowo zgodę Stolicy Apostolskiej. Tego typu wymogi mogą się pojawiać również w przypadku zawierania umów na finansowanie nieodpłatnej pomocy prawnej udzielanej przez kościelną osobę prawną. Umowy takie mogą zawierać odpowiednie zabezpieczenia w postaci kar umownych czy też weksli *in blanco* bez ograniczenia ich *indosu*.

Można dojść do wniosku, że w szerokim sensie nieodpłatna pomoc prawna nie może być każdorazowo przyporządkowana tylko do jednego rodzaju działalności. Wynika to z możliwości równoległego funkcjonowania różnego rodzaju działalności. Z jednej strony taka sytuacja przy pobieżnej analizie skłania do wniosku, że prawo jest w tym zakresie nieprecyzyjne, jednakże złożona analiza prowadzi do wniosku, że taka sytuacja odpowiada pluralizmowi możliwości prowadzenia działalności charytatywnej, co przekłada się na pełniejszą pomoc dla osób ubogich. W przypadku kościelnych osób prawnych taka możliwość stanowi również uszczegółowienie konstytucyjnej i międzynarodowej zasady poszanowania autonomii i niezależności Kościoła i Państwa oraz ich współdziałania na rzecz człowieka i dobra wspólnego.

3. System organizacji pozarządowych

W polskim porządku prawnym można mówić wręcz o systemie organizacji pozarządowych z uwagi na ich różnorodność i relacje między nimi.

Chronologicznie należy zauważyć, że w Polsce, począwszy od średniowiecza, szeroko rozumianą działalność charytatywną prowadziły kościelne osoby prawne¹⁵. W prawie kanonicznym tego typu działalność jest określana jako postęga miłosierdzia¹⁶. Co ciekawe, jeszcze w okresie komunizmu, kiedy działalność charytatywna Kościoła była co najmniej istotnie ograniczana, została wydana instrukcja Konferencji Episkopatu Polski z roku 1986 o pracy charytatywnej w parafiach. Zgodnie z jej pkt. 12: „Pracę opiekunów rejonowych oraz opiekunów sekcyjnych wspomagają tzw. pomocnicy charytatywni. Rekrutują się oni z grona młodzieży parafialnej, ministrantów, sąsiadów oraz osób z odpowiednimi kwalifikacjami (np. lekarz, pielęgniarka, prawnik, nauczyciel, psycholog, opiekun społeczny, siostra PCK, pielęgniarka rejonowa, elektryk, ślusarz, hydraulik, szewc, krawiec itp.)”. Prawnicy, podobnie jak inni członkowie zespołów charytatywnych, co do zasady mieli pełnić tę funkcję społecznie¹⁷. Tym samym na długo przed wprowadzeniem m.in. ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie czy ustawy

¹⁵ Warto także pamiętać, że już pierwsi chrześcijanie przeprowadzali zbiórki na rzecz ubogich.

¹⁶ Por. także *motu proprio* Benedykta XVI *De Caritate ministranda* z dnia 11 listopada 2012 r., AAS 104 [2012] 996-1004; Tekst polski: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20121111_caritas.html (dostęp: 21.05.2022).

¹⁷ Zgodnie z pkt. 16 tej instrukcji: „Członkowie Zespołu pełnią swoją pracę honorowo i nieodpłatnie, z pobudek chrześcijańskiej miłości bliźniego. Nie wyklucza się jednak możliwości etatowego zatrudnienia osób, które dla spełnienia zaleconego im przez proboszcza zadania charytatywnego muszą poświęcić całkowicie swój czas (np. pielęgniarka domowa chorych, pracownica ochrony dziecięcej itp.). Godziwe wynagrodzenie można im zapewnić z funduszy charytatywnych”.

z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej, szeroki system pomocy charytatywnej, w tym pomocy prawnej na poziomie zespołu parafii, a zatem o zasięgu ogólnopolskim. W tym aspekcie warto dodać, że po odzyskaniu suwerenności tego typu działalność została uznana w polskim porządku prawnym. W ramach prawa wyznaniowego gwarantowane jest prowadzenie działalności charytatywno-opiekuńczej¹⁸.

Działalność kościelnych osób prawnych w ramach działalności charytatywno-opiekuńczej nie ma jednak charakteru wyczerpującego. Działalność charytatywna może być prowadzona przez inne podmioty, takie jak chociażby organizacje pożytku publicznego. Ich funkcjonowanie reguluje wspomniana ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Warto także wspomnieć o możliwości prowadzenia działalności społecznie użytecznej przez fundacje (na podstawie ustawy wydanej jeszcze w okresie komunizmu)¹⁹.

Można z tego wysnuć wniosek, że najpierw trzeba określić porządek prawny, w ramach którego funkcjonuje konkretna organizacja pozarządowa. Jest to o tyle trudne, że może ona równolegle funkcjonować w kilku porządkach prawnych. Przykładowo konkretna parafia może prowadzić kościelną posługę miłosierdzia, działalność charytatywno-opiekuńczą, działalność pożytku publicznego, posiadając jednocześnie status organizacji pożytku publicznego. Udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej nie musi być ograniczone jedynie do jednego zakresu działalności. Tym bardziej ważne jest zwrócenie szczególnej uwagi na zapisy statutu lub innych aktów wewnętrznych podmiotu, który udziela nieodpłatnej pomocy prawnej.

¹⁸ Takie gwarancje wprowadzono w Polsce jeszcze u schyłku ustroju komunistycznego. Por. art. 19 ust. 2 pkt 15) ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jedn. Dz.U. 2017 poz. 1153 z późn. zm.). Zgodnie z art. 38 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2019 poz. 1347 z późn. zm.): „Osoby prawne Kościoła mają prawo prowadzenia właściwej dla każdej z nich działalności charytatywno-opiekuńczej”. Działalność charytatywno-opiekuńcza może być prowadzona również przez inne związki wyznaniowe. Por. także art. 32 ust. 1 ustawy z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (tekst jedn. Dz.U. 2014 poz. 1726). Jednocześnie należy pamiętać, że związki wyznaniowe są równouprawnione w zakresie prowadzenia działalności charytatywno-opiekuńczej. Por. także M. Poniatowski, *Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych w kontekście ich działalności charytatywno-opiekuńczej*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 9(2017), s. 151-166.

¹⁹ Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (tekst jedn. Dz.U. 2020 poz. 2167): „Fundacja może być ustanowiona dla realizacji zgodnych z podstawowymi interesami Rzeczypospolitej Polskiej celów społecznie lub gospodarczo użytecznych, w szczególności takich, jak: ochrona zdrowia, rozwój gospodarki i nauki, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, opieka i pomoc społeczna, ochrona środowiska oraz opieka nad zabytkami”.

4. System nieodpłatnej pomocy prawnej

System nieodpłatnej pomocy prawnej składa się z wielu podmiotów. W pierwszej kolejności należy podkreślić, że udzielanie takiej pomocy ma złożony charakter, albowiem może być ona wykonywana samodzielnie przez konkretną organizację pozarządową lub w ramach współdziałania organizacji pozarządowych między sobą lub razem z podmiotami publicznymi²⁰. Jednakże żadna osoba prawna nie jest w stanie sama z siebie udzielić pomocy prawnej, i czyni to za pomocą odpowiedniego personelu. Co ciekawe, pomoc ta jest niesiona przez prawników z różnym poziomem wykształcenia i doświadczenia.

Przedstawienie zarysu tego rodzaju pomocy warto rozpocząć od studentów i doktorantów (zarówno uczelni publicznych, jak i prywatnych), którzy pomagając innym pod nadzorem doświadczonych prawników, jednocześnie sami uczą się praktyki, zaś uczelnie, pełniąc funkcję publiczną, jednocześnie rozwijają ich pozytywny odbiór w społeczeństwie, co przekłada się na ich dobre imię²¹. Studenci lub doktoranci działają w ramach różnych kół naukowych, jednostek uczelnianych czy też zewnętrznych fundacji lub stowarzyszeń. Na niektórych uczelniach działanie w ramach studenckich poradni prawnych, uniwersyteckich poradni prawnych czy też klinik prawa jest traktowane jako formalna praktyka i w ten sposób studenci nie muszą starać się o odbycie tzw. praktyk w instytucjach zewnętrznych. Taka możliwość może pojawić się również w przypadku udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej w ramach zewnętrznych fundacji, choć może się to spotkać z wymogiem przejścia odpowiedniej procedury uznania takich praktyk²².

Warto wspomnieć o problematycznym uregulowaniu odpowiedzialności za tak udzielane porady prawne, a w zasadzie istniejącej luce w prawie i możliwych różnych interpretacjach. Warto te kwestie regulować w przepisach wewnątrzuczelnianych. Wydaje się, że absolutne minimum to zawarcie odpowiedniego ubezpieczenia od odpowiedzialności cywilnej²³. W praktyce bardzo przydatne są szkolenia, np. doty-

²⁰ Należy szczególnie podkreślić, że relacje z podmiotami publicznymi powinny odbywać się na zasadach pomocniczości, suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji i jawności. Por. art. 5 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

²¹ Por. także L. Wortham, C. Klein, *Cele działania uniwersyteckich poradni prawnych*, w: Studencka Poradnia Prawna. Idea, organizacja, metodologia, I. Dorf red., Warszawa 2005, s. 1-26.

²² W takim przypadku uczelnia może zawierać również odpowiednie umowy szczegółowo regulujące wykonywanie praw i obowiązków przez studentów w ramach udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej w takiej organizacji pozarządowej, ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzialności studentów i ich ubezpieczenia.

²³ W praktyce warto zwrócić uwagę na postanowienia nie tylko samej polisy, ale również ogólnych warunków ubezpieczenia i, w razie konieczności, w ramach zawartej umowy znieść, zmienić lub

czące prowadzenia samej rozmowy z beneficjentem pod kątem udzielenia konkretnej pomocy prawnej czy też funkcjonowania obiegu dokumentów w urzędach lub sądach. Warto również w regulaminie funkcjonowania takich podmiotów wpisać zakres spraw, którymi mogą się one zajmować i ich wartość, jak również przynajmniej wymóg zdania egzaminu z poszczególnych przedmiotów przed udzieleniem porady prawnej. Niejednokrotnie sama wiedza zdobyta przed egzaminem jest niewystarczająca, aby udzielić pomocy prawnej. Trudno sobie wyobrazić racjonalne udzielanie porad prawnych przez studentów w sprawach, których potencjalna wartość przedmiotu sporu wynosi np. kilka milionów złotych, a sprawa wymaga analizy prawa prywatnego międzynarodowego itp. W praktyce odnaleźć można również inne zagadnienia problematyczne, jak chociażby kwestię ochrony danych osobowych wraz z ustaleniem administratora tych danych czy też braku tajemnicy zawodowej. Odpowiednie informacje powinny być przekazywane beneficjentom i dobrą praktyką jest uzyskiwanie od nich w tym zakresie odpowiedniego oświadczenia, które można udowodnić (np. oświadczenie w formie pisemnej). W tym przypadku rola organizacji pozarządowych w udzielaniu nieodpłatnej pomocy prawnej ma charakter pośredni i może polegać np. na wsparciu technicznym kół naukowych poprzez zakup oprogramowania czy sprzętu elektronicznego, prowadzeniu odpowiednich szkoleń, stażów czy też organizacji różnego rodzaju warsztatów, konkursów albo konferencji.

Przechodząc do kolejnego poziomu, należy wskazać, że w ramach fundacji, stowarzyszeń itp. jako organizacji pozarządowych pomoc może być udzielana także przez studentów lub doktorantów lub przez prawników, którzy skończyli już studia lub zdali odpowiednie egzaminy zawodowe. W tym przypadku warto zawrzeć odpowiednie umowy w postaci umowy o pracę (z wyjątkiem adwokatów, którzy nie mogą wykonywać zawodu w ten sposób) lub zlecenia albo porozumienia, zgodnie z ustawą o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie²⁴. Należy również określić, kto udziela porady prawnej, tj. organizacja pozarządowa czy sam prawnik.

---

uzupełnić poszczególne postanowienia ogólnych warunków ubezpieczenia w drodze negocjacji. Poza ubezpieczeniami ogólnouczelnianymi niektóre towarzystwa ubezpieczeń oferują bardziej szczegółowe ubezpieczenia dostosowane do charakterystyki funkcjonowania takich jednostek organizacyjnych.

²⁴ Na podstawie art. 44 tej ustawy: „1. Świadczenia wolontariuszy są wykonywane w zakresie, w sposób i w czasie określonych w porozumieniu z korzystającym. Porozumienie powinno zawierać postanowienie o możliwości jego rozwiązania. 2. Na żądanie wolontariusza korzystający jest obowiązany potwierdzić na piśmie treść porozumienia, o którym mowa w ust. 1, a także wydać pisemne zaświadczenie o wykonaniu świadczeń przez wolontariusza, w tym o zakresie wykonywanych świadczeń. [...] 4. Jeżeli świadczenie wolontariusza wykonywane jest przez okres dłuższy niż 30 dni, porozumienie powinno być sporządzone na piśmie. 5. Do porozumień zawieranych między korzystającym a wolontariuszem w zakresie nieuregulowanym niniejszą ustawą stosuje się przepisy ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny”. Szczegółowe postanowienia umowne należy formułować, mając na uwadze normy zawarte w rozdziale 2 w dziale III ustawy.

Nie można przy tym naruszyć prawa powszechnie obowiązującego. Z tym związana jest kwestia odpowiednich ubezpieczeń i rozliczeń w ramach np. regresu. Jednocześnie, choć umowy lub porozumienia nie są ujawniane beneficjentom pomocy, to należy udzielić im odpowiednich informacji (np. kto udziela porady i kto jest za nią odpowiedzialny) oraz z ostrożności uzyskać odpowiednie potwierdzenie ich odbioru.

W ramach kolejnego poziomu warto wspomnieć o profesjonalnych prawnikach, którzy w ramach swoich kancelarii udzielają pomocy *pro publico bono*²⁵. W takim przypadku udzielanie pomocy prawnej jest co do zasady najbardziej klarowne i bezpieczne. Profesjonalni prawnicy mają obowiązkowe ubezpieczenie, zaś zdane egzaminy zawodowe i odpowiednie doświadczenie zawodowe dają im odpowiednią rękojmię starannego działania przy udzielaniu porady prawnej. Organizacje pozarządowe mogą podejmować chociażby działalność o charakterze informacyjnym (np. przygotowanie odpowiednich plakatów lub ogłoszeń). Informacja taka nie powinna mieć jednak charakteru reklamy i służyć w jakimkolwiek zakresie działalności gospodarczej. Jednocześnie między takimi prawnikami a organizacjami pozarządowymi mogą być zawierane odpowiednie umowy, np. umowa współdziałania, w której organizacja pozarządowa deklaruje, że umieści na swojej stronie internetowej zbiorcze informacje o pomocy prawnej udzielanej w tej formie.

Spośród powyższych przykładów – uszeregowanych według wykształcenia i wiedzy prawników – tylko udzielanie pomocy *pro publico bono* odbywa się wyłącznie w ramach środków prywatnych (choć pośrednio można tu zauważyć odpowiednie zwolnienia podatkowe o charakterze publicznym). W pozostałych przypadkach udzielanie takiej pomocy ma charakter mieszany. Przykładowo, koła naukowe na niektórych uczelniach prywatnych mogą być finansowane z pieniędzy prywatnych (choć w niektórych przypadkach mogą być również finansowane ze środków publicznych), natomiast na uczelniach publicznych mogą być odpowiednio dofinansowywane z pieniędzy publicznych. Podobnie fundacja może udzielać nieodpłatnej pomocy prawnej, która jest finansowana z darowizn osób prywatnych, ale również ta sama fundacja może wygrać konkurs i otrzymać dofinansowanie ze środków publicznych. Na marginesie – w tym drugim przypadku warto zwrócić szczególną uwagę na treść umów, które niejednokrotnie naruszają zasadę partnerstwa, wprowadzając przykładowo kary umowne tylko wobec organizacji pozarządowej. Orga-

²⁵ Zagadnienie pomocy *pro publico bono* jest złożone z uwagi na kwestie podatkowe. Usługi prawnicze są opodatkowane podatkiem VAT, niezależnie od wartości usługi prawnej. Jednocześnie zgodnie z § 18 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie (Dz.U. 2015 poz. 1800 z późn. zm.): „W szczególnie uzasadnionych przypadkach, a zwłaszcza gdy przemawia za tym sytuacja materialna lub rodzinna klienta albo rodzaj sprawy, adwokat może ustalić opłatę niższą niż stawka minimalna albo zrezygnować z opłaty w całości”.

nizacje pozarządowe powinny dbać o zachowanie odpowiedniego balansu między prawami i obowiązkami stron umowy.

Dla uzupełnienia powyższego, w ramach przedstawianego systemu można znaleźć nieodpłatną pomoc prawną finansowaną wyłącznie ze środków publicznych. Przykładowo, od kilku lat funkcjonują punkty nieodpłatnych porad prawnych, w których dyżury mają adwokaci lub radcowie prawni²⁶. W ten sposób pomoc jest udzielana na etapie przedsądowym, co uzupełnia system pomocy prawnej z urzędu funkcjonujący na etapie sądowym. Nawet w tym przypadku możliwe jest jednak działanie lub współdziałanie organizacji pozarządowych, które mogą samodzielnie, w porozumieniu z innymi organizacjami pozarządowymi lub podmiotami publicznymi informować o możliwości uzyskania nieodpłatnej pomocy prawnej w takich punktach albo też ustanowienia pełnomocnika lub obrońcy z urzędu.

W ramach środków publicznych warto również wspomnieć o możliwości udzielania porad prawnych (ograniczonych przedmiotowo) przez prawników w ramach ustawy o pomocy społecznej²⁷. I w tym przypadku możliwe są chociażby analogiczne działania informacyjne organizacji pozarządowych²⁸.

Wobec powyższego można dojść do wniosku, że system nieodpłatnej pomocy prawnej jest złożony, a jednym z jego fundamentów jest udzielanie pomocy prawnej przez organizacje pozarządowe zarówno w ramach finansowania ze środków prywatnych jak i publicznych. Działanie organizacji pozarządowych może być bezpośrednie lub pośrednie. Warto, aby w statucie lub innych aktach wewnętrznych organizacji pozarządowych zawrzeć możliwość prowadzenia takich działań, przy jednoczesnym ich wyodrębnieniu pod względem rachunkowym i organizacyjnym.

Jednocześnie organizacje pozarządowe, w ramach przedmiotowej działalności, mogą współdziałać z innymi organizacjami pozarządowymi i podmiotami publiczny-

²⁶ Punkty te działają na podstawie ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (tekst jedn. Dz.U. 2021 poz. 945). Zgodnie z art. 1 tej ustawy: „Ustawa określa zasady udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej, świadczenia nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego, a także zasady realizacji zadań z zakresu edukacji prawnej”.

²⁷ Zgodnie z art. 46 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz.U. 2021 poz. 2268 z późn. zm.): „1. Poradnictwo specjalistyczne, w szczególności prawne, psychologiczne i rodzinne, jest świadczone osobom i rodzinom, które mają trudności lub wykazują potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych, bez względu na posiadany dochód. 2. Poradnictwo prawne realizuje się przez udzielanie informacji o obowiązujących przepisach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, zabezpieczenia społecznego, ochrony praw lokatorów”. Tym samym porady prawne w tym zakresie mają ograniczony zakres. Por. także I. Sierpowska, *Prawo pomocy społecznej*, Warszawa 2011, s. 140.

²⁸ Podobne działania informacyjne mogą pojawiać się w przypadku współdziałania z Rzecznikiem Praw Obywatelskich, Rzecznikiem Praw Dziecka i innymi podmiotami publicznymi, które mogą udzielać nieodpłatnej pomocy prawnej.

mi. Współdziałanie nie zawsze musi ograniczać się jedynie do zwiększenia efektywności świadczonej pomocy. Warto dbać o rozwój społeczeństwa obywatelskiego poprzez propagowanie możliwości otrzymania nieodpłatnej pomocy prawnej, która niejednokrotnie pozwala osobom ubogim uniknąć poniesienia szkody albo naprawienia ich sytuacji prawnej²⁹.

Wnioski

Nieodpłatna pomoc prawna dla osób ubogich jest konieczna z perspektywy zasady równości i prawidłowego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Bez tej pomocy nie może w społeczeństwie funkcjonować poczucie sprawiedliwości.

Nieodpłatna pomoc prawna powinna być rozumiana w sposób szeroki, podobnie jak szeroka powinna być definicja organizacji pozarządowych, które jej udzielają. Choć w polskim porządku prawnym można odnaleźć wyjaśnienie takich pojęć, jak nieodpłatna pomoc prawna i organizacja pozarządowa, to nie ma ono charakteru wyczerpującego. Wynika to ze złożoności zarówno samej pomocy prawnej, jak i podmiotów, które mogą jej udzielać nieodpłatnie w ramach odrębnych niekiedy podstaw prawnych.

W Polsce istnieje rozbudowany system organizacji pozarządowych. Można wręcz zauważyć pluralizm pod względem podmiotowym. Niejednokrotnie poszczególne organizacje pozarządowe istotnie się między sobą różnią. Jedne z nich mogą prowadzić działalność filantropijną, a inne korzystać poprzez prowadzenie działalności charytatywnej z wolności religijnej. Dlatego tak istotne jest ustalenie w pierwszej kolejności, jaka organizacja pozarządowa, i na jakiej podstawie prawnej udziela nieodpłatnej pomocy prawnej. Przy czym nie powinno się dążyć do ujednolicenia w tym zakresie. Wręcz przeciwnie, powyższy pluralizm przyczynia się do intensyfikacji nieodpłatnej pomocy prawnej zarówno pod względem podmiotowym, jak i przedmiotowym.

Równie złożony charakter ma system nieodpłatnej pomocy prawnej. Może być ona udzielana zarówno w ramach środków prywatnych, jak i publicznych. W niektórych przypadkach finansowanie może pochodzić z obu źródeł, choć oczywiście należy wtedy dbać o odpowiednie wyodrębnienie rachunkowe i organizacyjne. Sys-

²⁹ Na marginesie warto dodać, że rozwój społeczeństwa obywatelskiego jest złożony (dotyczy zarówno relacji obywateli do podmiotów publicznych, ale również prywatnych) i trwa od wielu epok, począwszy od samej starożytności. Por. także H. Izdebski, *Historia myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 2007, s. 14, 60-61, 172-173, 207-208.

tem ten oparty jest na prawnikach, którzy, począwszy od etapu studiów, do czasu otwarcia własnej kancelarii, mogą, odpowiednio współdziałając z organizacjami pozarządowymi, budować system nieodpłatnej pomocy prawnej. Ich działanie może mieć charakter społeczny, ale również odpłatny, w zależności od treści umowy lub porozumienia, które zawarli z organizacją pozarządową. Z perspektywy obu stron warto dokładnie określić zakres ich odpowiedzialności, nie naruszając żadnych praw osób ubogich.

Aktualny stan prawny w zakresie udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej przez organizacje pozarządowe, choć ma swoje mankamenty (nieprecyzyjność pojęć pomocy prawnej, organizacji pozarządowej, określenia odpowiedzialności), to z uwagi na możliwość funkcjonowania powyższego pluralizmu, należy ocenić pozytywnie. W praktyce udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej wymaga w niektórych przypadkach złożonej wykładni przepisów, w szczególności z zastosowaniem dyrektyw wykładni systemowej i funkcjonalnej.

Niektóre rozwiązania warto jednak zmodyfikować. W przypadku finansowania nieodpłatnych porad prawnych ze środków publicznych przez organizacje pozarządowe, warto przywrócić obowiązek przedstawiania odpowiednich zaświadczeń o spełnieniu kryterium dochodowego. Należy również *de lege ferenda* przedstawić postulat obowiązkowych ubezpieczeń od odpowiedzialności cywilnej dla organizacji pozarządowych, które udzielają takich porad.

Bibliografia

Źródła prawa powszechnie obowiązującego

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. nr 61 poz. 284).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. 2020 poz. 1740 z późn. zm.).

Ustawa z 25 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz.U. 2022 poz. 1184 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (tekst jedn. Dz.U. 2020 poz. 2167).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jedn. Dz.U. 2017 poz. 1153 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (tekst jedn. Dz.U. 2014 poz. 1726).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn. Dz.U. 2020 poz. 1057 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (tekst jedn. Dz.U. 2021 poz. 2268 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (tekst jedn. Dz.U. 2021 poz. 945).

Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o przeciwdziałaniu marnowania żywności (tekst jedn. Dz.U. 2020 poz. 1645).

Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. 2022 poz. 583 z późn. zm.).

Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie (Dz.U. 2015 poz. 1800 z późn. zm.).

Źródła prawa kanonicznego

Motu proprio Benedykta XVI *De Caritate ministranda* z dnia 11 listopada 2012 r., AAS 104 (2012) 996-1004; tekst polski: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20121111_caritas.html (dostęp: 21.05.2022).

Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski z roku 1986 o pracy charytatywnej w parafiach.

Literatura

Izdębski H., *Historia myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 2007.

Kisza A., Krzemiński Z., Łyczywek R., *Historia adwokatury polskiej*, Warszawa 1995.

Kopyra J., *Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Komentarz*, Warszawa 2005.

Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2021.

Poniatowski M., *Aktualna problematyka nabycia przez kościelne osoby prawne statusu organizacji pożytku publicznego*, „Kościół i Prawo” 4/17(2015), nr 1, s. 141-156.

Poniatowski M., *Finansowanie „kościelnych” organizacji pożytku publicznego*, w: *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych*, P. Sobczyk, K. Warchałowski red., Warszawa 2013, s. 251-261.

Poniatowski M., *Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych w kontekście ich działalności charytatywno-opiekuńczej*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 9(2017), s. 151-166.

Rynkun-Werner R., *Adwokat z urzędu. Podstawowe zagadnienia prawne*, Warszawa 2011.

Sierpowska I., *Prawo pomocy społecznej*, Warszawa 2011.

Wortham L., Klein C., *Cele działania uniwersyteckich poradni prawnych*, w: *Studencka Poradnia Prawna. Idea, organizacja, metodologia*, I. Dorf red., Warszawa 2005, s. 1-26.

Magdalena Rabiasz*

Rodzina naturalna jako podstawowe środowisko wychowawcze w rozwoju dziecka

Abstrakt:

Rodzina jest w swoim zintegrowanym uniwersalizmie społecznego i psychospołecznego funkcjonowania nie do zastąpienia i nie sposób sobie wyobrazić jej braku w społeczeństwie. Ludzkość nie wypracowała dotychczas innej instytucji, która mogłaby skutecznie zastąpić rodzinę i nie wiadomo, czy uda się to w przyszłości.

Artykuł podejmuje problematykę podstawowego środowiska wychowawczego, jakim jest rodzina naturalna. Ukazano główne aspekty życia rodziny, rolę matki i ojca oraz kategorie środowisk rodzinnych. Omówiono także zagadnienia związane z prawidłowym rozwojem dziecka w rodzinie naturalnej.

Słowa klucze: rodzina naturalna, środowisko wychowawcze, dziecko, proces wychowania, rozwój społeczny

---

* Magdalena Rabiasz; mgr

Wstęp

Współczesna rodzina przeżywa kryzys¹. Sprawy dzieci są obecnie z premedytacją pomijane i lekceważone². Jednak bez wątplenia środowisko, które najkorzystniej wpływa na rozwój młodego człowieka, to właśnie prawidłowo funkcjonująca rodzina. Nikt nie jest w stanie lepiej niż rodzice zrozumieć potrzeb dziecka i tego, jak i o nie zadbać³. Liczne definicje ujmują rodzinę jako grupę społeczną czy środowisko wychowawcze⁴. Rodzina jest podstawową komórką organizmu społecznego, a od jej jakości zależy wartość społeczeństwa, a także indywidualny los każdej jednostki. W rodzinie człowiek przeżywa najważniejszy okres, w którym kształtuje się jego styl życia, system preferowanych wartości i pogląd na świat. Dom rodzinny jest miejscem, w którym można wyrażać siebie w sposób emocjonalny i indywidualny. Rodzina to także środowisko społeczno-wychowawcze, w którym człowiek buduje swój system wartości, a także relacje z innymi osobami.

W literaturze przedmiotu spotykamy wiele różnych definicji środowiska wychowawczego⁵. Bez wątplenia rodzina jest pierwszym i podstawowym środowiskiem, w którym kształtuje się osobowość młodego człowieka⁶.

Z perspektywy katolickiej rodzina stanowi podstawę procesu wychowawczego. Jest również właściwym początkiem prawidłowego funkcjonowania każdego młodego człowieka, co prowadzi do jego całościowego rozwoju. Jan Paweł II w *Liście do rodzin* napisał: „Proces wychowawczy prowadzi do fazy, do której dochodzi się wtedy, gdy po osiągnięciu pewnego stopnia dojrzałości psychofizycznej człowiek zaczyna wychowywać się sam. Z biegiem czasu owo samowychowanie przerośnie poniekąd dotychczasowy proces wychowawczy”⁷.

Mówiąc o rodzinie jako środowisku społeczno-wychowawczym, nie można pominąć teorii funkcjonowania rodziny. Do najbardziej znanych teorii należą⁸: teoria interakcyjna, w której rodzinę pojmuje się jako jedność, a więc całość złożoną z osób wywierających na siebie wzajemny wpływ; teoria strukturalno-funkcjonalna, traktująca rodzinę jako podsystem społeczny podporządkowany systemowi

¹ Por. S.V. Zamagni, *Famiglia lavoro*, Milano 2012, s. 83.

² J.M. Bergoglio, *Nie zgadzaj się na zło!*, Kraków 2013, s. 188.

³ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, art. 72, ust. 2 (Dz.URP z 1997 r. nr 78 poz. 483).

⁴ B. Skałbana, *Diagnostyka pedagogiczna*, Kraków 2015, s. 99.

⁵ D. Wosik-Kawala, *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Lublin 2012, s. 11.

⁶ Tamże, s. 13.

⁷ Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Kraków 1995, nr 16.

⁸ J. Mastalski, *Chrześcijanin wobec agresji w rodzinie*, Kraków 2006, s. 20.

całościowemu; teoria sytuacyjna, w której rodzina uważana jest za pewną sytuację społeczną, wyznaczającą zachowanie jej członków; teoria instytucjonalna, traktująca rodzinę jako instytucję historyczną, w której kształtuje się określony system wartości i potrzeb człowieka⁹; teoria rozwojowa, w której rodzina uważana jest za płaszczyznę interakcji przybierających różne formy w zależności od cykli życiowych jej poszczególnych członków¹⁰.

Samo środowisko rodzinne określane jest jako „składniki struktury otaczającej człowieka, które działają jako system bodźców i powodują określone reakcje psychiczne. Istotnym wymiarem tak rozumianego środowiska rodzinnego jest jego wychowawczy charakter”¹¹.

Rodzina odgrywa bardzo ważną rolę, ponieważ stanowi pierwsze i podstawowe środowisko społeczne dziecka, w którym dokonuje się rozwój wszystkich jego struktur. Z rodziną wiąże się wiele ważnych wydarzeń życiowych każdego człowieka: pierwsze kroki, pierwsze słowa, pierwszy uśmiech, pójście do przedszkola, narodziny rodzeństwa, pierwsza miłość, zawarcie małżeństwa, rodzicielstwo.

1. Kategorie środowisk rodzinnych

Podejmując temat rodziny jako środowiska wychowawczego, trzeba zwrócić uwagę na stopień wychowalności w określonym środowisku rodzinnym¹². W tej płaszczyźnie wyróżniamy pięć różnych kategorii rodzin:

- 1) Rodzina wzorcowa. To rodzina, w której poszczególne składniki struktury i funkcjonowania są odpowiednio wysokiej jakości, korzystne dla egzystencji i rozwoju wszystkich ich członków¹³.
- 2) Rodzina normalna. Jest to środowisko, w którym występuje jak największa ilość typowych cech charakterystycznych dla rodzin zamieszkujących określone środowisko. Ponadto rodzina taka funkcjonuje pod względem wychowawczym według ustalonych norm społecznych¹⁴. Rodzina taka realizuje podstawowe

⁹ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika Rodziny*, Lublin 2014, s. 23.

¹⁰ I. Namysłowska, *Teoria rodzin*, Warszawa 1997, s. 16-20.

¹¹ K. Sośnicki, *Istota i cele wychowania*, Warszawa 1975, s. 45.

¹² J. Mastalski, *Chrześcijanin...*, dz. cyt., Kraków 2006, s. 37.

¹³ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 179 i n.

¹⁴ M. Winiarski, *Rodzina - szkoła - środowisko lokalne. Problemy edukacji środowiskowej*, Radom-Warszawa 2000, s. 65.

funkcje bez większych zakłóceń, choć nie są to warunki idealne, tak jak to jest w rodzinie wzorcowej¹⁵.

- 3) Rodzina jeszcze wydolna wychowawczo. W takiej rodzinie warunki wychowawcze często są zachwiane. We wszystkich elementach działalności wychowawczej występują niedomagania i odchylenia. Rodzina taka – pomimo zakłóceń, czyni starania, by poprawić sytuację. Kłopoty i konflikty pokonywane są w takiej rodzinie bez interwencji z zewnątrz¹⁶.
- 4) Rodzina niewydolna wychowawczo. W rodzinie tej często dochodzi do zaburzeń we współżyciu. Występują w niej stałe konflikty ze szkołą. Brakuje planów życiowych. Są to często rodziny niekompletne, których aspiracje są mało wartościowe społecznie i często nierealne. Warunki ekonomiczne są niewystarczające. Sytuacja takiej rodziny często balansuje na krawędzi tzw. patologii społecznej¹⁷.
- 5) Rodzina patologiczna¹⁸. Stanowi zawsze margines społeczeństwa¹⁹ i potencjalne źródło zakłóceń naturalnego procesu wychowawczego²⁰.

Rodzina w sensie ogólnym posiada znaczący wpływ na dzieci i młodzież socjalizującą, przez stworzenie warunków sprzyjających rozwojowi lub go hamujących. Niezależnie od tego, jak funkcjonuje, czy jest środowiskiem wartościowym moralnie i zdrowym, czy przejawia cechy patologii – w każdym przypadku kształtuje ich osobowość i postawę społeczną.

Ogromne znaczenie dla wewnętrznej organizacji rodziny mają wzajemne stosunki między małżonkami. Stosunki mąż-żona oddziałują na pozostałe systemy relacji interpersonalnych w rodzinie, dlatego głównym zagadnieniem w rodzinie jest problem integracji małżeńskiej. „Integracja rodziny zawiera dwa aspekty: integrację celów oraz integrację środków służących osiągnięciu celów”²¹. „Brak integracji powoduje napięcie i niezgodne współżycie rodziców, które dostarcza dzieciom najsilniejszych i najistotniejszych bodźców afektogennych”²². Dziecko, jeżeli ma być szczęśliwe, musi mieć poczucie emocjonalnego ciepła i akceptacji ze strony osób najbliższych, a zwłaszcza rodziców. Potrzeba bezpieczeństwa, czyli posiadania bez-

¹⁵ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia...*, dz. cyt., s. 69.

¹⁶ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 181.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ M. Prajsner, *Rodzina dysfunkcyjna*, w: „Remedium” 5(2002), s. 18 i n.

¹⁹ A. Podgórecki, *Patologie życia społecznego*, Warszawa 1969, s. 65.

²⁰ B. Hołyst, *Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Warszawa 1991, s. 33.

²¹ R. Grochocimska, *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Gdańsk 1999, s. 12.

²² Tamże.

piecznego domu, w którym człowiek jest akceptowany i znajduje oparcie, jest równie ważna, jak codzienne pożywienie. Bezpiecznie czuje się dziecko przeświadczone o miłości rodzicielskiej, dziecko kochane przez rodziców. Każde dziecko potrzebuje od rodziców dowodów prawdziwego uczucia miłości, spokoju i szczęścia. Ogólnie akceptujący stosunek do dziecka pozwala mu znosić niepowodzenia i zachowywać wiarę w siebie.

Aby proces wychowania mógł przebiegać prawidłowo, ważne jest całe środowisko domu rodzinnego, wzbogacane przede wszystkim o otwartość, entuzjazm, spontaniczność, radość. Chodzi o takie środowisko, w którym dzieci powinny czuć się kochane, a dzięki temu stawać się ufne, samodzielne, rozwijać własne myśli, uczucia, nadzieje, działania, oraz aby miały możliwość obserwacji autentycznych form zachowań.

2. Rola matki i ojca

Na kształtowanie się psychospołecznych cech osobowości dziecka znaczny wpływ wywierają zróżnicowane pod względem jakościowym i odmiennie funkcjonujące role matki i ojca w rodzinie²³. Komplementarności płci męskiej i żeńskiej nie da się odnieść tylko do procesów myślowych. To coś o wiele głębszego²⁴. W związku z tym inna jest rola ojca, a inna matki. Do roli matki należy głównie zadbanie o rozwijające się nowe życie podczas ciąży, urodzenie dziecka, karmienie i pielęgnowanie noworodka. Od matki oczekuje się ekspresji uczuć, serdeczności, ciepła, wyrozumiałości, tworzenia w rodzinie emocjonalnej atmosfery, zrozumienia i zaspokojenia potrzeb innych, wprowadzania dziecka w krąg szerszej rodziny oraz tradycji. Jedną z podstawowych ról przypisanych matce jest przekazywanie dzieciom miłości macierzyńskiej. Miłość matczyna jest konieczna dla ich rozwoju uczuciowego. To ona będzie warunkowała relacje dziecka zarówno z matką i innymi członkami rodziny, jak i późniejszą socjalizację.

Rola ojca w rodzinie jest inna niż rola matki. „Od ojca oczekuje się działalności, siły, zaradności, odpowiedzialności za podejmowane zadania, czuwania nad przestrzeganiem norm społecznych, stwarzanie oparcia dla żony i całej grupy rodzinnej”²⁵. Wskazuje się także na fakt, iż składnikiem społecznej roli ojca jest mi-

²³ Tamże, s. 14.

²⁴ Por. S.V. Zamagni, *Famiglia lavoro*, dz. cyt., s. 97.

²⁵ R. Grochocimska, *Przemoc wobec dziecka...*, dz. cyt., s. 14.

łość, którą obdarza on dziecko. Miłość ojca pełni w rozwoju dziecka inną funkcję niż miłość matki, która jest bezwarunkowa i wszechogarniająca. Dziecko, aby być kochanym przez matkę nie musi spełniać żadnych warunków, wystarczy, że jest jej dzieckiem. Natomiast inaczej kształtuje się miłość ojcowska. Ojciec kocha dziecko za to, że spełnia ono jego oczekiwania, że jest źródłem jego radości i dumy. Dziecko, aby zasłużyć na miłość ojca i ją utrzymać, musi postępować zgodnie z jego oczekiwaniami, podporządkowując się jego wymaganiom. Jest więc ona w mniejszym stopniu źródłem zaspokajania potrzeb, ale stanowi silny bodziec do kształtowania prawidłowego rozwoju. „Oddziaływanie ojca na dziecko jest również pośrednie. Wpływa na dziecko także poprzez matkę. Kobieta kochana i szczęśliwa ma wszelkie dane ku temu, aby dać dziecku uczucie pogodne i spokojne, jakiego nie mogłaby dać matka niekochana i źle traktowana przez męża”²⁶. Ojciec ma ogromny wpływ na interakcje zachodzące między członkami rodziny. Jeżeli przejawia on nieopanowanie, nerwowość, agresję – to podobne stany uczuciowe mogą powstać u dziecka. I odwrotnie – spokój, opanowanie, poczucie bezpieczeństwa również udzielają się dziecku. Nawiązanie więzi uczuciowej z ojcem odgrywa znaczącą rolę jako czynnik uspołecznienia dziecka. Ojciec powinien aktywnie uczestniczyć w procesie wychowania dziecka, aby wpłynąć na jego właściwy rozwój społeczny. Należałoby więc z jednej strony wzbudzić w dziecku uczucie przywiązania do swojej osoby i stąd płynącą chęć naśladowania, z drugiej natomiast – przestrzegać reprezentowanej przez siebie postawy stanowczości. Skuteczność właściwego oddziaływania ojca zależy od tego, czy on sam będzie wyznawał właściwe wartości społeczne. W rodzinie ojciec wobec dziecka często posługuje się również siłą fizyczną. Nie jest to właściwy sposób na budowanie u dziecka poczucia stabilizacji i spokoju. To stanowczość i konsekwencja zaspokajają potrzebę bezpieczeństwa i stabilności²⁷.

W obecnych czasach w rodzinach coraz częściej występują wyraźne przekształcenia ról matki i ojca w kierunku ich współdziałania. Związane to jest przede wszystkim ze wzrastającym poziomem wykształcenia i kwalifikacji zawodowych kobiet oraz ich udziałem w zabezpieczeniu materialnych warunków życia rodziny. Charakterystyczne role przypisane pierwotnie matce i ojcu ulegają pewnej modyfikacji dostosowanej do płci, charakteru i osobowości rodziców. W coraz większym zakresie ojciec uczestniczy w pracach domowych i wychowaniu dzieci. Udział w tych zajęciach pogłębia jego relacje z żoną i dziećmi oraz ułatwia mu lepsze zrozumienie ich potrzeb. Zaangażowanie ojca w emocjonalny wymiar wychowania dziecka

---

²⁶ Tamże, s. 15.

²⁷ Por. A. Solomon, *Far from the Tree*, New York 2012, s. 321.

pozwała rozwinąć u młodego człowieka bezpieczny styl przywiązania. Zaspokojenie potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych dziecka oraz stworzenie warunków do jego rozwoju to priorytetowe elementy wspólnych ról rodzicielskich – zarówno matki, jak i ojca.

Umiejętne pełnienie ról rodzicielskich wymaga rozwiązywania różnych złożonych problemów życiowych. Rita Grochocimska, bazując na refleksji Mariana Wolickiego, określiła podstawowe warunki konieczne do skutecznego pełnienia funkcji rodzicielskich, wśród których zaakcentowała „psychiczną i społeczną dojrzałość rodziców, znajomość norm związanych z rolami, właściwie ukształtowane postawy rodzicielskie, zdolność do bezinteresownej miłości, akceptację roli związanej z własną płcią i roli małżeńskiej, posiadanie odpowiedniej motywacji do pełnienia ról rodzicielskich, akceptację osób i ról partnera i dzieci, wzajemne przystosowanie rodziców polegające na uzgodnieniu ról”²⁸. Właściwe pełnienie ról w rodzinie kształtuje odpowiednie środowisko wychowawcze. Kształtuje się i ma wyraz przede wszystkim w codziennych sytuacjach, które w znacznym stopniu wpływają na to, w jaki sposób dziecko będzie pojmowało i realizowało rolę ojca i matki w swym późniejszym, dorosłym życiu.

3. Podstawowe aspekty życia rodziny

Rodzina w kategorii społecznej jest traktowana jako grupa szczególna, w której stosunki oparte są na niespotykanym w innych typach zbiorowości poziomie intymności i bliskości. Rodzina jako grupa społeczna czy środowisko wychowawcze pełni wiele funkcji i realizuje wiele zadań²⁹. Relacje w rodzinie są wynikiem bezpośredniego oddziaływania na siebie jej członków, niezależnie od statusu społecznego, od hierarchii wewnętrznej. Powstają one w codziennych kontaktach, w ramach wzajemnych świadczeń, pomocy, w trakcie realizowania celów. Kontakty te często mają stały, zwyczajowy charakter i wyznaczają swoisty dla każdej rodziny klimat. Wzajemne relacje i sytuacje ze wspólnego życia tworzą historię rodziny i jej niepowtarzalną wartość. Dzieje rodziny są powiązane z czasem jej trwania i warunkują całą przestrzeń społeczno-wychowawczą.

Ważnym czynnikiem tworzenia środowiska wychowawczo-społecznego w rodzinie jest komunikacja. Odpowiednia komunikacja jest podstawowym warunkiem

²⁸ R. Grochocimska, *Przemoc wobec dziecka...*, dz. cyt., s. 16.

²⁹ Por. B. Skałbania, *Diagnostyka...*, dz. cyt., s. 99.

udanego życia rodzinnego i bardzo ważnym czynnikiem szczęścia w rodzinie. Poprawia ona wzajemne poznanie, zwłaszcza gdy przekaz niewerbalny jest zgodny z wypowiedzianymi słowami, partnerzy zwracają się wprost do siebie, a kontakt słowny nie jest jedyną formą porozumiewania się, a także gdy członkowie rodziny potrafią wyrazić swój osobisty punkt widzenia bez kwestionowania zdania innych. Tak kształtowana komunikacja daje dużo zadowolenia, dostarcza okazji do wspólnego podejmowania decyzji i konstruktywnego rozwiązywania problemów, a także zwiększa poczucie wspólnoty. To ona zawiera w sobie szereg relacji o charakterze intymnym oraz wymianę informacji na temat sposobu wychowywania dzieci, rozwiązywania bieżących spraw i problemów rodzinnych, a także organizacji życia rodzinnego. Nie ma prawdziwego budowania więzi rodzinnych bez dialogu małżeńskiego, który promieniuje na całą rodzinę³⁰.

Komunikacja między rodzicami i dziećmi obejmuje zwłaszcza wymianę informacji na temat potrzeb życiowych dzieci, ich sytuacji w domu, środowisku szkolnym i rówieśniczym. Bezpośredni, codzienny kontakt z dziećmi, a przede wszystkim rozmowa, powoduje, że rodzice dowiadują się o ich potrzebach, o tym, co wydarzyło się w szkole i na podwórku. Daje to możliwość pomocy w rozwiązywaniu ich problemów, uczy młodych ludzi kultury słowa, pokazuje wzorce prawidłowego zachowania i sposoby radzenia sobie w trudnych sytuacjach oraz unikania zagrożeń.

Komunikacja między rodzeństwem pomaga dzieciom w opanowaniu zasad współżycia społecznego, w wymianie doświadczeń, jest okazją do zabawy, a przede wszystkim uczy dzielenia się wspólną przestrzenią w miejscu zamieszkania i dopasowywania własnych potrzeb do potrzeb wszystkich członków wspólnoty rodzinnej.

Rodzina jako środowisko społeczne jest też miejscem, w którym dokonuje się wspólne przeżywanie tradycji, zarówno tej rodzinnej, jak i w szerszym wymiarze – tradycji społeczności lokalnej. To właśnie w przestrzeni rodzinnej dokonuje się podstawowy przekaz wartości moralnych, duchowych, kulturowych i religijnych. Ważną rolę odgrywa tu umiejętność organizowania życia rodzinnego w kierunku wspólnotowego przeżywania tych wartości i uczestniczenia w różnych zdarzeniach o charakterze kulturalnym.

Podstawowym wymiarem życia rodziny jest jej wspólnotowy charakter. Trwanie rodziny wy pływa z natury ludzkiej i nie jest tylko dziełem umowy społecznej. „U jej podstaw leży naturalny podział na dwie płci, zróżnicowanie wiekowe, popędy seksualne, instynkt macierzyński i ojcowski. Wymaga od swoich członków (głównie od małżonków) integralnego zespolenia celów i dążeń podejmowanych dobrowolnie,

---

³⁰ Por. J. Mastalski, *Jak dobrze wychować dziecko?*, Kraków 2009, s. 57.

a jednocześnie z poczuciem wewnętrznej konieczności. Daje swoim członkom wiele radości i przyjemności niegwarantowanych przez inne grupy społeczne. Uspołecznienia uczucia i dążenia swoich członków tak, że czują się oni zespoleni w dążeniu do celu i gotowi są zrezygnować ze swobody indywidualnej i wolności na rzecz grupy rodzinnej³¹.

Czynnikami będącymi wyznacznikiem wspólnotowego charakteru rodziny są miłość, szacunek oraz poczucie współodpowiedzialności wszystkich członków rodziny ukierunkowane na rozwój dobra wspólnego, opieka i troska o prawidłowy rozwój i wychowanie dzieci, zabezpieczanie podstawowych potrzeb każdego członka rodziny, wspieranie się w zwykłych i trudnych momentach życia.

W przestrzeni wychowawczej ważną rolę w życiu rodziny odgrywa międzypokoleniowa więź, utrzymywanie systematycznych kontaktów z dziadkami i rodziną rodziców. Zauważanie i przeżywanie tej więzi przez dzieci określa ich umiejętność budowania trwałych relacji z rodziną i rodzeństwem w chwili, gdy podejmą samodzielne dorosłe życie. Właściwa więź rodzinna przyczynia się do integracji – procesy zespalające i ekspansja działań na zewnątrz są zrównoważone. Więź ta, oparta na wolnym wyborze wartości scalających, kształtuje poczucie jedności, ale i własne zainteresowania. Warto pamiętać, że o jakości więzi świadczą przede wszystkim uczucia społeczne, które zaspokajają ludzkie potrzeby. „Charakter więzi rodzinnej, wzajemne traktowanie siebie przez członków rodziny określa to, co potocznie nazywamy atmosferą rodzinną³².”

Mając na względzie rodzinę jako środowisko wychowawcze, trzeba mówić zarówno o atmosferze korzystnej dla rozwoju i kształcenia osobowości dziecka, jak i z drugiej strony atmosferze wpływającej ujemnie na jego postępy w rozwoju psychicznym, prowadzącej do powstania zaburzeń w jego zachowaniu lub wręcz głębszych defektów osobowości. Między tymi biegunami jest dużo stopni pośrednich. W danej rodzinie może dominować klimat ciepły, dobry, serdeczny, gdzie członków łączy pozytywna więź emocjonalna, taka jak wzajemne zaufanie, miłość i szacunek, a stosunki między nimi oparte są na podziale obowiązków i przywilejów oraz wzajemnej pomocy. Istnieją też przypadki, w których przeważa klimat niekorzystny. Dzieje się tak wówczas, gdy wyżej wymienione właściwości występują w niskim nasileniu, gdy nie ma ich wcale albo wtedy, gdy ich miejsce zajmują cechy destrukcyjne.

Na właściwe kształtowanie społeczne w rodzinie duży wpływ mają więzi uczuciowe. Brak więzi uczuciowej między rodzicami powoduje, że rodzina staje się za-

³¹ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1982, s. 25-26.

³² S. Górski, *Psychoterapia w wychowaniu*, Warszawa 1986, s. 67.

grożeniem dla odpowiedniego rozwoju dzieci. Zerwana więź uczuciowa u rodziców niszczy podstawową strukturę rodziny, jej spistość, pozytywne stosunki między wszystkimi członkami, wytrąca ich z równowagi, zaburza właściwy rozwój osobowości dziecka, utrudnia mu także przystosowanie społeczne, a nierzadko staje się przyczyną zachowań aspołecznych.

Naukowcy w rozważaniach nad rolą środowiska rodzinnego w rozwoju psychicznym szczególną rolę przypisują kontaktom między dzieckiem a rodzicami. Znaczenie tych kontaktów polega w dużej mierze na tym, że „rodzice są pierwszymi partnerami interakcji społecznych dziecka, kontakty te są przy tym długotrwałe i częste. W kontaktach społecznych z rodziną zaspokajane są podstawowe potrzeby psychiczne dziecka, tj. doznawanie i odwzajemnianie miłości, współdziałanie społeczne, uznanie, poczucie bezpieczeństwa itp. Oddziaływanie rodziców ma charakter dwutorowy. Polega ono na świadomym działaniu wychowawczym, w wyniku którego dziecko kształtuje swoje zachowania zgodnie z oczekiwaniami rodziców, jak również przez oddziaływanie niezamierzone – rodzice stwarzają określone sytuacje, które wyznaczają kierunek zachowania się dziecka, gdyż stanowią sytuację bodźcową dla podejmowanych przez nie czynności. Rodzice stanowią dla dziecka najbliższe wzory osobowe asymilowane w procesie naśladownictwa i identyfikacji”³³.

W ukazanych powyżej podstawowych aspektach życia rodziny ujawnia się, że rodzina jest zawsze określonym, dynamicznym systemem, społeczną całością, w której każda jednostka jest pod wpływem innej.

Znaczącym wymiarem prawidłowo funkcjonującej rodziny jest jej niezależność od czynników patologicznych, w tym zwłaszcza od uzależnień, przemocy fizycznej i psychicznej, dewiacji seksualnej czy chorób psychicznych. Zdrowa rodzina to przede wszystkim rodzina pełna. Brak chociażby jednego z rodziców ma znaczące konsekwencje w kształtowaniu postaw społecznych i wychowania dziecka. „W zdrowej rodzinie matka i ojciec traktują miłość odpowiedzialnie. Mają odwagę podejmować pracę, której miłość wymaga. Wszyscy są odpowiedzialni i zaangażowani w pracę dla miłości, która oznacza nie wycofywanie się, ale walkę prowadzoną w uczciwy sposób i szukanie rozwiązań”³⁴.

Stałość więzi w rodzinie stanowi bardzo ważny czynnik w kształtowaniu równowagi emocjonalnej i zdrowia psychicznego dziecka. Równowaga i stabilność wzajemnych stosunków między rodzicami, ich poczucie odpowiedzialności oraz więź emocjonalna między wszystkimi osobami w rodzinie jest podstawą prawidłowych

³³ E. Jackowska, *Środowisko rodzinne a przystosowanie dziecka w młodszym wieku szkolnym*, Warszawa 1980, s. 34.

³⁴ J. Bradshaw, *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*, Warszawa 1994, s. 74.

stosunków w grupie rodzinnej. Postawa rodziny i interakcje zachodzące w niej mają ogromny wpływ na moralną samokontrolę u dziecka. Kształtują światopogląd, czyniąc w ten sposób człowieka członkiem określonego społeczeństwa. W *Familiaris consortio* Jan Paweł II zwrócił uwagę na szczególną misję wychowawczą rodziny: „Na mocy swej godności i misji kapłańskiej właściwej wszystkim ochrzczonym, rodzice chrześcijańscy mają szczególne zadanie wychowania dzieci do modlitwy, wprowadzania ich w stopniowe odkrywanie Bożego misterium i nauczania osobistej z Nim rozmowy. Szczególnie zaś w rodzinie chrześcijańskiej, ubogaconej łaską i obowiązkami sakramentu małżeństwa, należy już od najwcześniejszego wieku uczyć dzieci zgodnie z wiarą na chrzcie otrzymywaną poznawania i czci Boga, a także miłowania bliźniego”³⁵. Jan Paweł II w tym samym dokumencie wzywa rodziców do ogromnej troski o dzieci, na wzór miłości samego Boga: „Stawszy się rodzicami, małżonkowie otrzymują od Boga dar nowej odpowiedzialności. Ich miłość rodzicielska ma się stać dla dzieci widzialnym znakiem tej samej miłości Boga, od której bierze nazwę wszelkie ojcostwo na niebie i na ziemi”³⁶.

W środowisku rodzinnym realizowane są określone potrzeby. Stanowią one zasadniczą treść życia ludzkiego. Człowiek posiada potrzeby biologiczne, psychiczne, społeczne i kulturowe. Wszyscy także mamy potrzeby indywidualne, na które znaczący wpływ ma poziom naszego rozwoju w każdej dziedzinie. Każdy człowiek jest niepowtarzalny w fizycznym, poznawczym, psychospołecznym i kulturowym rozwoju. Interakcje ludzi ze środowiskiem społecznym oddziałują na każdego i określają indywidualną świadomość jednostki.

Potrzeba jest czynnikiem mającym duży wpływ na kształtowanie środowiska rodzinnego. Pojęcie „potrzeba” zostało „zaczepnięte z ekonomii i przeniesione do psychologii, socjologii i pedagogiki, gdzie najczęściej jest rozumiane jako brak lub niedosyt czegoś, wprowadzający jednostkę w stan pragnienia owego czegoś i pobudzający do osiągnięcia określonego przedmiotu lub stanu, który w odczuciu jednostki usuwa ów brak lub wypełnia niedosyt”³⁷. Halina Misiewicz przedstawia³⁸ trzy rodzaje potrzeb: potrzeby biologiczne – które są elementarne dla życia człowieka, należą do nich: potrzeba oddychania, odżywiania i wydalania; potrzebę bezpieczeństwa; potrzeby psychiczne – obejmują potrzebę kontaktu społecznego, potrzebę uznania, akceptacji, sukcesu, poznawczą; potrzebę sensu życia.

³⁵ Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, p. 60.

³⁶ Tamże, p. 36.

³⁷ A. Kamieński, *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Warszawa 1975, s. 47.

³⁸ H. Misiewicz, *Rola rodziny w kształtowaniu postaw*, Warszawa 1986, s. 13.

Podstawowe potrzeby sprowadzają się przede wszystkim do fizjologicznych konieczności. Na kolejnym poziomie znajduje się zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, które gwarantuje bezpieczne, niebudzące obaw fizycznych czy też psychicznych – środowisko. Na trzecim poziomie wyróżniamy potrzeby związane z przynależnością i miłością, zaspokajane przez intymność i satysfakcjonujące związki. W dalszej kolejności potrzeba szacunku jest związana z poczuciem kompetencji i własnej wartości, wywodzącymi się z uznawania własnych osiągnięć. Na samym końcu w hierarchii jest potrzeba samorealizacji, polegająca na urzeczywistnieniu maksymalnych możliwości jednostki. Jest ona zgodna z wizją wspólną dla wszystkich ludzi. W tej hierarchii niedobory oznaczają potrzebę, a rozwój jest związany z samorealizacją. Na potrzeby rozwojowe wpływają czynniki biologiczne, psychiczne, interpersonalne, społeczne i kulturowe. „Potrzeby rozwojowe dotyczą fizycznej pomysłowości, psychicznego komfortu, rozwoju intelektualnego, związków międzyludzkich i rozwoju duchowego”³⁹. Potrzeby, które wynikają z realizacji zadań życiowych muszą być spełniane w trakcie całego życia. Te zadania mają psychologiczne i społeczne implikacje dla funkcjonowania osobniczego i rozwoju relacji społecznych. „Pojęcie zadań życiowych dotyczy codziennego życia, takiego jak: wzrastanie w rodzinie, uczenie się w szkole, wejście w świat pracy zawodowej, małżeństwo i założenie rodziny, a także wspólnych traumatycznych sytuacji życiowych, takich jak: utrata, separacja, choroba lub kłopoty finansowe. Wymaganiom życia muszą stawić czoła wszyscy ludzie i jakkolwiek reakcje mogą być różne, to jednak jednostki muszą radzić sobie z wynikającymi z nich wyzwaniem”⁴⁰.

Bez wątpienia potrzeby są czynnikiem determinującym nasze zachowanie i są z nami od początku. Zaspokojenie ich ma szczególne znaczenie w odniesieniu do dzieci, które są u progu życia i ich realizowanie wiąże się z ich prawidłowym rozwojem psychicznym, fizycznym, emocjonalnym. Zaspokojenie potrzeb ma swój początek we właściwym ich wyrażaniu. Nawet najmniejsze dziecko, które nie potrafi jeszcze zaspokoić potrzeb, na różne sposoby je wyraża. Ważnym zadaniem dorosłych jest trafne ich odczytywanie i właściwe realizowanie, a więc najpierw zachęcanie dziecka do wyrażania potrzeb, a potem uczenie stopniowego ich zaspokajania. Na samym początku rodzice i opiekunowie robią to w jego zastępstwie, z czasem jednak doprowadzają dziecko do samodzielnego odczytywania nie tylko własnych, ale i cudzych potrzeb. Potrzeby są wyznacznikiem prawidłowo przebiegającego rozwoju dziecka, jeżeli są zaspokajane w zadowalający sposób. Dla każdej osoby ważne jest

---

³⁹ B. Dubois, K. Miley, *Praca socjalna*, t. 1, Katowice 1999, s. 36.

⁴⁰ Tamże, s. 37.

zdawanie sobie sprawy z hierarchii potrzeb i z kolejności ich zaspokajania. Żadnych potrzeb nie powinno się lekceważyć. Najpierw należy zaspokajać potrzeby biologiczno-fizjologiczne i psychospołeczne, ponieważ dopiero po ich właściwej realizacji dochodzą do głosu potrzeby duchowe, które rozwijają się i przejmują funkcję sterowniczą nad zaspokojeniem i rozwojem tych pierwszych. Zasadą tą powinno się w szczególności kierować we wczesnym dzieciństwie i młodości, kiedy intensywnie rozwija się organizm i kształtują się predyspozycje psychiczne dziecka. Droga zaspokojenia potrzeb wiąże się z uświadomieniem, przeżywaniem i realizowaniem przez dziecko określonych wartości, które są motorem ludzkiego działania. Osoby dorosłe, zaspokajając potrzeby dziecka, ukazują mu określone dobra, wskazują motywy i sposoby ich zdobywania oraz używania, sygnalizują, jakie wartości są bardziej cenione, a jakie mniej. Na tej podstawie dziecko kreuje własny system wartości, kształtuje postawy życiowe, a także sposób wartościowania oraz całą osobowość.

Zakończenie

Kończąc omawianie tematu rodziny z perspektywy środowiska społeczno-wychowawczego, trzeba zauważyć, że zawsze – jak piszą ojcowie soborowi – „Rodzina jest szkołą bogatszego człowieczeństwa. Aby zaś mogła ona osiągnąć pełnię swego życia i posłannictwa, trzeba życzliwego duchowego udzielania się i wspólnej wymiany myśli pomiędzy małżonkami oraz troskliwego współdziałania rodziców w wychowywaniu dzieci. Czynna obecność ojca bardzo pomaga w ich urobieniu; lecz i opieka domowa matki, jakiej potrzebują zwłaszcza młodsze dzieci, winna być zapewniona, co nie powinno jednak uniemożliwiać uprawnionego awansu społecznego kobiety. Dzieci powinno się tak wychowywać, aby po dojściu do wieku dojrzałego mogły z pełnym poczuciem odpowiedzialności pójść za powołaniem, także i duchownym, oraz wybrać stan życia, w którym, jeśli zwiążą się małżeństwem, mogłyby założyć własną rodzinę w pomyślnych dla siebie warunkach moralnych, społecznych i gospodarczych. Jest rzeczą rodziców lub opiekunów, aby stawali się przewodnikami dla młodych w zakładaniu rodziny przez roztropne rady, którym ci ostatni winni chętnie dawać posłuch, wystrzegać się jednak należy skłaniania ich przymusem bezpośrednim lub pośrednim do zawarcia małżeństwa lub do wyboru partnera w małżeństwie. W ten sposób rodzina, w której różne pokolenia spotykają się i pomagają sobie wzajemnie w osiągnięciu pełniejszej mądrości życiowej oraz w godzeniu praw poszczególnych osób z wymaganiami życia społecznego, jest fundamentem społeczeństwa. Dlatego wszyscy, którzy mają wpływ na wspólnoty

i grupy społeczne, winni przyczyniać się skutecznie do podnoszenia małżeństwa i rodziny⁴¹.

Konkludując rozważania dotyczące roli rodziny w rozwoju i wychowaniu dziecka, a także w kształtowaniu społecznym, należy stwierdzić, iż jest ona „w swoim zintegrowanym uniwersalizmie społecznego i psychospołecznego funkcjonowania – jak dotychczas – nie do zastąpienia i nie sposób sobie wyobrazić jej nieobecności w społeczeństwie lub katastrofalnych efektów jej krańcowej patologizacji, gdyby takowa miała nastąpić w okresie rozwoju cywilizacji postindustrialnej. Ludzkość nie wypracowała dotychczas innej instytucji, która mogłaby skutecznie zastąpić rodzinę i nie wiadomo, czy uda się to w przyszłości⁴².”

Bibliografia

Adamski F., *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1992.

Bergoglio J.M., *Nie zgadzaj się na zło!*, Kraków 2013.

Bradshaw J., *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*, Warszawa 1994.

Dubois B., Miley K., *Praca socjalna*, t. 1, Katowice 1999.

Eamon M.K., *The Effects of Poverty on Children's Socioemotional Development: An Ecological Systems Analysis*, "Social Work" 46/2001.

Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych, K. Wojciechowski red., Warszawa 1986.

Eysenck H.J., *The Structure of Human Personality* Methuen, London 1990.

Górski S., *Psychoterapia w wychowaniu*, Warszawa 2006.

Grochocimska R., *Przemoc wobec dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Gdańsk 1999.

---

⁴¹ Vaticanum II, *Gaudium et spes*, p. 52.

⁴² Z. Tyszka, *Rodzina w świetle współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, w: *Pedagogika społeczna*, T. Pilch red., Warszawa 1995, s. 152.

- Hołyst B., *Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Warszawa 1991.
- Jackowska E., *Środowisko rodzinne a przystosowanie dziecka w młodszym wieku szkolnym*, Warszawa 1990.
- Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, Wrocław 2000.
- Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Kraków 1995.
- Kamieński A., *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, Warszawa 2005.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., *Pedagogika Rodziny*, Lublin 2014.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 72, ust. 2 (Dz.U.RP z 1997 r. nr 78 poz. 483).
- Mastalski J., *Chrześcijanin wobec agresji w rodzinie*, Kraków 2006.
- Mastalski J., *Jak dobrze wychować dziecko?*, Kraków 2009.
- Misiewicz H., *Rola rodziny w kształtowaniu postaw*, Warszawa 1996.
- Namysłowska I., *Teoria rodzin*, Warszawa 1997.
- Podgórecki A., *Patologie życia społecznego*, Warszawa 1999.
- Prajsner M., *Rodzina dysfunkcyjna*, „Remedium” 2002.
- Skatłbania B., *Diagnostyka pedagogiczna*, Kraków 2015.
- Solomon A., *Far from the Tree*, New York 2012.
- Sośnicki K., *Istota i cele wychowania*, Warszawa 1995.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- Tyzka Z., *Rodzina w świetle współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, w: *Pedagogika społeczna*, T. Pilch red., Warszawa 1995.
- Vaticanum II, *Gaudium et spes*.

Winiarski M., *Rodzina – szkoła – środowisko lokalne. Problemy edukacji środowiskowej*, Radom-Warszawa 2000.

Wosik-Kawala D., *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Lublin 2012.

Zamagni S.V., *Famiglia lavoro*, Milano 2012.

Sławomir Władysław Bylina*

Organy i instytucje państwowe w Polsce wobec zagrożenia migracyjnego

Streszczenie:

Zagadnienie zagrożenia migracyjnego na przestrzeni kilku ostatnich lat dotyczy coraz większego obszaru państw Europy i Afryki. Przyczyny powstania tego zjawiska ukazuje poruszona w pracy typologia zagrożeń bezpieczeństwa w kwestii migracji, która dostrzega czynniki polityczne, społeczne i ekonomiczne ujęte w ramach czynników prawa, które są ciągle doprecyzowywane. Praca ukazuje również założenia prawne i organizacyjne organy oraz instytucje państwowe w Polsce wobec zagrożenia migracyjnego.

Słowa kluczowe: społeczeństwo, migracja, organy władzy, instytucje państwowe, bezpieczeństwo

Wprowadzenie

Współczesne wyzwania dotyczące każdego człowieka w naszej ojczyźnie w ramach instytucji wsparcia społecznego, wymagają szerszego spojrzenia na wiele dziedzin życia i nauki. Ostatnie wydarzenia skupiające uwagę wobec bezpieczeństwa naszych granic, kierują myśli i rozważania w kierunku troski o dobro obywatela również w aspekcie jego bezpieczeństwa. Sytuacja geopolityczna spowodowana działaniami zbrojnymi wokół starego kontynentu europejskiego, wymusza kolejne zmagania ze stabilizacją kryzysów mających miejsce szczególnie na Bliskim Wscho-

---

* Sławomir Władysław Bylina – dr hab.; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

dzie. Arena międzynarodowa, na czele z państwami i organizacjami międzynarodowymi, takimi jak Pakt Północnoatlantycki, Unia Europejska, Organizacja Narodów Zjednoczonych, Europejskie Centrum Zwalczenia Przemytu Migrantów, pilotuje w ostatnim czasie kwestie masowej migracji.

Zagadnienie migracji jako przedmiot badań zawiera się w zagadnieniu studiów migracyjnych i obejmuje takie dziedziny naukowe, jak socjologia, politologia, historia, ekonomia, geografia, antropologia i prawo. Ze względu na połączone aspekty oddziaływania w społeczeństwie, tematem migracji zajmują się także nauki o bezpieczeństwie, które migrację zaliczają do zagrożeń asymetrycznych. Warto w tym miejscu wspomnieć, że w Polsce istnieje Komitet Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk, który prowadzi liczne działania w celu upowszechniania omawianego zagadnienia¹.

W związku z sytuacją masowej migracji na teren Rzeczypospolitej na początku 2021 r., warto przypomnieć i dookreślić kompetencje poszczególnych organów oraz instytucji w Polsce wobec zagrożenia migracyjnego². W związku z powyższym, celem procesu badawczego niniejszej publikacji będzie wskazanie konkretnych organów władzy oraz instytucji państwowych w Polsce działających w zakresie nadzorowania procesu migracyjnego. Pytania problemowe dotyczyć będą zakresu obowiązków w obliczu ostatnich uwarunkowań prawnych w kwestii zabezpieczenia ochrony Rzeczypospolitej Polskiej w kontekście migracji. Za hipotezę badawczą przyjmuję, że aktualny system ochrony granic Rzeczypospolitej w aspekcie prawno-organizacyjnym wymaga ciągłego doskonalenia i aktualizacji.

Na podstawie definicji z encyklopedii PWN, określenie migracja [łac. *migratio* 'przesiedlenie'], rozumiemy jako ruch (fizyczny) ludności³. Znajdujemy także współczesne koncepcje naukowe na temat migracji, np. Gareth L. Lewis stosuje definicję geograficzno-demograficzną, według której migrant to „osoba przybywającą lub opuszczającą pewne miejsce w inny sposób niż urodzenie lub śmierć”⁴. Z kolei

¹ Komitet Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk przedstawił Raport o stanie badań nad migracjami w Polsce po 1989 r. Wykazano 87 ośrodków badawczych, 183 projekty naukowe, 693 badaczy oraz ponad 1700 publikacji dotyczących migracji. Por. A. Horolets, M. Lesińska, M. Okulski, *Raport o stanie badań nad migracjami w Polsce po 1989*, Warszawa 2018, Komitet Badań nad Migracjami PAN, dostępne na stronie: <http://igsegp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2019/01/Raporto-stanie-bada%C5%84-nad-migracjami-w-Polsce-po-1989-roku.pdf> (dostęp: 12.04.2022).

² S. Bylina, *System Bezpieczeństwa Narodowego. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i praktycznym*, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Siedlce-Drohiczyń 2017.

³ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/migracje;3941121.html>; <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Migration/pl> (dostęp: 12.04.2022).

⁴ G.L. Lewis, *Human Migration. A Geographical Perspective*, Croom Helm, London 1982, s. 7; cyt. za: A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, „Prace Migracyjne” 49(2003), Instytut Studiów Społecznych UW, s. 5.

Shmuel N. Eisenstadt dostrzega zmianę otoczenia w aspekcie kulturowo-społecznym – migracja to „fizyczne przejście jednostki lub grupy z jednego społeczeństwa do innego. Przejście to wymaga zwykle porzucenia pewnego otoczenia społecznego i wejścia w inne, o odmiennym charakterze⁵”. Migrację można rozpatrywać pod względem poszczególnych kryteriów, które zaprezentuję w kolejnej części pracy.

1. Typologia zagrożeń bezpieczeństwa w kontekście migracji

W ramach typologii migracji należy uwzględnić takie kryteria, jak środowisko powstania migracji (wewnętrzne czy zewnętrzne), oraz sferę wpływu migracji, na którą oddziałują czynniki polityczne, ekonomiczne i społeczne. Przykładem łączenia trzech czynników może być fakt, że nielegalna imigracja ekonomiczna przez niektóre państwa Europy Zachodniej wręcz z zainteresowaniem przypatrywała się napływowi cudzoziemców ze względów na możliwość zatrudnienia w swoim kraju. W związku z powyższym, jak określają specjaliści, państwa „zachęcały do półlegalnej imigracji robotników kurdyjskich i tureckich do Niemiec, do Francji – Algierczyków, a do Wielkiej Brytanii – robotników z Indii i Pakistanu⁶”.

Rozpatrując czynniki wewnętrzne i zewnętrzne w typologii migracji na przykładzie czynników politycznych oraz społeczno – ekonomicznych, omówię również czynnik prawny, który ma wpływ na wymienione wcześniej czynniki.

1.1. Czynniki polityczne

Czynniki polityczne mają charakter zewnętrzny oraz wewnętrzny i dotyczą m.in. konfliktów interesów państw, wojny i braku porozumienia w krajach Bliskiego Wschodu (Syria, państwa Zatoki Perskiej, ekspansja państwa islamskiego):

- wojna domowa w Syrii, która doprowadziła do konfliktów zbrojnych w regionie;

⁵ S.N. Eisenstadt, *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants*, "Population Studies" 2(1953), s. 167-180; cyt. za: A. Górny, P. Kaczmarczyk, *Uwarunkowania i mechanizmy*, dz. cyt., s. 5; M. Wójcik-Żołądek, *Współczesne procesy migracyjne: definicje, tendencje, teorie*, w: *Migracje i polityka migracyjna*, Ł. Żołądek red., *Studia BAS* 4(2014), s. 9-35.

⁶ I. Babets, *Nielegalna imigracja a bezpieczeństwo gospodarcze państw Unii Europejskiej*, w: *Nielegalna imigracja w aspekcie kryminologicznym, kryminologicznym i bezpieczeństwa państwa*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański red., Warszawa 2018, s. 13-35.

- po wybuchu wojny w Syrii w 2011 r. państwa Zatoki Perskiej (Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Katar) podjęły decyzję, że nie przyjmą uchodźców i nie podpiszą konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie uchodźców, a jedynie sfinansują budowę obozów w Turcji i Jordanii. Działania wojenne zaogniła obecność wojsk rosyjskich w Syrii w 2015 r., przez co zwiększyła się ilość ucieczek uchodźców do kolejnych państw. Według raportu Amnesty International w latach 2011-2021 wewnątrznie przesiedlono w Syrii ok. 6,7 mln osób, a 5,6 mln osób szukało schronienia poza granicami kraju⁷,
- rozproszenie szlaków migracyjnych, które początkowo przebiegały przez Grecję, Turcję, Libię i basen Morza Śródziemnego do Włoch. W 2009 r. podpisano porozumienie pomiędzy władzami Włoch a Muammarem al-Kaddafim na łączone patrole libijsko-włoskie, co spowodowało zmniejszenie migracji w porównaniu z 2011 r. Po „arabskiej wiosnie”, obaleniu Kaddafiego oraz zablokowaniu Cieśniny Gibraltarskiej, migranci zaczęli kierować się na Libię, Tunezję, po czym przedostawali się przez wyspy: Lampeduzę, Malnę, Sycylię,
- niestabilność w regionie sprzyja rozwojowi grup przestępczych, z czym wiąże się wzrost zagrożenia terrorystycznego. Powoduje to rekrutację żołnierzy ISIS z Syrii i Iraku, oraz m.in. transfer libijskich bojowników⁸,
- liberalna polityka państw europejskich wobec uchodźców,
- „polityka otwartych drzwi” Angeli Merkel z 4 września 2015 r.,
- „luki instytucjonalne” – błędna europejska kontrola granic spowodowana ograniczeniem przyznawania azylu oraz zawieszeniem przepisów azylowych w państwach Unii Europejskiej do pierwszego kraju pobytu,
- nieuregulowana kwestia Bałkanów, na terenie których znajduje się bardzo duża liczba migrantów, którzy nie przeszli procedury azylowej.

1.2. Czynniki ekonomiczne

Czynniki ekonomicznymi, które spowodowały wzrost migracji, osłabienie gospodarki, kryzys instytucjonalny oraz nie ochroniły przed skutkami klęsk żywiołowych w regionie Bliskiego Wschodu i Bałkanów, były:

⁷ <https://www-amnesty-org.translate.google.com/location/middle-east-and-north-africa/syria/report-syria> (dostęp: 12.04.2022).

⁸ K. Kwiecień, *Destabilizacja Libii i jej wpływ na niekontrolowaną migrację ludności do Europy*, w: *Nielegalna imigracja...* dz. cyt., s. 61-68.

- osłabienie gospodarki na skutek wojny w Syrii i Iraku. Syria w latach 2006-2010 została dotknięta suszą, co spowodowało upadek rolnictwa i emigrację 1,5 mln ze wsi do miast, jednocześnie podczas wojny w Iraku przemieszczenie się 1 mln uchodźców spowodowało przeludnienie i przyczyniło się do wybuchu rewolucji w 2011 r.⁹,
- działania wojenne, ekspansja państwa islamskiego i warunki ekonomiczne wzbudziły niepokoje społeczne także w takich państwach, jak: Afganistan, Pakistan, Libia,
- dodatkowo w latach 2014-2015 zwiększyła się migracja ekonomiczna z Kosowa, Albanii, Erytrei i Nigerii. W takiej sytuacji słabe gospodarki Turcji, Jordanii i Libanu pogorszyły warunki w obozach dla uchodźców, co spowodowało przemieszczanie się migrantów do Europy,
- niewydolność krajów takich, jak Włochy i Grecja w rejestrowaniu i procedowaniu wniosków azylowych, co wpływa na dalszą niekontrolowaną migrację w głąb Europy¹⁰.

1.3. Czynniki społeczne

Kolejnym zagrożeniem bezpieczeństwa mającym charakter środowiskowy są czynniki społeczne:

- wzrost demograficzny i pogłębienie się nierówności społecznych spowodowane przez działania zbrojne i klęski żywiołowe,
- globalizacja (rozwój telekomunikacji i technologii informacyjnej, dzięki czemu ułatwiony jest czyli dostęp do informacji na temat sytuacji migracyjnej w krajach europejskich),
- zróżnicowanie społeczno-bytowe między kontynentami,
- podejście humanitarne, nie policyjne wobec nielegalnej imigracji,
- imigracja z Bałkanów spowodowana nadmierną liczbą wniosków azylowych składanych przez osoby uznające się za uchodźców. Odmowa azylu sprawia, że prawo do pobytu w EU uwarunkowane jest przyczynami humanitarnymi (przykładem jest Republika Federalna Niemiec). Odrzucenie wniosku azylowego sprawia, że uchodźca staje się nielegalnym imigrantem (Grecja,

⁹ S. Bylina, *Przyczyny wojny domowej w Syrii zagrożeniem pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie w latach 2011-2012*, w: *Jedność i różnorodność w naukach o bezpieczeństwie i obronności*, M. Fałdowska, A. Filipek, J. Ważniewska red., Siedlce 2017, s. 227-244.

¹⁰ I. Babets, *Nielegalna imigracja a bezpieczeństwo gospodarcze*, dz. cyt., s. 15-18.

Włochy). Projekt Dublin II pozwalana złożenie wniosku azylowego również na członków rodziny z nowej fali uchodźców¹¹.

1.4. Czynniki prawny

Czynnik prawny dotyczy określenia *migracji legalnej*, która jest przekroczeniem granicy państwa przy respektowaniu przepisów prawnych danego kraju. Jest to kwestia unormowana prawnie i dotyczy każdego migranta legalnie przekraczającego granicę państwa. Natomiast *migracja nielegalna* dotyczy bezprawnego wkroczenia na teren państwa, przy złamaniu obowiązującego prawa. Każda osoba przekraczająca granicę bez podporządkowania się konkretnym przepisom, podlega zasadzie *pobytu nieuregulowanego*, co zgodnie z przepisami mobilizuje do ubiegania się o azyl, lub zezwolenie na pobyt¹².

Wymienione powyżej czynniki wskazują na różnorodne przyczyny migracji, które w połączeniu z uwarunkowaniami prawnymi przyczyniają się do, szczególnie przy masowej migracji, która ma miejsce w ostatnich latach.

W celu pełniejszego ukazania omawianego zjawiska migracji, warto w tym miejscu wymienić działania w ramach Europejskiego Programu w Zakresie Migracji, który określony jest jako strategia o znaczeniu krótkoterminowym i długoterminowym. Do podstawowych założeń programu można zaliczyć:

- 1) zmniejszenie liczby przepraw i ratowanie życia, za pomocą:
  - a) operacji EUNAVFOR Sophia (którą koordynuje libijska straż przybrzeżna i marynarka wojenna),
  - b) programu Seahorse (z dotacją 1 mln euro),
  - c) programu na rzecz rozwoju regionalnego i ochrony w Afryce Północnej,
  - d) utworzenia morskiego ratowniczego centrum koordynacyjnego (dotacja 2,2 mln euro),
- 2) nasilenie walki z przemytnikami i handlarzami ludźmi dzięki sieci Seahorse w basenie Morza Śródziemnego,
- 3) ochronę migrantów, intensyfikację przesiedleń i promowanie dobrowolnych powrotów dzięki współpracy UNHCR z władzami Libii, oraz Międzynarodowej Organizacji ds. Migracji (IOM) w zakresie poprawy sytuacji migrantów w Libii i ich powrotu do kraju,

¹¹ Z. Krawczyńska-Butrym, *Migracje – zmiany położenia społecznego*, w: *Migracja – wyzwania XXI wieku*, M.S. Zięba red., Lublin 2008, s. 28-29.

¹² Tamże.

- 4) zarządzanie przepływami migracyjnymi przez południową granicę Libii,
- 5) intensyfikację dialogu i współpracy operacyjnej z partnerami w Afryce Północnej w zakresie zarządzania migracjami,
- 6) zwiększenie środków z funduszu powierniczego Unii Europejskiej dla Afryki¹³.

Powyższe działania świadczą o dynamicznej reakcji na zaistniałą sytuację, szczególnie ze strony państw z południa Europy.

Dodatkowym zagrożeniem we wschodniej części Europy jest wojna na Ukrainie, która rozpoczęła się w 2014 r. W obliczu zintensyfikowanych działań zbrojnych na terenie Ukrainy w lutym 2022 r. Komisja do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu ekonomiczno-społecznego i Komitetów Regionów przygotowała stosowny komunikat określający ramy organizacyjne i prawne w kwestii pomocy uchodźcom z Ukrainy. Dokument zawiera m.in. takie kwestie, jak: zapewnienie bezpiecznego pobytu w Europie, ochrona dzieci, dostęp do edukacji, opieki zdrowotnej, zatrudnienia, zakwaterowania i mieszkania, oraz zapewnienie działań solidarnościowych we wszelkich działaniach¹⁴.

2. Instytucje oraz organy władzy odpowiedzialne za nadzorowanie procesu migracyjnego w Polsce

Kwestię odpowiedzialności za opanowanie procesu migracyjnego i sprawy uchodźstwa w kraju przypisane są kilku instytucjom, oraz organom władzy w Polsce. Poniżej zaprezentuję kompetencje poszczególnych instytucji i organów władzy w Polsce.

- Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, w szczególności za pośrednictwem Departamentu Analiz i Polityki Migracyjnej, koordynuje działania związane z polityką migracyjną państwa oraz sprawuje nadzór nad Policją

¹³ *Europejski program w zakresie migracji*, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu ekonomiczno-społecznego i Komitetów Regionów, Bruksela, dnia 13.05.2015 r. COM(2015) 240 final, https://poland.representation.ec.europa.eu/news/lepszezarzadzanie-migracja-2017-01-25_pl (dostęp: 12.04.2022).

¹⁴ *Przyjmowanie osób uciekających przed wojną w Ukrainie: Przygotowanie Europy do zaspokojenia potrzeb*, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetów Regionów, Bruksela, dnia 23.03.2022 r. COM(2022) 131 final, <https://piotrkowtrybunalski.praca.gov.pl/documents/10240/17729105/Komunikat%20Komisji%20-%20PL%20-%20wersja%20w%20j%20C4%99zyku%20polskim.pdf> (dostęp: 12.04.2022).

i Strażą Graniczną, oraz Szefem Urzędu do Spraw Cudzoziemców¹⁵, który powołał Migracyjne Centrum Analityczne w Urzędzie do Spraw Cudzoziemców¹⁶. W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji rozpoczęto także prace nad utworzeniem Centralnego Rejestru Cudzoziemców.

- Minister Rodziny i Polityki Społecznej, odpowiada m.in. za kwestie związane z migracją zarobkową i integracją cudzoziemców. W ostatnim czasie minister podpisał m.in. umowy na uruchomienie dwóch Centrów Integracji Cudzoziemców w Polsce¹⁷.
- Minister Spraw Zagranicznych, nadzoruje placówki dyplomatyczne i konsularne, poprzez m.in. realizowanie polityki wizowej. Uczestniczy w wielu projektach międzynarodowych m.in. Globalnego Podejścia do Migracji i Mobilności (GAMM), Europejskiej Sieci Migracyjnej (ESM), oraz w pracach reformy Wspólnego Europejskiego Systemu Azylowego (CEAS)¹⁸.

Wraz ze zwiększaniem się skali migracji do Polski, wzrasta także rola innych instytucji realizujących określone ustawowo zadania, dotyczące problematyki cudzoziemskiej, takich jak:

- Ministerstwo Edukacji i Nauki, które odpowiada za rozwój młodego pokolenia, również cudzoziemców, którzy mogą uczestniczyć w systemie szkolnictwa. Ministerstwo odpowiada także za procedurę uznawalności wykształcenia.
- Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, które niedawno powołało Międzyresortowy Zespół do spraw społeczno-gospodarczych polityki migracyjnej, kierowany jest przez podsekretarza stanu w Ministerstwie Inwestycji i Rozwoju (MliR), w ściśle określonym celu, jakim było opracowanie priorytetów społeczno-gospodarczych polityki migracyjnej¹⁹.
- Ministerstwo Zdrowia, które odpowiada za wszelkie wsparcie w kwestii troski o zdrowie człowieka, również osób przybywających spoza granicy kraju.

¹⁵ Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. 2013 poz. 1650); Ustawa z dnia 21 stycznia 2021 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem Covid-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2021 poz. 159); Zarządzenie Nr 9 Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców z dnia 8 października 2021 r. w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Urzędu do Spraw Cudzoziemców (Dz.U. MSWiA 2021 poz. 44).

¹⁶ Powołane przez państwa Grupy Wyszehradzkiej (V4) według inicjatywy *Migration Crisis Response Mechanism* ma na celu zwiększenie efektywności i skuteczności mechanizmu reagowania na kryzysy migracyjne występujące w Europie, <https://www.gov.pl/web/udsc/migracyjne-centrum-analityczne-nr-13-2017bk-fami> (dostęp: 12.04.2022).

¹⁷ <https://www.gov.pl/web/rodzina/powstana-centra-integracji-cudzoziemcow> (dostęp: 12.04.2022).

¹⁸ <https://www.gov.pl/web/mswia/polityka-azylowa-i-migracyjna> (dostęp: 12.04.2022).

¹⁹ Powołany zarządzeniem komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 23 listopada 2016 r.

Do organów pomocniczych Prezesa Rady Ministrów w kwestii regulacji spraw związanych z migracją należą przykładowe instytucje:

- Wojewodowie, którzy ponoszą największy ciężar organizacyjny na terenach zagrożonych bezpośrednio procesem migracyjnym, szczególnie w obszarze przejść granicznych²⁰,
- Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, która odpowiada za poziom bezpieczeństwa w kraju, opierając się w znacznej mierze na zdobywaniu i wymianie informacji, oraz współpracy w ramach zdobytej wiedzy z innymi podmiotami i służbami koordynującymi kwestie bezpieczeństwa państwa²¹. Istotną rolę w tym obszarze pełni Międzyresortowy Zespół do Spraw Migracji, powołany w 2007 r., któremu przewodniczy Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji²².

Ważną rolę w systemie państwa odpowiadającym za regulowanie procesu migracji pełni Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, który nadaje cudzoziemcom obywatelstwo polskie lub wyraża zgodę na rzeczenie się go. Również Senat Rzeczypospolitej Polskiej, w ramach swoich zadań, ponosi prawną odpowiedzialność za utrzymywanie relacji i wspieranie Polaków, którzy znaleźli się poza granicami Ojczyzny²³. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, pośrednio uczestniczy w procesie migracyjnym, ponieważ proceduje dokumenty prawne. Sejmowi bezpośrednio podlega Państwowa Inspekcja Pracy, która zajmuje się m.in. kontrolą legalności zatrudnienia cudzoziemców²⁴.

²⁰ Wojewodę powołuje i odwołuje Prezes Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw administracji publicznej. Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. 2022 poz. 135), art. 6 § 1.

²¹ Działania ABW nadzoruje Premier i kontroluje Sejm. Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. 2002 nr 74 poz. 676); Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 stycznia 2022 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. 2022 poz. 557).

²² Zarządzenie Nr 12 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2007 r. w sprawie utworzenia Zespołu do Spraw Migracji.

²³ Senat prowadzi sprawy z zakresu współpracy i opieki nad Polonią i Polakami za granicą, Regulamin Senatu. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 listopada 1990 r. art. 8.1.3.

²⁴ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 czerwca 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Państwowej Inspekcji Pracy (Dz.U. 2019 poz. 1251).

3. Bezpośrednia kontrola legalności pobytu i zatrudnienia cudzoziemców w Polsce

Odpowiedzialność państwa za bezpieczeństwo w Polsce spoczywa, oprócz przedstawionych powyżej organów władzy i instytucji, również na poszczególnych formacjach mundurowych, które w ramach swoich zadań i kompetencji realizują zamierzone cele w oparciu o akty normatywne. Od początku XXI w. kryzys migracyjny dotarł również do Polski, gdzie wrosła liczba cudzoziemców z różną intencją pobytu. W związku z tendencją do skracania się terminów ustawowych w obszarze legalizacji pobytu i obywatelstwa, postanowiono wzmocnić umocowania prawne instytucji w kraju. Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji od 2016 r., w oparciu o Ustawę z dnia 14 lipca 2006 r. o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin²⁵, wydaje decyzje administracyjne w kwestii cudzoziemców, oraz ich obowiązku do powrotu lub wydalenia, jeżeli istnieje obawa, że prowadzą działalność terrorystyczną lub szpiegowską. Procedury są wszczynane na wniosek takich instytucji jak: Komendanta Głównego Policji, Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego lub Szefa Służby Kontrwywiadu Wojskowego.

Wyzwaniem dla służb i instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa, jest rosnąca liczba cudzoziemców przekraczających nielegalnie granicę Polski. Wzrosła również liczba postępowań o udzielenie cudzoziemcom ochrony międzynarodowej, w ramach których, zgodnie z przepisami międzynarodowymi, istnieje możliwość przyjęcia wniosku i legalizacji pobytu osobie nieposiadającej żadnego dokumentu tożsamości²⁶.

Instytucjami, które sprawują kontrolę legalności pobytu cudzoziemców na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej są: Policja, Straż Graniczna, która na podstawie Ustawy z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej²⁷, oraz innych przepisów krajowych i europejskich, stoi na straży ochrony granicy państwowej, kontroluje

²⁵ Ustawa z dnia 14 lipca 2006 r. o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin (Dz.U. 2006 nr 144 poz. 1043).

²⁶ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 sierpnia 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin (Dz.U. 2021 poz. 1697).

²⁷ Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. 1990 nr 78 poz. 462).

ruch graniczny oraz zapobiega i przeciwdziała nielegalnej migracji w szczególności na granicy Schengen.

Za legalność zatrudnienia odpowiada Straż Graniczna, oraz Państwowa Inspekcja Pracy. Straż Graniczna kontroluje legalność wykonywania pracy przez cudzoziemców, powierzania wykonywania im pracy oraz prowadzenia przez nich działalności gospodarczej. Organy Państwowej Inspekcji Pracy odpowiadają za kontrolę legalności zatrudnienia, innej pracy zarobkowej, oraz wykonywania pracy przez cudzoziemców. Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców oraz wojewoda mogą sprawować kontrolę legalności pobytu cudzoziemców na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w określonym zakresie. Zadania wykonuje również wojewoda, który zwracając się do komendanta oddziału Straży Granicznej, komendanta wojewódzkiego Policji, Szefa Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego albo do konsula w ramach Ministerstwa Spraw Zagranicznych, otrzymuje informacje na temat zamieszkania cudzoziemca za granicą oraz wiedzę, czy jego wjazd i pobyt na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej stanowi zagrożenie dla obronności lub bezpieczeństwa państwa albo ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego²⁸.

Kolejną instytucją, która uczestniczy w procesie kontrolnym wobec cudzoziemców jest Krajowa Administracja Skarbowa, a konkretnie Naczelnik Urzędu Celno-Skarbowego, który na mocy przepisów może przeprowadzać czynności kontrolne, które polegają m.in. „na wezwaniu cudzoziemca do okazania dokumentów i zezwoleń uprawniających go do pobytu na terytorium Polski, dokumentów potwierdzających cel i warunki pobytu, a także środków finansowych niezbędnych do pokrycia kosztów tego pobytu i powrotu do państwa pochodzenia lub zamieszkania oraz dokumentów uprawniających cudzoziemca do wykonywania pracy, powierzenia wykonywania pracy czy też prowadzenia działalności gospodarczej²⁹”.

Oprócz wymienionych zagrożeń legalności pobytu i zatrudnienia cudzoziemców w Polsce, instytucje spotykają się także z licznymi rodzajami nadużyć procesów migracyjnych niezgodnych z deklarowanymi. Przykładem mogą być wizy turystyczne lub biznesowe, dzięki którym cudzoziemcy składają w urzędzie wojewódzkim wnioski o udzielenie zezwolenia na pobyt czasowy. Kolejnym nadużyciem bywają próby podejmowania przez nich nauki w polskich placówkach edukacyjnych, kiedy chcąc uczyć się w Polsce, przedstawiają fałszywe dokumenty szkolne lub certyfikaty. Dodatkowo Straż Graniczna wskazuje liczne przypadki nie stawiania się na uczelnie osób, które uzyskały wizy oraz zostały zakwalifikowane do podjęcia studiów

²⁸ Polityka Migracyjna Polski. Zespół do Spraw Migracji. Redakcja, Departament Analiz i Polityki Migracyjnej MSWiA Projekt z dnia 10 czerwca 2019 r., s. 24.

²⁹ Tamże, s. 23.

w Polsce. Odnotowano także zawieranie fikcyjnych małżeństw oraz nadużywanie możliwości osiedlania się w Polsce osób polskiego pochodzenia lub posiadających Kartę Polaka.

W celu zapobiegania nadużyciom związanym z legalizacją pobytu cudzoziemców na terytorium Polski, przy urzędach wojewódzkich utworzono stanowisko oficera łącznikowego Straży Granicznej³⁰.

Podsumowanie

Ukazane w publikacji organy władzy oraz instytucje państwowe wskazują na szerokie spektrum działań w ramach procesu migracyjnego w kraju. W ostatnich latach działania te zostały zintensyfikowane, również w zakresie stanowienia prawa krajowego i europejskiego w obliczu zagrożenia, czy nawet, jak mówią niektórzy, „kryzysu migracyjnego” w Europie. Decydenci w Polsce zobowiązani są do stanowczej reakcji.

W nawiązaniu do celu badawczego, w pracy ukazano poszczególne organy władzy oraz instytucje państwowe, którym przypisane zostały ustawowe zadania i obowiązki. Do głównych organów władzy należy wymienić: Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Sejm, Senat oraz Radę Ministrów z premierem na czele. Dodatkowo w ramach poszczególnych ministerstw na uwagę zasługują takie formacje mundurowe, jak: Straż Graniczna, Policja, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Krajowa Administracja Skarbowa, Urząd do Spraw Cudzoziemców, Międzyresortowy Zespół do Spraw Społeczno-Gospodarczych Polityki Migracyjnej, Międzyresortowy Zespół do Spraw Migracji, Państwowa Inspekcja Pracy, oraz wojewodowie, którzy odgrywają decydującą rolę w koordynowaniu działań w poszczególnych województwach.

W kwestii potrzeby doskonalenia i aktualizowania uwarunkowań prawno-organizacyjnych w kwestii ochrony granic Rzeczypospolitej należy zauważyć, że przedstawione w pracy uwarunkowania prawne i organizacyjne świadczą o zaangażowaniu oraz skuteczności kontroli nad procesem migracyjnym w Polsce. Oczywiście pojawiają się kolejne wyzwania, szczególnie w kwestii bezpośredniej kontroli legalności pobytu i zatrudnienia cudzoziemców, jednak są to zagadnienia ciągle rozwijające się i wymagające kolejnych regulacji ze strony ustawodawców.

Podsumowując poruszone zagadnienie, należy zauważyć aktualność procesu migracyjnego w Polsce, szczególnie ze strony wschodniej naszego kraju. Zabiega-

---

³⁰ Tamże, s. 22-23.

nie o bezpieczeństwo granicy Schengen wymaga nieustającej uwagi i troski, aby wszelkie zadania były właściwie realizowane.

Bibliografia

Akty normatywne

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 sierpnia 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin (Dz.U. 2021 poz. 1697).

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 stycznia 2022 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. 2022 poz. 557).

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 czerwca 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Państwowej Inspekcji Pracy (Dz.U. 2019 poz. 1251).

Regulamin Senatu. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 listopada 1990 r.

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. 1990 nr 78 poz. 462).

Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. 2013 poz. 1650).

Ustawa z dnia 14 lipca 2006 r. o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin (Dz.U. 2006 nr 144 poz. 1043).

Ustawa z dnia 21 stycznia 2021 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem Covid-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych

nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2021 poz. 159).

Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. 2022 poz. 135).

Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. 2002 nr 74 poz. 676).

Zarządzenie w sprawie ustalenia regulaminu organizacyjnego Urzędu do Spraw Cudzoziemców, (Dz.U. MSWiA 2021 poz. 44).

Zarządzenie Nr 12 Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2007 r. w sprawie utworzenia Zespołu do Spraw Migracji.

Zarządzenie Nr 9 Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców z dnia 8 października 2021 r.

Literatura

Babets I., *Nielegalna imigracja a bezpieczeństwo gospodarcze państw Unii Europejskiej*, w: *Nielegalna imigracja w aspekcie kryminologicznym, kryminologicznym i bezpieczeństwa państwa*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański red., Warszawa 2018, s. 13-35.

Bylina S., *Przyczyny wojny domowej w Syrii zagrożeniem pokoju i bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie w latach 2011-2012*, w: *Jedność i różnorodność w naukach o bezpieczeństwie i obronności*, M. Fałdowska, A. Filipek, J. Ważniewska red., Siedlce 2017, s. 227-244.

Bylina S., *System Bezpieczeństwa Narodowego. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i praktycznym*, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Siedlce-Drohiczyn 2017.

Eisenstadt S.N., *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants*, "Population Studies" 2(1953), s. 167-180.

Górny A., Kaczmarczyk P., *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, „Prace

Migracyjne" nr 49, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa 2003.

Horolets A., Lesińska M., Okulski M., *Raport o stanie badań nad migracjami w Polsce po 1989*, Warszawa 2018, Komitet Badań nad Migracjami PAN; <http://igsegp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2019/01/Raporto-stanie-bada%C5%84-nad-migracjami-w-Polsce-po-1989-roku.pdf> (dostęp: 12.04.2022).

Krawczyńska-Butrym Z., *Migracje – zmiany położenia społecznego*, w: *Migracja – wyzwania XXI wieku*, M.S. Zięba red., Lublin 2008, s. 27-34.

Kwiecień K., *Destabilizacja Libii i jej wpływ na niekontrolowaną migrację ludności do Europy*, w: *Nielegalna imigracja w aspekcie kryminologicznym, kryminologicznym i bezpieczeństwa państwa*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański red., Warszawa 2018, s. 54-75.

Lewis G.L., *Human Migration. A Geographical Perspective*, Croom Helm, London 1982.

Polityka Migracyjna Polski. Zespół do Spraw Migracji. Redakcja, Departament Analiz i Polityki Migracyjnej MSWiA Projekt z dnia 10 czerwca 2019 r.

Wójcik-Żołądek M., *Współczesne procesy migracyjne: definicje, tendencje, teorie*, „Migracje i polityka migracyjna”, Ł. Żołądek red., *Studia BAS* 4(40)2014, s. 9-35.

Źródła internetowe

Europejski program w zakresie migracji, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetów Regionów, Bruksela, dnia 13.05.2015 r. COM(2015) 240 final, https://poland.representation.ec.europa.eu/news/lepsze-zarządzanie-migracja-2017-01-25_pl (dostęp: 12.04.2022).

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/migracje;3941121.html>;
<https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Migration/pl> (dostęp: 12.04.2022).

<https://www.gov.pl/web/mswia/polityka-azylowa-i-migracyjna>
(dostęp: 12.04.2022).

<https://www.gov.pl/web/rodzina/powstana-centra-integracji-cudzoziemcow> (dostęp: 12.04.2022).

<https://www.gov.pl/web/udsc/migracyjne-centrum-analityczne-nr-13-2017bk-fami> (dostęp: 12.04.2022).

<https://www-amnesty-org.translate.google/en/location/middle-east-and-north-africa/syria/report> – syria (dostęp: 12.04.2022).

Przyjmowanie osób uciekających przed wojną w Ukrainie: Przygotowanie Europy do zaspokojenia potrzeb, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu ekonomiczno-społecznego i Komitetów Regionów, Bruksela, dnia 23.03.2022 r. COM(2022) 131 final, <https://piotrkowtrybunalski.praca.gov.pl/documents/10240/17729105/Komunikat> (dostęp: 12.04.2022).

Część II.

**Implementacja
wsparcia społecznego
w sytuacjach
kryzysowych**

Paweł Frączek*

Placówka opiekuńczo- -wychowawcza jako środowisko przygotowujące do usamodzielnienia wychowanków

Streszczenie

W artykule omówiona jest szeroko rozumiana instytucjonalna piecza zastępcza w aspekcie efektywności działań służących przygotowaniu wychowanków do samodzielności w dorosłym życiu. Wychowanie młodego pokolenia jest w gruncie rzeczy obowiązkiem rodziców, którzy decydują się na inwestowanie czasu, energii, pieniędzy i miłości w szeroko rozumiane dobro i rozwój nowego człowieka. W sytuacjach niewydolności opiekuńczo-wychowawczej funkcja ta realizowana jest przez państwo, które zabezpiecza dziecko w ramach pieczy zastępczej, aż do momentu przywrócenia zdolności rodziców biologicznych do pełnienia ról rodzicielskich, lub – w przypadku takiej niemożności – do czasu uzyskania przez nie pełnoletności. Placówka stanowi zatem substytut domu rodzinnego, w którym odbywa się proces socjalizacji niedojrzałej i często zranionej emocjonalnie jednostki.

Słowa kluczowe: placówka opiekuńczo-wychowawcza, dom dziecka, piecza zastępcza, wychowanie, stygmatyzacja, usamodzielnienie

---

* Paweł Frączek – mgr; Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wprowadzenie

Wychowanie dziecka jest podstawowym obowiązkiem, a zarazem, wydawać by się mogło, przywilejem każdej rodziny, która stanowi komórkę społeczną, od której wszystko się zaczyna. Oczywisty jest zatem fakt, że to właśnie rodzina jest fundamentem dla prawidłowego i zrównoważonego rozwoju młodego pokolenia. Jednak dzisiejsza rzeczywistość brutalnie ukazuje, że nie każda rodzina posiada kompetencje do wychowywania swoich dzieci, które wielokrotnie doświadczają w niej strachu, lęku, głodu i szeroko pojętego zaniedbania ze strony tych, na których wsparcie powinny najbardziej liczyć. W dzisiejszej rzeczywistości społecznej, wielości problemów i ciągłego pośpiechu, obserwuje się brak umiejętności zatrzymania się i skłonności do refleksji na temat rodzicielstwa, prawidłowych wzorców, czułości i okazywania sobie wzajemnego szacunku. Analizując literaturę naukową, można zauważyć, że temat samej pieczy cieszy się zainteresowaniem autorytetów w teorii wychowania, jednak niezmiernie rzadko podejmuje się tematykę funkcjonowania w przestrzeni społeczno-zawodowej byłych wychowanków placówek opiekuńczo wychowawczych, którzy nie ze swojego przecież wyboru, zostali umieszczeni w pieczy zastępczej.

Dla wielu młodych dorosłych wychowywanych w prawidłowo funkcjonujących rodzinach biologicznych lub adopcyjnych uzyskanie pełnoletności wiąże się z pozytywną adrenaliną, mnogością wyzwań i marzeń do zrealizowania. Przeciętny osiemnastolatek w obliczu pełnoletności próbuje ze wszystkich sił udowodnić swoją dorosłość i niezależność od rodziców, co udaje się z różnym rezultatem. Inne nastawienie (bez zbędnej generalizacji), obserwuje się u wielu młodych dorosłych wychowywanych w ramach pieczy zastępczej. Perspektywa dorosłości i samodzielności niejednokrotnie wywołuje u nich lęk, przerażenie, chaos wewnętrzny i zaburzenie budowanej przez lata równowagi. Dorosłość jawi się tu jako lęk przed niepewnym jutrem i utratą dotychczasowej stabilizacji, co powoduje natłok myśli o zabarwieniu często negatywnym i demotywowującym. To, co było znane i pewne w placówce, nagle ma zostać utracone. Rodzi to wewnętrzny konflikt i bunt, jednakże taka jest kolej rzeczy, o czym na etapie socjalizacji w placówkach się zapomina i nazbyt rzadko, jeżeli w ogóle, rozmawia z wychowankami stojącymi u progu dorosłości.

1. Ujęcie definicyjne pieczy zastępczej

Tematyka pieczy zastępczej cieszy się sporym zainteresowaniem autorów zajmujących się na co dzień teorią wychowania i procesami wychowawczymi. W przestrzeni publicznej w dalszym ciągu, mimo że już stosunkowo rzadziej, można usłyszeć takie określenia, jak: bidul, sierociniec, hotel dla nieletnich, przechowalnia czy wiele innych, niekoniecznie pozytywnych, a niemających wiele wspólnego z rzeczywistością. Chcąc zrozumieć pojęcie pieczy zastępczej, należy sięgnąć do podstaw definicyjnych zawartych w przekazach naukowców. Uzasadnione jest pytanie, czym jest i na czym polega wychowanie. Z odpowiedzią przychodzą Z. Mysłakowski i W. Pomykało, stwierdzając: „Chcąc doprecyzować znaczenie terminu *wychowanie*, wskazuje się na dwa jego możliwe zakresy. Wychowanie w węższym zakresie to działania świadome, planowe, celowe, podejmowane przez wychowawców, aby uzyskać założony rezultat. W szerszym natomiast – to wpływy niezamierzone i niecelowe, oddziaływanie wszelkich bodźców; niekiedy umieszcza się tu również czynności zamierzone, jako pewien rodzaj bodźca. Wychowanie w pierwszym znaczeniu nazywa się *intencjonalnym*, w drugim – *nieintencjonalnym*”¹.

Termin opieki zastępczej często utożsamiany jest z opieką kompensacyjną, która, jak już wspomniano na wstępie, odnosi się do działań opiekuńczo-wychowawczych będących substytutem naturalnego środowiska i procesu wychowania jednostki. Wybitny pedagog opiekuńczy Zdzisław Dąbrowski określił opiekę zastępczą jako „działania polegające na szeroko pojętym zastępstwie (substytucji), w rezultacie, którego następuje wyrównanie określonych niedostatków, braków (strat) dotyczących podopiecznych”². Przedstawiona przez prof. Dąbrowskiego definicja wydaje się wystarczająca i pełna w swojej prostocie przekazu. Jednak opieka kompensacyjna nie odnosi się wyłącznie do wyrównywania strat czy niedostatków. Co więcej, nader często, mimo podejmowanych działań, nie udaje się wyrównać strat i niedostatków zwłaszcza natury emocjonalnej – zranienia powstałego na etapie najwcześniejszych lat życia w niesprzyjających warunkach. Przytoczona definicja znajdzie jednak zastosowanie w kompensacji typu rodzic-wychowawca, brak domu rodzinnego-placówka, rodzeństwo-koledzy i koleżanki. Tak rozumiana substytucja ma dla wychowanka ogromną wartość, co pozwala na płynniejsze kształtowanie

¹ A. Salamucha, za: Z. Mysłakowski i W. Pomykało, *Definicje wychowania w literaturze pedagogicznej*, Roczniki Nauk Społecznych, t. XXXII, z. 2, 2004, s. 33.

² Z. Dąbrowski, *Terminologia pedagogiki opiekuńczej*, w: *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, D. Wosik-Kawala red., Lublin 2011, s. 43.

się jego tożsamości. Należy jednak pamiętać, że piecza zastępcza nie jest w stanie zrekompensować wszystkich potrzeb, w tym tak ważnej potrzeby miłości, czułości i poczucia bycia ważnym dla własnych rodziców.

M. Colton i M. Williams ujęli zjawisko w następujący sposób: „Opieka świadczona w domu opiekunów, okresowo lub na stałe, za pośrednictwem odpowiednich władz, przez określonych opiekunów, którzy mogą, lecz nie muszą być spokrewnieni z dzieckiem mieszkającym u nich³”. Autorzy wskazali dwie bardzo ważne kwestie. Otóż piecza zastępcza co do zasady może trwać czasowo lub na stałe przez akt woli o adopcji dziecka. Mimo że z punktu widzenia prawa adopcja przydziela rodzicom adopcyjnym władzę rodzicielską, to w dalszym ciągu jest to szczególna forma pieczy. Po drugie, autorzy zaakcentowali rzecz istotną, dotyczącą więzi krwi i spokrewnienia opiekunów sprawujących opiekę nad dzieckiem. Piecza zastępcza może, lecz nie musi być sprawowana przez osoby spokrewnione z małoletnim, o ile posiadają one odpowiednie zasoby i kompetencje, w tym emocjonalne, do pełnienia roli opiekunów. To nic innego, jak wszechstronne zaopiekowanie się niedojrzałym, zagubionym i często emocjonalnie skrzywdzonym młodym człowiekiem, który potrzebuje wzorców i warunków dla prawidłowego rozwoju psychospołecznego. Kolejnym autorem podejmującym zagadnienia z obszaru pedagogiki wychowania jest Sylwia Badora, która zaproponowała niezwykle trafną i praktyczną, a na pewno aktualną definicję pieczy zastępczej. Autorka pisze: „działania podejmowane w stosunku do dzieci częściowo lub trwale pozbawionych rodziny naturalnej przez prawnie usankcjonowanych opiekunów. Opieka ta ma charakter całościowy, a jej istota polega na wzięciu odpowiedzialności prawnych opiekunów za swoich podopiecznych. Cechuje się ona także stałością zaspokajania potrzeb, wspieraniem w rozwoju psychofizycznym oraz wspomaganie ich zdrowia. Opieka zastępcza może być realizowana w formach rodzinnych lub zinstytucjonalizowanych⁴”. W tej krótkiej wypowiedzi zawarte jest sedno – opieka zastępcza jest odpowiedzialnością za wychowanie, dobrobyt materialny i rozwój emocjonalny podopiecznego. Celem opieki kompensacyjnej jest zachowanie lub przywrócenie jednostce homeostazy, wewnętrznego spokoju i poczucia bezpieczeństwa, przy jednoczesnym zaopiekowaniu materialnym i emocjonalnym.

Wychowywanie dziecka w pieczy zastępczej nie należy do zadań łatwych, albowiem przed nowymi opiekunami stoi wyzwanie ponownego wzbudzenia ufności do dorosłych. Dziecko nie potrafi w pełni zrozumieć, dlaczego zostaje wyrwane ze

³ M. Colton, M. Williams, *Światowe kierunki w opiece zastępczej*, w: *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Z.W. Stelmaszuk red., Warszawa 1999, s. 230.

⁴ S. Badora, *Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji*, w: *Systemy opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, S. Badora, D. Marzec red., Kraków 2002, s. 81.

znanej sobie rzeczywistości, a każda zmiana może być dla niego dodatkową traumą, z którą opiekunowie muszą się zmierzyć.

Pieczca zastępcza ma jeszcze jeden cel, mianowicie dążenie do usamodzielnienia w życiu dorosłym podopiecznych. Ustawa o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej określa pieczę zastępczą jako „zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców⁵”. Wskazuje też, że piecza zastępcza to nie zindywidualizowanie działania prawnych opiekunów. Składa się na nią całe spektrum instytucji pomocowych wspierających zarówno dzieci, jak i ich biologicznych rodziców. Piecza zastępcza winna podejmować interdyscyplinarne działania oparte na ścisłej współpracy i zaangażowaniu dla dobra dziecka.

W przestrzeni publicznej często pojawia się określenie „dom dziecka”. Termin ten jest stosunkowo ograniczony w znaczeniu oraz niewiele mówi o formie świadczonej opieki. Określenie to upraszcza pojęcie pieczy zastępczej. Nawet w słowniku PWN odnajdujemy ograniczoną terminologicznie definicję domu dziecka, która brzmi: „Zakład wychowawczy dla sierot lub dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej⁶”. W ostatnich latach pojęcie to zastępuje się terminem placówka opiekuńczo-wychowawcza typu socjalizacyjnego, resocjalizacyjnego itd. Powszechna świadomość dotycząca tej formy opieki jest niewielka. Jednakże określenie „dom dziecka” jest powszechnie używane w aspekcie rodzinnych domów dziecka, które różnią się nieco w strukturze i charakterze funkcjonowania od znanych dotychczas dużych i przepelnionych placówek państwowych.

Pieczca zastępcza winna traktować jednostkę holistycznie, dbając o jej wszechstronny i harmonijny rozwój, oraz zaspokajanie podstawowych potrzeb, w tym emocjonalnych. Musi to jednak być dawanie zrównoważone, połączone z aktem wychowawczym, to znaczy m.in. stawianiem realnych w danej sytuacji i na danym etapie wymagań. Należy tu wspomnieć o podstawowym akcie prawnym stojącym na straży praw dziecka – Konwencji o Prawach Dziecka. Ratyfikowana w 1989 r., już w preambule zawiera kluczowe stwierdzenie: „dziecko dla pełnego i harmonijnego rozwoju swojej osobowości powinno wychowywać się w środowisku rodzinnym, w atmosferze szczęścia, miłości i zrozumienia⁷”. Piecza zastępcza w ramach swojej substytucyjności winna zatem stwarzać dziecku warunki jak najbardziej przypominające naturalne, panujące w prawidłowo funkcjonującym domu rodzinnym, z akcentem

⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, art. 2, ust. 2.

⁶ Słownik PWN.

⁷ Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. Preambuła.

na rozwój w warunkach szczęścia, miłości i zrozumienia. W dalszej części konwencji można przeczytać: „uważając, że dziecko powinno być w pełni przygotowane do życia w społeczeństwie jako indywidualnie ukształtowana jednostka, wychowana w duchu ideałów zawartych w Karcie Narodów Zjednoczonych, a w szczególności w duchu pokoju, godności, tolerancji, wolności, równości i solidarności⁸”. Powyższy zapis preambuły idealnie pasuje do definicyjnego określenia pieczy zastępczej i jej celowości. Otóż jednostka wychowywana w sztucznie wytworzonym środowisku rodzinnym, mającym zastąpić naturalne środowisko rodziny biologicznej, winna być wychowywana z myślą o samodzielności, w duchu wartości potrzebnych w życiu dorosłym. Wartości, o których wspomina preambuła, takie jak: godność, tolerancja, poczucie równości i solidarności, można uzupełnić o poczucie zaradczości, świadomość własnej wartości i sprawczości. Tylko tak ukształtowana jednostka jest przygotowana do odkrywania rzeczywistości społecznej poza murami instytucji czy rodziny zastępczej.

Mówiąc o pieczy zastępczej, należy też mieć na uwadze, iż celem opieki nie jest stała izolacja dzieci od rodzin biologicznych przeżywających trudności. Piecza zastępcza winna być zgodnie z założeniami formą opieki specjalistycznej ograniczonej na okres ponownego wypracowania zdolności opiekuńczych rodziców biologicznych. Gdy brakuje środowiska najbliższego, lub gdy rodzice nie są w stanie, nawet pomimo wsparcia, przezwyciężyć swoich trudności, piecza zastępcza jest wydłużona do osiągnięcia pełnoletności podopiecznego lub do ukończenia 25. roku życia jeżeli kontynuuje on naukę. L. Winogrodzka zauważa: „Dzieci umieszczane w pieczy zastępczej znajdują się w szczególnej sytuacji. Z uwagi na fakt, iż proces wczesnej socjalizacji, któremu poddawane były w rodzinach naturalnych, przebiegał z reguły w sposób nieprawidłowy, ważne jest, aby środowisko wtórnej socjalizacji, jakim jest rodzina zastępcza było systemem spójnym i stwarzało pozytywną atmosferę wychowawczą⁹”. Autorka stwierdza słusznie, dając tym samym rozszerzoną definicję pieczy zastępczej, iż jest to rodzaj wtórnej socjalizacji, która dla prawidłowego i zharmonizowanego rozwoju wychowanek winna stwarzać takie warunki, by w jak najlepszy, najgłębszy i najbardziej efektywny sposób wpływać na podopiecznego, tworząc środowisko bezpiecznej przyszłości. Prawidłowe zaopiekowanie jednostki jest nie tylko powodem do radości i dumy opiekunów, lecz, co ważniejsze, przynosi wymierne efekty dla ogółu społeczeństwa, dla którego w przyszłości jednostka ta będzie produktywnym i pełnowartościowym obywatelem, pracownikiem i rodzicem. H. Bejger wskazała obszary, od których zależy uzyskanie samodzielności w kontekście radzenia sobie w życiu dorosłym:

---

⁸ Tamże.

⁹ L. Winogrodzka, *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Lublin 2007, s. 102.

- doświadczenia życiowe wychowanka,
- utrzymywanie kontaktu z rodziną naturalną,
- możliwość nawiązania stałego kontaktu z rodziną zaprzyjaźnioną mogącą stanowić wzorzec prawidłowo funkcjonującej rodziny,
- wiek dziecka w momencie skierowania do placówki,
- czas pobytu w domu dziecka,
- stopień niedostosowania społecznego,
- predyspozycje adaptacyjne dziecka,
- podatność na oddziaływania resocjalizacyjne,
- pewne wewnętrzne warunki placówki sprzyjające socjalizacji¹⁰.

2. Rodzaje pieczy zastępczej

W zależności od złożoności sytuacji dziecka, jego potrzeb, bagażu emocjonalnego, zasobów i możliwości naturalnej rodziny, piecza zastępcza może przybrać formę wsparcia instytucjonalnego lub wsparcia o charakterze rodzinnej pieczy zastępczej. Niezależnie, do jakiego typu placówki i pieczy dziecko zostanie skierowane, najważniejsze jest, aby zapewnić mu odpowiednie warunki dla prawidłowego rozwoju oraz przygotowanie do samodzielności. Prawidłowy proces socjalizacji zależy również od opiekuna-wychowawcy sprawującego pieczę nad małoletnim – często zbuntowanym, zagubionym, o bierno-agresywnej postawie. Każdy opiekun powinien wdrażać działania, do których należą przede wszystkim:

- realna troska o dobro podopiecznego,
- poszanowanie godności i praw małoletniego,
- okazywanie empatii, nie litości,
- prowadzenie działań wychowawczych adekwatnych do poziomu rozwoju podopiecznego,
- stwarzanie spójnego środowiska do wszechstronnego rozwoju psychicznego, emocjonalnego i fizycznego,
- dawanie przy jednoczesnym wymaganiu,
- stosowanie katalogu kar i nagród niegodzących w godność dziecka,
- świadomość osobotwórczego potencjału podejmowanych działań,
- stymulowanie do poszukiwań rozwiązań zamiast dawania gotowych wzorców.

---

¹⁰ H. Bejger, *Usamodzielnianie wychowanków*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 3(2001), s. 31.

Profesor Z. Dąbrowski zwrócił uwagę na sześć podstawowych i zawsze aktualnych fundamentów procesu opiekuńczo-wychowawczego

- **Zasada opieki sprawiedliwej** zakłada, iż każdej osobie należy się równe traktowanie i zharmonizowana opieka. Opieka sprawiedliwa nie wybiera zatem dziecka bardziej lub mniej poranionego, nie segreguje na lepszych i gorszych, na bardziej i mniej potrzebujących. Traktuje wszystkich na równi.
- **Zasada optymalizacji opieki** to podejmowanie zharmonizowanych, najważniejszych i spójnych działań wychowawczych. To dawanie z zachowaniem umiaru i roztropności, przy jednoczesnym stawianiu wymagań kształtujących jednostkę.
- **Zasada aktywności wychowanków** to uruchamianie ich potencjału i angażowanie do współdziałania w zaspokajaniu ich potrzeb.
- **Zasada wychowawczego charakteru** opieki odnosi się do podejmowania takich inicjatyw wychowawczych, które będą celowo i planowo budowały tożsamość i proces socjalizacji.
- **Zasada oddziaływania wychowawczego na wychowanków** postuluje za rozsądnym i wychowawczym charakterem odpowiadania na potrzeby wychowanków.
- **Zasada właściwego łączenia świadczeń opiekuńczych z wymaganiami** zbliżona jest do zasady optymalizacji i koresponduje z wychowaniem w duchu zaspokajania potrzeb z naciskiem na stawianie granic i wymagań adekwatnych do wieku i poziomowi rozwoju psychospołecznej jednostki¹¹.

W Polsce na obecny system opieki zastępczej bez wątpienia wpływ miały charytatywne inicjatywy społeczne środowisk chrześcijańskich i samego kościoła. Już w XII w. prowadzono działania o charakterze filantropijnym, które dały podwaliny dzisiejszym domom dziecka, dawniej zwanym sierocińcami, a za których murami opiekę znajdowały dzieci opuszczone, porzucone i pozostawione samym sobie. Dzisiejszy system pieczy zastępczej powstał w wyniku pracy wielu pokoleń. W tym miejscu należy wspomnieć o nietuzinkowej postaci królowej „Marii Ludwiki Gonzagi, która w trosce o los porzuconych sierot zadbała o sprowadzenie do Polski w 1652 roku sióstr miłosierdzia, dając im polecenie organizowania i sprawowania opieki dla

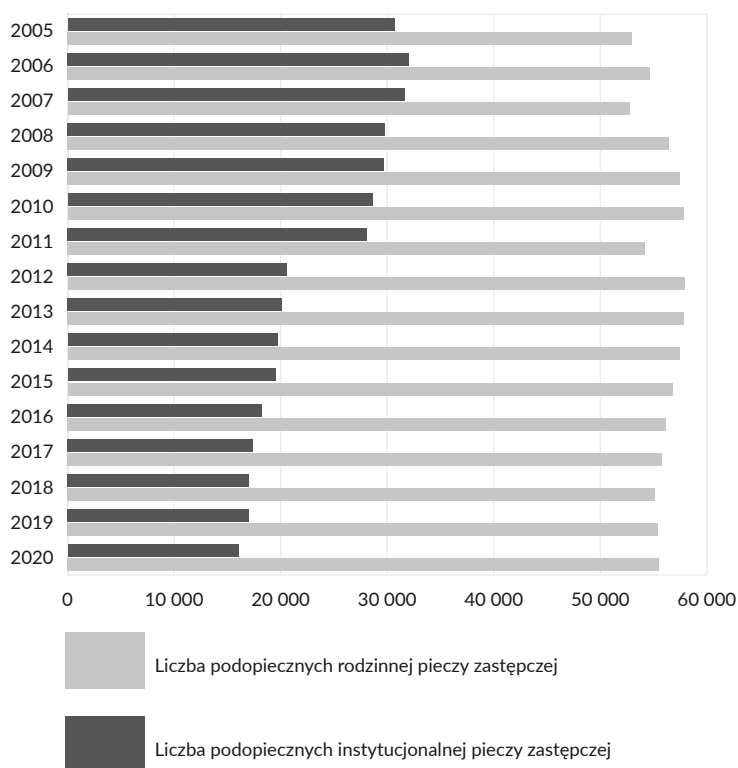
---

¹¹ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. 2, Olsztyn 2006, s. 163-195.

opuszczonych dzieci, w ten sposób powstawały przytułki dla sierot zwane później, jako oratoria dla sierot¹²”.

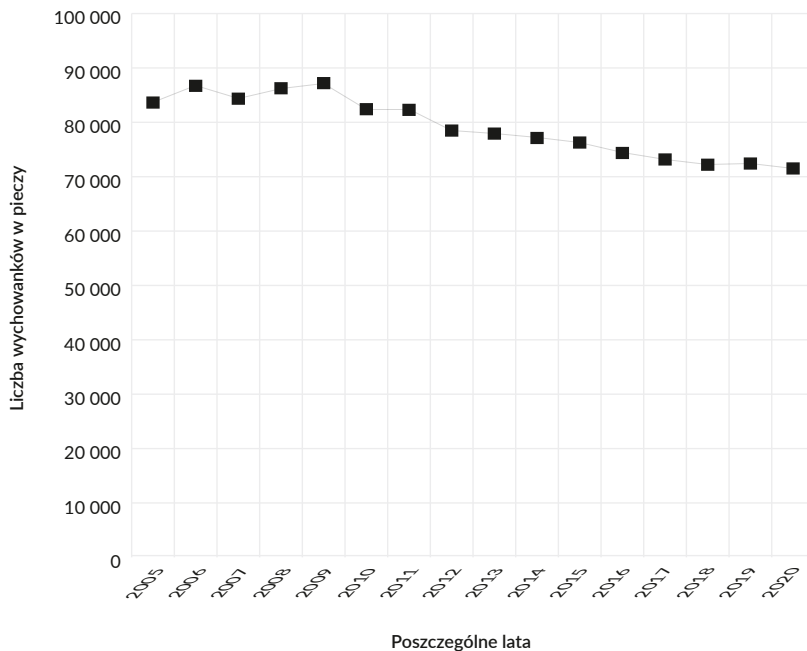
Aktualna sytuacja pieczy zastępczej w Polsce została przedstawiona w raporcie statystycznym Głównego Urzędu Statystycznego z 2020 r. Zestawienia zaprezentowane przez GUS są jednoznacznym dowodem na to, iż potrzeba wychowania substytucyjnego w Polsce jest ogromna.

Wykres 1. Liczba wychowanków rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej z podziałem na lata

Źródło: GUS.

¹² P. Grabowska, *Miłosierdzie ks. Piotra Skargi*, „Głos Katolicki” 46(1946), s. 366.

Wykres 2. Liczba wychowanków pieczy w poszczególnych latach ogółem

Źródło: Analiza własna na podstawie danych GUS.

Analiza powyższych wykresów nie napawa zbyt wielkim optymizmem. Przedstawiają one dwa aspekty – strukturalny oraz ilościowy.

W wykresie 1. wyraźnie widać tendencję polegającą na zmniejszaniu roli opieki instytucjonalnej i przejmowaniu jej przez domy typu rodzinnego. Kierunek ten należy uznać za pozytywny, jako dający pełniejsze możliwości rozwoju psychospołecznego i emocjonalnego w rodzinnej atmosferze. Dziecko kierowane do takiej pieczy ma szansę doświadczyć warunków maksymalnie zbliżonych do panujących w prawidłowo funkcjonującej rodzinie. Dodatkowo podopieczni, z uwagi na dużo mniejszą liczbę dzieci w takim domu, stają się bardziej „zauważeni”, dzięki czemu ich indywidualne cechy, problemy i potrzeby mogą zostać szybciej zaobserwowane, można więc łatwiej i skuteczniej podjąć działania zaradcze. Holistyczne i indywidualne podejście opiekunów do wychowanków z poszanowaniem ich osobowości, staje się warunkiem sprzyjającym ponownej socjalizacji, budzenia zaufania do ludzi i wzmocniania poczucia własnej wartości. Otóż dziecko dostrzeżone to dziecko zaopiekowane adekwatnie do potrzeb, to dziecko mogące funkcjonować w poczuciu wewnętrznej homeostazy i spokoju, co sprzyja wychowywaniu nowego, świadomego i produktywnego obywatela.

Wykres 2. prezentuje liczbę dzieci kierowanych do obu form pieczy zastępczej na przestrzeni kolejnych lat. Liczba ta od wielu lat utrzymuje się na niemalże tym samym poziomie, tj. w granicach 70-80 tys. wychowanków rocznie. Sytuacja ta jest niepokojąca, wskazuje bowiem, że pomimo wielu kampanii społecznych, inicjatyw socjalnych, działań profilaktycznych wynikających z polityki społecznej oraz metodycznej pracy socjalnej, odsetek rodziców przejawiających niewydolność wychowawczą nie spada. W tym miejscu należy obalić nieprawdziwe sądy, jakoby opisana sytuacja wynikała z nagłego skoku dzietności w Polsce – kwestia zastępowalności pokoleń zaczęła się pogarszać już od roku 1989 r., kiedy to współczynnik dzietność spadł poniżej 2,10 i wyniósł 2,06. Taka sytuacja implikuje kolejne pytania. Jak mianowicie zmienić obecny trend oraz jakie działania podjąć, aby z odpowiednim wyprzedzeniem reagować i resocjalizować rodziców, przygotowując do odpowiedzialnego rodzicielstwa? Na razie pytania te pozostają otwarte.

Tabela 1. Liczba placówek instytucjonalnej pieczy w latach 2005-2019

Lata	Placówki opiekuńczo-wychowawcze					Regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne	Interwencyjne ośrodki preadopcyjne	Ogółem
	socjalizacyjne	interwencyjne	specjalistyczne-terapeutyczne	wielofunkcyjne	rodzinne			
2005	301	55	-	102	267	-	-	725
2006	283	52	-	129	263	-	-	727
2007	263	44	-	154	274	-	-	735
2008	259	37	-	166	279	-	-	741
2009	268	38	-	189	267	-	-	762
2010	277	35	-	177	282	-	-	771
2011	291	31	-	181	282	-	-	785
2012	515	123	13	-	267	1	1	816
2013	625	149	30	-	242	3	2	923
2014	712	166	45	-	238	6	2	1020
2015	749	177	48	-	231	6	2	1054
2016	776	189	55	-	255	8	3	1109
2017	772	192	58	-	266	10	3	1116
2018	800	205	58	-	254	10	3	1138
2019	833	204	55	-	243	10	2	1151

Źródło: GUS.

Powyższa tabela przedstawia liczbę placówek opiekuńczo-wychowawczych z rozróżnieniem na placówki socjalizacyjne, interwencyjne, specjalistyczno-terapeutyczne, wielofunkcyjne oraz rodzinne. W tabeli zawarto również informacje o liczbie regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych oraz interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych. Z tabeli można odczytać, iż placówki typu socjalizacyjnego, interwencyjne oraz rodzinne funkcjonowały nieprzerwanie od 2005 roku. Placówki wielofunkcyjne prowadziły swoją działalność od 2005 roku do 2011 roku, następnie zrezygnowano z nich na poczet utworzenia ośrodków specjalistyczno-terapeutycznych. Co ciekawe regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne oraz interwencyjne ośrodki preadopcyjne zaczęły funkcjonować dopiero w 2012 roku. Analizując dane, można zauważyć, iż ogólny trend liczebności placówek jest wzrostowy, co może oznaczać, iż rodziny biologiczne coraz częściej borykają się z niewydolnością opiekuńczo-wychowawczą i problemami utrudniającymi pełnienie funkcji rodzicielskich.

W dobie intensywnych prac nad ulepszeniem systemu pieczy zastępczej, zauważalne jest, jak już wspomniano odchodzenie od instytucjonalizacji opieki na rzecz rodzinnej pieczy zastępczej.

Rodzinne domy dziecka zapewniają miejsce dla maksimum ośmiorga dzieci. Opiekun prowadzi dom dziecka na podstawie umowy zawartej ze starostą, a za opiekę przysługuje mu wynagrodzenie. Wielką zaletą rodzinnych domów dziecka jest fakt, iż nie są to miejsca przepełnione, jak państwowe domy dziecka „starego typu”. W rodzinnej pieczy zastępczej dzieci nie są anonimowe, w związku z czym możliwe jest dokonanie diagnozy ich potrzeb i obszarów deficytowych oraz zaplanowanie adekwatnych działań wychowawczych. W rodzinnych domach dziecka dzieci tworzą społeczność na wzór rodziny naturalnej i są współodpowiedzialne za panującą tam atmosferę oraz funkcjonowanie w nim. Nie przez przypadek nazwa pozbawiona jest instytucjonalnego charakteru i została zmieniona z placówki na dom.

Wychowankowie rodzinnej pieczy zastępczej mogą pozostawać pod opieką rodziny zastępczej lub w rodzinnym domu dziecka nawet po osiągnięciu pełnoletności, o ile wyrażą na to zgodę opiekunowie, nie dłużej jednak niż do ukończenia 25. roku życia, jeżeli kontynuują naukę lub posiadają orzeczenie o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności i uczą się.

Rodzinna piecza zastępcza może przybierać następujące formy¹³:

- **Rodzina zastępcza spokrewniona** – najbliżsi z otoczenia dziecka, czyli krewni. Mogą to być dziadkowie, pradiadkowie lub pełnoletnie rodzeństwo.

¹³ <https://www.pcp-r-naklo.pl/42,piecza-zastepcza> (dostęp: 03.04.2023).

Ten rodzaj pieczy wydaje się być najbardziej uprawniony do realizowania zharmonizowanego rozwoju dziecka, ponieważ są to osoby już mu znane, doświadcza więc mniejszej traumy niż u osób obcych. Ten typ pieczy może być podjęty tylko i wyłącznie w przypadku wydolności przyszłych opiekunów, którzy dają rękojmię prawidłowego wychowywania i opieki.

- **Rodzina zastępcza niezawodowa** – może być tworzona przez małżeństwo lub osoby niebędące w związku małżeńskim, które nie są wstępnymi ani rodzeństwem dziecka. Może to być wuj lub ciotka, ale również osoby z dalszej rodziny lub też całkiem obce. Priorytetem w procesie szukania rodziny zastępczej jest dogłębna analiza środowiska naturalnego (biologicznego), pod kątem możliwości, chęci i zasobów do sprawowania opieki. Piecza ta zawsze musi być udzielona ze świadomej i nieprzymuszonej woli, nie można nikogo zmusić do jej sprawowania, nawet gdy istnieje taki moralny obowiązek.
- **Rodzina zastępcza zawodowa typu pogotowie rodzinne (opiekuńcze)** – ten rodzaj pieczy jest wyjątkowy, bowiem osoby pełniące pieczę są do dyspozycji służb przez całą dobę. Działają zwłaszcza w sytuacjach interwencyjnych, jak na przykład odebranie dziecka rodzicom w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia lub przy doprowadzeniu dziecka przez policję. Ustawodawca przewidział, że łączny czas przebywania dziecka w tym rodzaju pieczy może wynosić do 4 miesięcy, a w szczególnych sytuacjach można go przedłużyć do 8 miesięcy.
- **Rodzina zastępcza zawodowa typu specjalistycznego**, w tym:
  - a) Dla małoletnich matek – jest to bardzo ważna forma wsparcia dla młodych dziewcząt, które same już zostały matkami. Na etapie pieczy zastępczej przebywają one wraz ze swoimi dziećmi w domu dla nieletnich, gdzie znajdują wsparcie emocjonalne i wszelką pomoc przygotowującą je do pełnienia nowej roli. Na tym etapie często okazuje się, że ojcowie dzieci również są małoletni i nie wykazują inicjatywy ani ochoty do podjęcia się roli ojca. W tej sytuacji dochodzi aspekt samotnego macierzyństwa.
  - b) Dla dzieci niepełnosprawnych – jest to specjalistyczny typ sprawowania pieczy nad dziećmi o specjalnych wymaganiach natury zdrowotnej oraz często także emocjonalnej. Ta forma wymaga posiadania odpowiedniej wiedzy. Kompetencje personalne opiekunów winny odznaczać się najwyższymi standardami i charakteryzować się wartościami takimi, jak niewyczerpane pokłady cierpliwości i wyrozumiałości.
  - c) Dla nieletnich – to tu kierowane są dzieci i młodzież o wyjątkowych potrzebach, przejawiających się głównie w dysfunkcjach o podłożu emocjonalnym i problemach z funkcjonowaniem społecznym. Umieszczanie

ich w rodzinie zastępczej dokonuje się na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Częsty pytaniem jest to, kto może sprawować pieczę zastępczą lub prowadzić rodzinny dom dziecka. Otóż, zgodnie z ustawą o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej, mogą to być osoby, które:

- dają rękojmię należytego sprawowania pieczy zastępczej,
- nie są i nie były pozbawione władzy rodzicielskiej, oraz władza rodzicielska nie jest im ograniczona ani zawieszona,
- wypełniają obowiązek alimentacyjny – w przypadku, gdy taki obowiązek w stosunku do nich wynika z tytułu egzekucyjnego,
- nie są ograniczone w zdolności do czynności prawnych,
- są zdolne do sprawowania właściwej opieki nad dzieckiem, co zostało potwierdzone:
  - d) zaświadczeniem lekarskim o stanie zdrowia wystawionym przez lekarza podstawowej opieki zdrowotnej, w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 27 października 2017 r. o podstawowej opiece zdrowotnej (Dz.U. z 2020 r. poz. 172) oraz
  - e) opinią o posiadaniu predyspozycji i motywacji do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka wystawioną przez psychologa, który posiada co najmniej wykształcenie wyższe magisterskie na kierunku psychologia oraz 2-letnie doświadczenie w poradnictwie rodzinnym
- przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, z tym, że w przypadku cudzoziemców ich pobyt jest legalny,
- zapewnią odpowiednie warunki bytowe i mieszkaniowe umożliwiające dziecku zaspokajanie jego indywidualnych potrzeb, w tym:
  - f) rozwoju emocjonalnego, fizycznego i społecznego
  - g) właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań
  - h) wypoczynku i organizacji czasu wolnego¹⁴.

Drugim typem pieczy jest instytucjonalna piecza zastępcza, w skład której wchodzi:

- **Placówki opiekuńczo-wychowawcze** – dziecko kierowane jest tu w przypadku braku miejsca w rodzinnej pieczy zastępczej lub z innych ważnych

¹⁴ Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r., art. 42.

i uzasadnionych powodów. Odbywa się to na podstawie postanowienia sądu. Dziecko przebywa w placówce czasowo lub na stałe, do ukończenia 18. roku życia lub, jeżeli kontynuuje naukę, do 25. roku. Placówki zapewniają całodobową opiekę i wsparcie prawidłowego rozwoju psychospołecznego, stwarzając dziecku odpowiednie warunki bytowania.

- **Regionalne placówki opiekuńczo-terapeutycznej** – jest to miejsce dla dzieci i młodzieży wymagającej, ze względu na posiadane schorzenia lub niepełnosprawność, specjalnej troski. Zapewnia im się tu specjalistyczną opiekę interdyscyplinarną i rehabilitację. W placówce może przebywać nie więcej niż 30 dzieci. W uzasadnionych przypadkach wojewoda może udzielić pozwolenia na zwiększenie tej liczby, jednak nie więcej niż do 45.
- **Interwencyjne ośrodki preadopcyjne** – ten typ placówek przeznaczony jest dla dzieci najmłodszych, nawet kilkudniowych, które oczekują na przysposobienie. Zdrowe noworodki mają duże szanse na adopcję, a wręcz jej pewność, jednak w przypadku dzieci chorych, te szanse radykalnie maleją. W ośrodku preadopcyjnym może przebywać maksymalnie 20 dzieci, nie dłużej niż do ukończenia 1. roku życia. Ośrodek zapewnia specjalistyczną pomoc, głównie emocjonalną, opiekując się noworodkami, które w sposób naturalny i instynktowny najbardziej wymagają czułości i bliskości osoby dorosłej.

3. Funkcje i cele pieczy zastępczej

Pieczą jest miejscem, gdzie kompensowane są wszystkie potrzeby dziecka, tworząc tym samym namiastkę normalnego i poprawnie funkcjonującego domu rodzinnego. Niezależnie, jakiej terminologii użyjemy, czy będzie to dom dziecka, placówka czy ośrodek, podstawową funkcją, jaką ma pełnić pieczę, jest szeroko rozumiane wychowanie. Wychowanie jest pojęciem wieloznacznym w zależności od kontekstu społeczno-kulturowego, dlatego dla celów niniejszej pracy uzasadnione wydaje się przytoczenie znaczenia definicyjnego tego pojęcia. Cytując za J. Kuźmą, wychowanie to najogólniej mówiąc „dążenie do wszechstronnego rozwoju dziecka przy uwzględnieniu jego potencjału rozwojowego¹⁵”. Autorem innej definicji jest W. Okoń, który określa wychowanie jako „świadomie organizowana działalność społeczna oparta na relacji między wychowawcą a wychowankiem, której celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka. Zmiany te obejmują

¹⁵ J. Kuźma, *Opieka i wychowanie dzieci osieroconych w Polsce*, Kraków 2007, s. 53-54.

zarówno stronę poznawczo-instrumentalną związaną z poznawaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią, jak i stronę emocjonalno-motywacyjną, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia¹⁶. Tak pojmowany proces wychowania jest wynikiem relacji między co najmniej dwiema osobami: wychowankiem i wychowawcą. Relacja ta polega na celowym podejmowaniu działań wychowawczych, które dają realną szansę na prawidłowe wpływanie na kształtującą się i niedojrzałą jeszcze osobowość. Jakość tej relacji, a w konsekwencji efektywność działań, zależy w dużej mierze od nastawienia i zaangażowania obu stron, oraz umiejętności motywacyjnych wychowawcy. Realizowanie pieczy zastępczej (wychowania), niesie ze sobą mnogość wyrzeczeń i zobowiązań w stosunku do zależnych podopiecznych.

Pieczka zastępcza pełni podstawową funkcję – schronienia dla dzieci i młodzieży. Należy pamiętać, iż małe dzieci mają za sobą trudne doświadczenia. Często zdarzają się dzieci odebrane ze środowiska rodzinnego z powodu zaniedbań i braku należytej opieki. Każdy typ pieczy zastępczej opisany powyżej musi odznaczać się celowością działań dla harmonijnego rozwoju małego wychowanka. Wśród nich są m.in.:

- Diagnoza polegająca na wnikliwej analizie deficytów wychowanka, a także jego zasobów, na których można budować nową jakość życia.
- Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa, co oznacza, że wychowanek musi czuć się zaopiekowany. Wielu podopiecznych nosi brzemień przemocy, zaniedbania czy porzucenia. Zapewnienie im bezpieczeństwa daje nadzieję na lepsze dotarcie do ich emocji i efektywniejsze oddziaływanie wychowawcze.
- Organizowanie działań kompensacyjnych, terapeutycznych, a jeżeli wymaga tego sytuacja, również resocjalizacyjnych. Dzieci często potrzebują wsparcia wyrównawczego w obszarach dysfunkcji. Zapewnienie im dostępu do specjalistów pozwala wpływać na kształtowanie się ich tożsamości i osobowości bez zbędnych zawirowań.
- Działanie na rzecz reintegracji ze środowiskiem rodziny biologicznej. Celem pieczy zastępczej nie jest oddzielenie małego wychowanka od rodziny przeżywającej trudności, o ile kontakt z rodzicami biologicznymi sprzyja rozwojowi. Pieczka jest narzędziem pomocy w przezwyciężeniu trudności i powrocie dziecka do środowiska rodzinnego.
- Zapewnienie warunków do pełnego i wszechstronnego rozwoju umysłowego i fizycznego. Rozwój ten powinien być harmonijny i spójny z zachowaniem naczelną zasadą dbałości o poszanowanie praw i godności dziecka.

¹⁶ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.

- Współpraca z instytucjami pomocowymi, działania interdyscyplinarne w zakresie niesienia wsparcia dzieciom i ich rodzinom biologicznym.
- Wtórna socjalizacja, czyli podejmowanie działań adekwatnych do poziomu degradacji w funkcjonowaniu społecznym. Celem wtórnej socjalizacji jest eliminowanie negatywnego zachowania poprzez naprowadzenie i ukierunkowywanie na właściwe, społecznie akceptowane tory współżycia społecznego.
- Wydobywanie potencjału i działania na zasobach, które polega na aktywizowaniu i zachęcaniu podopiecznego do podejmowania inicjatyw i wyzwań adekwatnych do jego możliwości i stopnia rozwoju. Zadaniem wychowawców jest wydobywanie tego co najlepsze z młodego człowieka. Motywowanie do aktywności i wytrwałości przełoży się na jego efektywność i konsekwencję działań w dorosłym życiu.
- Readaptacja, która ma na celu oswojenie wychowanka z nowym otoczeniem, społecznością i warunkami panującymi w placówce/rodzinie zastępczej. Działania i wsparcie w tym aspekcie powinny odznaczać się cierpliwością i wyrozumiałością w stosunku do często zamkniętego na inicjatywy, wystraszonego podopiecznego, który znalazł się w obcym środowisku.
- Kompensacja, czyli dawanie tego, czego dotychczas brakowało – należytych warunków mieszkalnych, emocjonalnych, dostępu do dóbr i usług, poczucia bezpieczeństwa i przynależności do wspólnoty.
- Opieka, czyli zapewnianie odpowiednich warunków bytowych. Wsparcie psychologiczne, pedagogiczne, dbałość o rozwój i bezpieczeństwo, a także troska o zdrowie fizyczne.
- Profilaktyka polega na wczesnym niwelowaniu negatywnych zachowań nabytych na podstawie wzorców rodzinnych, a także na celowych działaniach, za pomocą których ukazuje się dobre i złe skutki danego zachowania. Ta funkcja ma również wymiar prewencyjny.

Wspomniane działania są podstawowe dla socjalizacji, wtórnej socjalizacji czy adaptacji. Aktywności podejmowane na rzecz dziecka mają na celu wychowanie jednostki silnej emocjonalnie, aktywnej, samodzielnej i zdolnej do świadomego funkcjonowania społecznego. Zaspokajanie potrzeb bytowych, zdrowotnych, emocjonalnych, edukacyjnych i rekreacyjnych wymaga traktowania wychowanka holistycznie, akceptując jego wady i zalety, jego mocne strony osobowości oraz te słabsze. Wartości i wzorce, jakie przekazywane są dziecku przebywającemu w pieczy, winny implikować prawidłowe i odpowiedzialne decyzje w życiu dorosłym. Młody dorosły wychodzący spod skrzydeł pieczy powinien być przygotowany do umiejęt-

nego rozwiązywania problemów z zachowaniem wartości moralnych i etycznych. Jednostka w pieczy powinna zdobywać umiejętności i kompetencje społeczne, by w przyszłości prowadzić godne życie. Wielkim sukcesem pieczy będzie, jeżeli wychowanek w dorosłości przejmie samodzielność i odpowiedzialność za siebie, nie powielając patologii rodziny biologicznej. Porzekadło mówiące, że do wychowania dziecka potrzebna jest cała wioska, można odnieść do społecznej odpowiedzialności za wychowanie tych, którzy nie ze swojej woli mieli gorszy życiowy start. Uzasadnione wydaje się stwierdzenie, iż funkcją pieczy zastępczej jest również funkcja dydaktyczna. Uświadamianie społeczeństwa czym jest, a czym nie jest piecza zastępcza, stanowi wyzwanie i podstawy do inicjatyw na tym obszarze.

W dobie dzisiejszego rozwoju technologicznego i pogoni za dobrami materialnymi zauważa się zjawisko sieroctwa społecznego. Otóż społeczeństwo bardzo rzadko angażuje się w proces wychowawczy nieswoich dzieci, polegając tym samym na instytucjach. Widać to na słabnących numerycznie statystykach dotyczących wolontariuszy w domach dziecka i placówkach. Można tu wysnuć hipotezę dotyczącą kolejnej funkcji pieczy zastępczej – mianowicie jej rolą jest również kształtowanie mądrych i odpowiedzialnych wychowawców i opiekunów. Można oczywiście przyjąć, że kształtowanie wychowawców to zadanie dla nauczycieli akademickich, jednakże warto zwrócić uwagę, iż nic nie pozwala tak bardzo dotknąć sedna spraw, jak codzienna praca i praktyka. W następnej kolejności należałoby zadać pytanie, jaki powinien być wychowawca. Z odpowiedzią przychodzi U. Kamińska, która pisze: „Nauczyciel-wychowawca powinien prezentować postawę zaangażowania w działalność opiekuńczo-wychowawczą domu dziecka, stwarzając możliwości refleksji nad własną pracą i zachęcając do modyfikacji stosowanych rozwiązań. Umiejętność porozumiewania się z innymi wychowawcami i pracownikami, lojalność, mądrość wychowawcza, powściągliwość, potrzeba wspólnej pracy, wzajemna życzliwość podnoszą prestiż całego grona w oczach wychowanków placówki... Wychowawca powinien być samokrytyczny, mieć dystans do siebie, posiadać autoironię. Wychowawca powinien być wyzbyty z pedagogicznego narcyzmu, powinien mieć poczucie humoru i umiejętność łagodnego rozładowywania napięć¹⁷”.

---

¹⁷ U. Kamińska, *Zranione dzieciństwo*, Katowice 2000, s. 38-42.

Zakończenie

Reasumując, zadaniem pieczy zastępczej nie jest oderwanie na siłę dziecka od rodziny biologicznej, a danie rodzicom czasu na podjęcie działań i zmiany, by docelowo dziecko mogło powrócić do środowiska rodzinnego. Gdy rodzice biologiczni nie wykazują chęci do współpracy i zmian, obowiązkiem państwa i całego społeczeństwa jest troska o wychowanie odrzuconego małoletniego. Piecza zastępcza jest opieką substytucyjną – oznacza to, że ma za zadanie rekompensować straty, jakie poniosło dziecko i wyrównywać braki. Odpowiada na potrzeby podopiecznych, z zachowaniem zasady zrównoważonego dawania, przy jednoczesnym stawianiu wymagań. Zasadniczym celem i dążeniem opieki kompensacyjnej jest wychowanie pełnowartościowego członka społeczeństwa, zdolnego do samodzielnego i odpowiedzialnego egzystowania w warunkach współfunkcjonowania społecznego. M. Krawczyk pisze: „Samodzielność jest nie tylko warunkiem przyswajania wiedzy i wychowania moralnego, ale także ich celem. Wychowanków należy doprowadzić do takiego stanu by mogli oni dokonywać wyboru linii swojego postępowania, samodzielnie i świadomie kierować sami sobą, własnym postępowaniem¹⁸”. Dalej uczony podsumowuje: „Usamodzielnienie to taki stan, w którym dąży się do takiego poziomu rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego, który umożliwia względnie samodzielne i niezależne funkcjonowanie w społeczeństwie¹⁹”. Piecza przygotowuje do dorosłości, wyposażając dziecko w wartości i umiejętności niezbędne do prowadzenia samodzielnego życia w poczuciu godności i równości. Placówki opiekuńcze i rodzinne domy dziecka starają się stworzyć wspólnotę na wzór rodziny, dając poczucie bezpieczeństwa, warunki do zrównoważonego i spokojnego rozwoju, do uruchamiania potencjału i wydobywania talentów, dbając o wszechstronne wychowanie i poczucie przynależności do grupy. Sprawowanie opieki ma charakter dbałości o godność dziecka oraz troski o poszanowanie jego praw.

---

¹⁸ M. Krawczyk, *Zasady wychowania moralnego*, Warszawa 1960, s. 132-133.

¹⁹ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. 2, Olsztyn 2006, s. 70.

Bibliografia

- Badora S., *Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji*, w: *Systemy opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, S. Badora, D. Marzec red., Kraków 2002.
- Bejger H., *Usamodzielnianie wychowanków*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 3(2001).
- Colton M., Williams M., *Światowe kierunki w opiece zastępczej*, w: *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem*, Z.W. Stelmaszuk red., Warszawa 1999.
- Dąbrowski Z., *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. 2, Olsztyn 2006.
- Dąbrowski Z., *Terminologia pedagogiki opiekuńczej*, w: *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, D. Wosik-Kawala red., Lublin 2011.
- Kamińska U., *Zranione dzieciństwo*, Katowice 2000.
- Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. Preambuła.
- Kotlarska-Michalska A., *Dysfunkcje rodziny jako efekt przemian makrostrukturalnych*, Toruń 2011.
- Kuźma J., *Opieka i wychowanie dzieci osieroconych w Polsce*, Kraków 2007.
- Krawczyk M., *Zasady wychowania moralnego*, Warszawa 1960.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.
- Piasecka B., *Przetrwać w placówce*, Kraków 2009.
- Regulska A., *Placówka opiekuńczo-wychowawcza*, w: *Leksykon pedagogiki rodziny*, J. Kułaczkowski red., Warszawa-Rzeszów 2011.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2004.

Tryniszewska K., *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Komentarz*, Warszawa 2010.

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Winogrodzka L., *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Lublin 2007.

Wosik-Kawała D., *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Lublin 2011.

Bartosz Łukaszewski*

Rola placówek wsparcia dziennego w procesie przeciwdziałania przemocy wobec młodzieży

Streszczenie:

Przemoc wobec młodzieży stanowi jeden z najbardziej newralgicznych problemów społecznych ze względu na ryzyko zahamowania możliwości rozwoju społeczno-osobowościowego dorastających jednostek i grup (zwłaszcza grup rówieśniczych z osiedli i dzielnic zgetoizowanych). Krótce po doświadczeniu przemocy adolescent, który osiągnął formalny wiek dorosłości, a zatem już tzw. „młody dorosły”, może wejść w pogłębiony proces wiktylizacji (po wiktylizacji pierwotnej czyli pierwszym doświadczeniu przemocy), następnie utrwaląc stygmat ofiary i w ten sposób funkcjonować aspołecznie. W związku z tym, w niniejszym artykule poddano analizie rolę placówek wsparcia dziennego w przeciwdziałaniu przemocy wobec młodzieży. Chodzi głównie o jednostki funkcjonujące terenowo, w bliskiej współpracy ze społecznościami lokalnymi. W pierwszej części opracowania zaakcentowano poszczególne role placówek wsparcia dziennego w procesie przeciwdziałania przemocy, natomiast w kolejnych częściach przeanalizowano wyniki autorskich badań z zakresu metod mieszanych, realizowanych na terenie Klubu Młodzieżowego „Alternatywa” Fundacji „Naszym Dzieciom”.

---

* Bartosz Łukaszewski – dr; Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Słowa kluczowe: placówki wsparcia dziennego, przemoc, młodzież, przeciwdziałanie

Wprowadzenie

Rzeczywistość post-pandemiczna¹, a także dekonstrukcja globalnej architektury bezpieczeństwa wynikająca z sojuszu rosyjsko-chińskiego oraz ataku Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku² powiększają katalog czynników ryzyka w zakresie społeczno-emocjonalnego funkcjonowania współczesnej młodzieży. Wszelakie defekty ponowoczesności i emanacje okresu transhumanistycznego³ w korelacji z tradycyjnymi problemami adaptacyjnymi⁴ zwiększają prawdopodobieństwo oraz makrostrukturalny zakres procesu wiktylizacji⁵. Młodzież funkcjonująca w poczuciu deprywacji, czująca się ofiarą zastanej sytuacji, może stać się w następstwie permanentnego niepokoju i zaniżonej samooceny⁶ faktyczną ofiarą przemocy psychicznej i fizycznej (w tym również seksualnej).

W tym kontekście szczególnie ważna jest budowa interdyscyplinarnego, instytucjonalnego systemu wsparcia młodzieży i tzw. „młodych dorosłych”⁷. Celem

¹ Por. m.in. J. Mock, *Pandemiczna trauma*, „Scientific American” 6(2020), s. 26-27.

² Zob. m.in. M. Pollack, C. Magris, *Rany Mitteleuropy*, „Przegląd Polityczny” 171(2022), s. 22-23; M. Bala, *Stosunki rosyjsko-chińskie i rosyjsko-japońskie w teorii geopolityki Aleksandra Dugina*, w: *Między Wschodem a Zachodem, między Północą a Południem 2*, A. Lesiczka red., Warszawa 2018, s. 303-312; B. Góralczyk, *Geostrategia Xi Jinpinga – od skromności do globalnej asertywności*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 11(2017), s. 26-50.

³ Por. m.in. J. van Loon, *Risk and Technological Culture. Towards a Sociology of Virulence*, Routledge, New York 2002, s. 112-169; U. Beck, *Conditio humana. Il rischio nell'eta globale*, Bari 2011, s. 17-35; B. Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford University Press, New York 2005, s. 1-17; T. Owen, W. Noble, F.C. Speed, *New Perspectives of Cybercrime*, Preston 2017, s. 113-172; M. Recalcati, *Le nuove melanconie. Destini del desiderio nel tempo ipermoderno*, Raffaello Cortina Editore, Milano 2019; P. Bloom, *Identity, Institutions and Governance in an AI World: Transhuman relations*, London 2020, s. 247-264.

⁴ Wynikającymi ze struktury procesu adolescencji i determinującymi odczuwanie napięcia, zob. np. R. Agnew, H. Raskin-White, *An Empirical Test of General Strain Theory*, „Criminology” 30(1992).

⁵ Zob. m.in. K. Makaruk, M. Malinowska-Cieślak, *Czynniki rodzinne i zachowania autodestrukcyjne związane z multiwiktylizacją wśród dzieci i młodzieży w Polsce*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 3(2019), s. 157-177.

⁶ Zob. np. M. Gambin, M. Sękowski, M. Woźniak-Prus, A. Cudo, K. Hansen, J. Gorgol, M. Huflejt-Łukasik, G. Kmity, K. Kubicka, A.E. Łyś, D. Maison, T. Oleksy, A. Wnuk, *Uwarunkowania objawów depresji i lęku uogólnionego u dorosłych Polaków w trakcie epidemii Covid-19 – raport z pierwszej fali badania podłużnego*, Warszawa 2020, s. 1-2.

⁷ Zob. J. Arnett, *Emerging Adulthood: A theory of Development from the Late Teens through the Twenties*, „American Psychologist” 55(2000), s. 469-480.

niniejszego artykułu jest zatem prezentacja, a następnie ewaluacja roli placówek wsparcia dziennego (PWD) w procesie przeciwdziałania przemocy wobec młodzieży.

1. Placówki wsparcia dziennego w systemie interwencyjno-pomocowym

Placówki wsparcia dziennego (PWD) to jednostki organizacyjne wspierania rodziny. Ustawowe cele ich funkcjonowania obejmują⁸:

- analizę sytuacji rodziny i środowiska rodzinnego oraz przyczyn kryzysu w rodzinie,
- wzmacnianie roli i funkcji rodziny,
- rozwijanie umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziny,
- podnoszenie świadomości w zakresie planowania oraz funkcjonowania rodziny,
- pomoc w integracji rodziny,
- przeciwdziałanie marginalizacji i degradacji społecznej rodziny,
- dążenie do reintegracji rodziny.

Podstawowe aspekty działań w procesie przeciwdziałania przemocy zogniskowane są wokół poniższej struktury ról:

- rola diagnostyczna („pierwszy kontakt”),
- rola doradcza (przekierowywanie),
- rola readaptacyjna,
- rola reintegracyjna,
- rola prorozwojowa,
- rola prognostyczna,
- rola ekspercka,
- rola ewidencyjna.

Rola diagnostyczna PWD w procesie przeciwdziałania przemocy wobec młodzieży polega na wykorzystaniu zakresu zaufania młodzieży do kadry placówek. PWD stanowi w tym przypadku instytucję „pierwszego kontaktu”, pozyskuje infor-

---

⁸ Zob. B. Łukaszewski, L. Szot, M. Iżycki, *Funkcjonowanie specjalistyczno-opiekuńczych placówek wsparcia dziennego w Warszawie. Studium przypadku na przykładzie Klubu Młodzieżowego „Alternatywa” Fundacji „Naszym Dzieciom”*, Pelplin 2020, s. 9-10.

macje, diagnozuje przypadek, prowadzi daną sprawę, podtrzymuje kontakt, a także projektuje możliwe kontradziania. W przypadku braku możliwości rozwiązania problemu przy pomocy zasobów i prerogatyw PWD kadra placówek stanowi głos doradczy, a jednocześnie poszczególne przypadki są przekierowywane i zgłaszane przed oblicze poszczególnych jednostek interwencyjno-pomocowych (najczęściej przed oblicze Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i Zespołów Interdyscyplinarnych ds. Przeciwdziałania Przemocy). Przekazanie przypadku jednostkom organizacyjnym umocowanym prawnie w zakresie przeciwdziałania przemocy i ograniczania zakresu problemów alkoholowych (w tym poprzez prowadzenie postępowania przygotowawczego w zakresie sądowego orzeczenia o obowiązku podjęcia leczenia odwykowego⁹) nie oznacza zakończenia relacji na linii kadra placówki – podopieczny. Poprzez zróżnicowane prorozwojowe oddziaływanie jednostka, która doświadczyła przemocy, podlega readaptacji – odbudowuje samoocenę i ponownie definiuje własną sytuację, a następnie reintegruje się ze społeczeństwem dzięki zyskaniu nowych funkcjonalnych ról bądź też w wyniku usunięcia głównej przeszkody w realizacji zdefiniowanych już kierunków indywidualnego rozwoju. Rola ekspercka i prognostyczna bazują na ewidencji studiów przypadku w zakresie świadczanego wsparcia instytucjonalnego.

2. Weryfikacja empiryczna

W zakresie niniejszego opracowania wykorzystano logikę metod mieszanych opartą na analizie rezultatów badań na polu następujących projektów badawczych:

- badania ilościowe czynników ryzyka i czynników chroniących (rozwoju społeczno-osobowościowego) wśród podopiecznych Klubu Młodzieżowego „Alternatywa” Fundacji „Naszym Dzieciom” w wieku 13-24 lata,
- jakościowe analizy trajektorii biografii (zestawienia komparatywne karier dewiacyjnych i karier rozwojowych podopiecznych),
- zogniskowany wywiad grupowy (FGI) z rodzicami podopiecznych (w tym rodzicami ofiar przemocy i rodzicami-ofiarami przemocy).

⁹ W skali ogólnopolskiej występuje ponad siedemdziesięcioprocentowa korelacja pomiędzy przemocą domową a nadużywaniem alkoholu, zob.: <http://www.mpips.gov.pl/przeciwdzialanie-przemocy-w-rodzinie-nowa/ogolne/diagnoza-zjawiska-przemocy-w-rodzinie-w-polsce/> (dostęp: 31.05.2022).

Triangulacja metod badawczych umożliwiła zarówno ilościowy opis, jak i jakościowe pogłębienie służące rekonstrukcji struktury procesu przeciwdziałania przemocy w przypadku Klubu Młodzieżowego „Alternatywa” Fundacji „Naszemu Dzieciom”.

3. Analiza rezultatów badań

Poniższa tabela prezentuje najważniejsze korelacje¹⁰ z punktu widzenia długofalowego oddziaływania kadry placówki na zachowania i późniejsze postawy podopiecznych (ugruntowane predyspozycje i orientacje egzystencjalne). Skuteczność procesu readaptacji ogranicza ryzyko wiktyimizacji.

Tabela 1. Czynniki chroniące w procesie przeciwdziałania przemocy

X	Y	Z	rPearsona	r ²	p	N
Relacje z kadrami placówki	Samoocena	Aktywność	0,32	0,11	0,03	169
Relacja z kadrami placówki	Samoocena	Kreatywność	0,31	0,10	0,04	170

Zaawansowana analiza danych statystycznych (analiza regresji liniowej ze zmienną filtrującą) pozwoliła na weryfikację zależności międzyzmiennowych przy założeniu minimum trójzmiennowych modeli wyjściowych w zakresie pozyskanych danych¹¹. Relacje z kadrami placówki wpływają na samoocenę przy współoddziaływaniu aktywności i kreatywności (uzyskano istotny statystycznie wynik regresji liniowej). Im wyższa samoocena jednostki zbudowana poprzez relacje z kadrami pobudzające aktywność i kreatywność, tym bardziej samoświadoma postawa ograniczająca potencjalną wiktyimizację.

Egzemplifikację powyższych prawidłowości stanowią studia przypadku 21-letnich kobiet, byłych podopiecznych, a obecnie wolontariuszek w Klubie Młodzieżowym „Alternatywa”, zaprezentowane poniżej przy użyciu kategorii kariery (kariera dewiacyjna/kariera prorozwojowa):

- K., lat 21, ofiara wieloletniej przemocy domowej ze strony ojca w stosunku do żeńskiej części rodziny (również w stosunku do matki i młodszej siostry) połączona z nałogiem alkoholowym, zaburzenia alienacyjne, wycofanie, ograniczenie relacji interpersonalnych i zakresu kontaktów z otoczeniem społecznym, zaniżona samoocena; readaptacja poprzez rolę aktywności

¹⁰ $\alpha = 0,05$.

¹¹ W celu uniknięcia błędu związku pozornego.

- twórczej na polu muzyki rap i indie pop, a także graffiti/street-artu, realizacja własnego materiału muzycznego (płyta EP), prezentacja materiału podczas koncertów klubowych i plenerowych, budowa adekwatnej samooceny, zdanie egzaminu maturalnego, podjęcie studiów na kierunku psychologia;
- K., lat 21, ofiara przemocy domowej ze strony ojca, spauperyzowane środowisko rodzinne funkcjonujące okresowo na granicy minimum egzystencjalnego, kompensacyjne zachowania antyspołeczne w postaci dewastacji i agresji rówieśniczej; readaptacja poprzez rolę aktywności twórczej na polu muzyki, a także graffiti/street-artu, prezentacja materiału muzycznego podczas koncertów klubowych i plenerowych, budowa adekwatnej samooceny, zdanie egzaminu maturalnego, podjęcie studiów na kierunku psychologia, udział w projekcie badawczym dotyczącym funkcjonowania społeczno-emocjonalnego młodzieży w czasie pandemii.

W celu możliwie pełnej rekonstrukcji procesu przeciwdziałania przemocy w placówce wsparcia dziennego, uwzględniającej percepcję rodziców i otoczenia społecznego, przeprowadzono zogniskowany wywiad grupowy (FGI) „Relacje z dziećmi – społeczność lokalna – wsparcie środowiskowe”¹² z rodzicami podopiecznych (w tym rodzicami ofiar przemocy i rodzicami-ofiarami przemocy). Wspomniany wywiad obejmował następujące bloki tematyczne:

- mocne strony w relacjach z dziećmi,
- słabe strony w relacjach z dziećmi,
- ocena bieżącej sytuacji rodzinnej,
- relacje ze społecznością lokalną,
- rodzicielskie relacje z grupą rówieśniczą dziecka,
- wsparcie środowiskowe i jego formy.

Współpracujący z placówką rodzice podkreślają wpływ Klubu Młodzieżowego „Alternatywa” na funkcjonalizację organizacji czasu wolnego ich dzieci, a także efekty podejmowanych działań na polu zainteresowań i pasji, zgodnie z poniższymi wypowiedziami: „Mój syn chodzi do Klubu od kilku lat, nagrywa swoje utwory i brał udział w gali na Legii, to jest bardzo ważne dla niego i bez tych możliwości byłoby nam dużo trudniej”¹³, „Moja najstarsza córka jest często w Klubie, jest mocno związana, moja młodsza też brała udział, na przykład w zajęciach tanecznych, je-

¹² Zogniskowany wywiad grupowy przeprowadzony z 10 rodzicami podopiecznych (8 kobiet, 2 mężczyzn).

¹³ K., lat 40.

stem wdzięczna za różną pomoc, czasami też prawną, różne opinie do instytucji, do szkół¹⁴, „To znakomicie, że jesteście, że działacie, moja córka była zainteresowana działaniami, poznaliśmy się na piknikach i potem zaczęła się rozwijać¹⁵.”

Akcentowana jest także pomoc ze strony kadry udzielana rodzinom znajdującym się w szeroko pojętych sytuacjach kryzysowych bądź też konfliktowych: „Przed wszystkim chciałabym podziękować za okazaną pomoc, bo były mąż pozostawił po sobie same długi i mamy z synem bardzo trudną sytuację materialną, dzięki temu udało nam się udanie spędzić święta¹⁶, „Nas te wszystkie sytuacje związane z synem, aresztem, po prostu przerosły, częściej kontaktowałem się z Panem mąż, byliśmy na lekach uspokajających, nie wiedzieliśmy jak sobie poradzić, dziękujemy za pomoc i poprowadzenie sprawy¹⁷, „Nie wiedziałam zupełnie jak rozwiązać sytuację, mamy konflikt z mężem, syn robił się już agresywny i dochodziło do szarpanin, zaczął chodzić na zajęcia sportowe w Klubie i sytuacja się poprawiła, teraz ma swoje cele i nawet w szkole poprawił zachowanie¹⁸.”

Pomimo faktu, iż rola interwencyjna przypisana jest ustawowo Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz Zespołowi Interdyscyplinarnemu ds. Przeciwdziałania Przemocy¹⁹, uwypuklana jest także dynamika działania placówki w zakresie interwencji, doradztwa i pomocy na płaszczyźnie interpretacji prawnej danego przypadku: „Gdyby inni byli tak skuteczni jak Klub... dopiero tu po 10 latach przemocy zostałam zrozumiana i dzięki tym działaniom dzieci dostały psychologiczną opiekę, a sprawa zakończyła się skazaniem i koniecznością wyprowadzki mojego byłego męża, byłam już na skraju wyczerpania i załamania nerwowego²⁰.”

Postrzeżenie strategii stosowanej w Klubie Młodzieżowym „Alternatywa” w sposób obszerny eksplikuje poniższa wypowiedź: „Działalność Klubu ma ogromny pozytywny wpływ na moje dzieci i na mnie. „Alternatywa” to nie tylko miejsce, gdzie odbywają się zajęcia integracyjne, sportowe czy muzyczne. To przede wszystkim drugi dom gdzie moje dzieci mogły się wygadać. Porozmawiać o swoich troskach i problemach, o których nie chciały lub nie mogły rozmawiać z rodzicem. Nikt ich nie oceniał, nie wyśmiewał. Pomoc Klubu w odnalezieniu i realizacji pasji jest bezcenna. Ogromna pomoc przy przygotowaniu do egzaminu maturalnego,

¹⁴ K., lat 39.

¹⁵ K., lat 38.

¹⁶ K., lat 48.

¹⁷ M., lat 55.

¹⁸ K., lat 40.

¹⁹ Zgodnie z właściwością terytorialną.

²⁰ K., lat 40.

dzięki pracy osób i kadry klubowej córka zdała i podjęła decyzję o dalszej nauce. Dzięki udziałowi w imprezach na których promowany jest Klub „Alternatywa”, np. pikniki czy spotkania z Powstańcami, córka nabrała pewności siebie i otwartości na innych. Teraz sama nie boi się i nie wstydzi pomagać innym. Klub nauczył ją, co to jest bezinteresowna pomoc poprzez wolontariat na rzecz osób potrzebujących czy schronisk dla zwierząt. Kiedyś smutna, wystraszona, zamknięta w sobie dziewczynka. Dzisiaj pewna siebie i wечно uśmiechnięta. Rola Klubu w moim życiu jest ogromna! Ciepło, które jest w tym miejscu powoduje, że chce się tam wracać. Otwartość, szczerłość i bezpieczeństwo w Klubie sprawia że ta smutna i zmartwiona mama w końcu się uśmiechnie i też może pogadać o swoich troskach bez obawy”²¹.

Wnioski

Placówki wsparcia dziennego stanowią w wielu sytuacjach instytucję „pierwszego kontaktu”. W wyniku autorytetu nieformalnego posiadanego przez kadre placówki, młodzieżowy podopieczny (nie tylko adolescent ale również „młody dorosły”) wybiera nierzadko tę właśnie formę kontaktu z dorosłymi jako bezpieczną i jednocześnie związaną z nadzieją na zmianę sytuacji. Programy realizowane na terenie placówek posiadają charakter prewencyjny bądź też readaptacyjny, a wyróżnikiem doświadczeń kadry placówek, wśród doświadczeń innych profesjonalistów, jest ich stała obecność w terenie, stały kontakt ze społecznością lokalną. Wydaje się zatem, iż budowa ogólnokrajowych strategii działań na rzecz rozwoju młodzieży (i ochrony jej dobrostanu) winna uwzględniać *explicite* specyfikę *praxis* placówek, a także wyniki badań empirycznych prowadzonych na ich terenie.

Bibliografia

Agnew R., Raskin-White H., *An Empirical Test of General Strain Theory*, “Criminology” 30(1992).

Arnett J., *Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties*, “American Psychologist” 55(2000), s. 469-480.

---

²¹ K., lat 46.

Bala M., *Stosunki rosyjsko-chińskie i rosyjsko-japońskie w teorii geopolityki Aleksandra Dugina*, w: *Między Wschodem a Zachodem, między Północą a Południem 2*, A. Lesiczka red., Warszawa 2018, s. 303-312.

Beck U., *Conditio humana. Il rischio nell'eta globale*, Bari 2011, s. 17-35.

Bloom P., *Identity, Institutions and Governance in an AI World: Transhuman Relations*, London 2020, s. 247-264.

Gambin M., Sękowski M., Woźniak-Prus M., Cudo A., Hansen K., Gorgol J., Huflejt-Łukasik M., Kmita G., Kubicka K., Łyś A.E., Maison D., Oleksy T., Wnuk A., *Uwarunkowania objawów depresji i lęku uogólnionego u dorosłych Polaków w trakcie epidemii Covid-19 – raport z pierwszej fali badania podłużnego*, Warszawa 2020, s. 1-2.

Góralczyk B., *Geostrategia Xi Jinpinga – od skromności do globalnej asertywności*, Gdańskie Studia Azji Wschodniej 11(2017), s. 26-50.

<http://www.mpips.gov.pl/przeciwdzialanie-przemocy-w-rodzynie-nowa/ogolne/diagnoza-zjawiska-przemocy-w-rodzynie-w-polsce/> (dostęp: 31.05.2022).

Latour B., *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, New York 2005, s. 1-17.

Łukaszewski B., Szot L., Iżycki M., *Funkcjonowanie specjalistyczno-opiekuńczych placówek wsparcia dziennego w Warszawie. Studium przypadku na przykładzie Klubu Młodzieżowego „Alternatywa” Fundacji „Naszym Dzieciom”*, Pelplin 2020, s. 61.

Makaruk K., Malinowska-Cieślik M., *Czynniki rodzinne i zachowania autodestrukcyjne związane z multiwiktyzacją wśród dzieci i młodzieży w Polsce*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 3(2019), s. 157-177.

Mock J., *Pandemiczna trauma*, „Scientific American” 6(2020), s. 26-27.

Owen T., Noble W., Speed F.C., *New Perspectives of Cybercrime*, Preston 2017, s. 113-172.

Pollack M., Magris C., *Rany Mitteleuropy*, „Przegląd Polityczny”
171(2022), s. 22-23.

Recalcati M., *Le nuove melanconie. Destini del desiderio nel tempo ipermoderno*, Milano 2019.

Urszula Bejma*

Marcin Iżycki**

Przygotowanie do życia w rodzinie jako forma pomocy rodzinie

Streszczenie

W artykule podjęto kwestię przygotowania do życia w rodzinie stanowiącą formę jej pomocy. Na początku podkreślony zostaje fakt, że życie rodzinne jest powszechną formą życia ludzi w każdej kulturze. Oznacza to, że nie było, nie ma i nie będzie społeczeństwa, w którym nie byłoby jakiejś formy życia rodzinnego. Następnie wskazano, że potrzeba przygotowania do życia w rodzinie wyrasta z faktu, że rodzina stanowi jeden z najważniejszych obszarów życia dorosłych ludzi. Jednakże, podczas gdy przygotowaniu zawodowemu poświęca się wiele uwagi, środków finansowych i czasu, to przygotowanie do życia w małżeństwie i rodzinie nie ma charakteru kompletnego. Ponadto bogactwo życia rodzinnego, jego dynamika oraz przemiany społeczne powodują, że nawet właściwe przygotowanie nupturienów do życia w rodzinie nie wyeliminuje wszystkich czynników, które spowodują dysfunkcje w ich życiu małżeńskim. Rodzi to potrzebę pomocy rodzinie. Sama zaś forma pomocy zależy od rodzaju deficytu, jaki dotyka nową rodzinę.

Słowa kluczowe: rodzina, polityka rodzinna, przygotowanie do życia w rodzinie, korekty deficytów rodzinnych, pomoc rodzinie

---

* dr Urszula Bejma – Zastępca Dyrektora Caritas Polska

** dr Marcin Iżycki – Dyrektor Caritas Polska

Wstęp

Życie rodzinne jest powszechną formą życia ludzi w każdej kulturze. Oznacza to, że nie było, nie ma i nie będzie społeczeństwa, w którym nie byłoby jakiejś formy życia rodzinnego. Nawet zwolennicy teorii ewolucjonistycznych zauważają, że zaraz po okresie tzw. bezładu płciowego, nastąpiło kształtowanie się rodzinnych form życia społecznego. Również obecnie kształtujące się alternatywne formy życia rodzinnego jednoznacznie potwierdzają tę tezę. To nie samo życie rodzinne, a określone jego formy podlegają alteracjom będącym wynikiem zmian w obszarze kulturowym. W konsekwencji trzeba przyznać, że życie rodzinne jest wpisane w ludzką naturę. Z tej też racji nic nie może go zastąpić.

Będąc jednak wpisane w naturę człowieka jako jej ważny wymiar, domaga się odpowiedniego przygotowania. Rzecz bowiem w tym, że nie wszystkie ludzkie osobowości stanowią dobry jego fundament i w konsekwencji gwarancję sukcesu rodziny. Nie wszystkie też okoliczności życia rodziny są dla niej funkcjonalne. Skoro zatem życie rodzinne jest wielowymiarowe, takie też musi być przygotowanie nupturientów, każdy bowiem z tych wymiarów musi osiągnąć właściwy poziom, by móc stworzyć właściwe środowisko funkcjonowania członków rodziny. Najważniejszymi warunkami dobrze funkcjonującej rodziny są: ukształtowanie dojrzałych osobowości nupturientów, ich dojrzałość społeczna, która zapewnia materialne funkcjonowanie rodziny oraz ich wzajemna akceptacja na bazie podzielanych wartości.

1. Rodzina jako powszechna droga życia

Chociaż formy życia rodzinnego ulegają zmianom, to jednak życie w rodzinie jest powszechnie przyjęte. Jest też instytucją społeczną obecną we wszystkich przeszłych i obecnych kulturach. Jeden z najświetniejszych, obok Sokratesa i Platona, filozofów starożytnej Grecji – Arystoteles – był zdania, że rodzina to „z natury istniejąca wspólnota utrzymująca się trwale dla codziennego współżycia”¹. Jako instytucja naturalna przybierała ona w kulturach starożytnych „postać instytucji powszechnej i podstawowej, wszechobejmującej każdego człowieka, przekraczającej sferę przyziemności, stanowiącej dla poszczególnych członków i całych grup społecznych czynnik pośredniczący między rzeczywistością ziemską i pozaziemską”².

¹ Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 1964, s. 1252b.

² F. Adamski, *Rodzina między sacrum a profanum*, Poznań 1987, s. 8.

O doniosłej roli rodziny w życiu jednostki wypowiadał się między innymi August Comte, uważając ją za trwały element życia społecznego, który odpowiada na naturalne potrzeby człowieka: seksualne, somatyczne oraz psychiczne³.

Również pisarze wczesnochrześcijańscy i Ojcowie Kościoła traktowali małżeństwo i rodzinę jako związek święty, uświęcony mocą Boga. Dopiero jednak św. Augustyn nazwał małżeństwo sakramentem i nadał mu znaczenie „wskazujące na Chrystusa i Jego miłość do Kościoła”⁴. Ostateczną definicję sakramentu małżeństwa jako podstawy rodziny podał św. Tomasz z Akwinu, dla którego jest ono sakramentem „nierozzerwalnego związku Chrystusa z Kościołem. Małżeństwo, które nie zostało wypełnione, może być rozwiązane dla wyższej racji (profesja zakonna). Współżycie seksualne nie tworzy małżeństwa, niemniej jest jego integralną częścią. Małżeństwo jest związkiem mężczyzny i kobiety skierowanym na współżycie seksualne i wszystko, co się z tym łączy”⁵.

Fundamentalne znaczenie rodziny dla człowieka podkreślają także dokumenty Kościoła katolickiego; wśród nich do najważniejszych zalicza się: encyklikę Piusa XI *Casti connubi* z roku 1930, fragmenty *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes* z roku 1965, stanowiącej rezultat prac Soboru Watykańskiego II, encyklikę Pawła VI *Humanae vitae* z 1968 r. oraz adhortację św. Jana Pawła II *Familiaris consortio* podpisaną w roku 1981. W ostatnim z wymienionych dokumentów św. Jan Paweł II zaakcentował fakt, że „rodzinę łączą ze społeczeństwem żywotne i organiczne więzi, stanowi ona bowiem jego podstawę i stale je zasila poprzez swe zadanie służenia życiu: w rodzinie przecież rodzą się obywatele i w niej znajdują pierwszą szkołę cnót społecznych, które stanowią o życiu i rozwoju samego społeczeństwa”⁶.

Posiadanie rodziny jest powszechnie pożądaną wartością, a ona sama jest środowiskiem najbardziej pierwotnym dla człowieka. Ten powszechny charakter rodziny wynika z faktu, że rodzina odpowiada na najważniejsze ludzkie potrzeby. Bazująca na małżeństwie rodzina stanowi „niepowtarzalny związek dwojga osób połączonych wieloraką uczuciową więzią oczekiwań, długów i zobowiązań zaspokajających podstawowe, ważne dla ich dobrego samopoczucia potrzeby...”⁷.

³ W. Majkowski, *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Kraków 2010, s. 28-29.

⁴ F. Adamski, *Rodzina między...*, dz. cyt., s. 41.

⁵ Tamże, s. 43.

⁶ Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, Rzym 1981, p. 42.

⁷ M. Kozakiewicz, *Wychowanie seksualne a przygotowanie do małżeństwa i życia rodzinnego*, „Problemy Rodziny” 6(1977), s. 28.

Ponieważ pewne ludzkie potrzeby są nierozłącznie związane z ludzką osobą, to rodzina, zaspokajając je, staje się trwałym elementem ludzkiej egzystencji. Jest taką również w wymiarze płciowości. Płciowość bowiem jest wpisana w ludzką egzystencję, jest elementem składowym ludzkiej natury. „Płciowość, jak podkreśla J. Nagórny, przenika całą egzystencję ludzką. Jest się bowiem mężczyzną lub kobietą w całej swojej egzystencji, a więc także w odniesieniu do sposobu myślenia, decydowania, działania, pracy itp.”⁸. Oznacza to, że każda ludzka osoba, niezależnie od innych właściwych jej cech, ma zawsze wymiar seksualności. „Dlatego też pytania dotyczące ludzkiej płciowości powinny zawsze być stawiane w kontekście całościowej wizji ludzkiego życia i nie mogą być oderwane od pytań o sens ludzkiego życia, o sens miłości i o to wszystko, co sprawia, że człowiek nie tylko jest osobą, ale coraz bardziej rozwija się na płaszczyźnie osobowej egzystencji”⁹.

Ludzka płciowość, wbrew modnym dziś teoriom, ma dwie swoje formy: męskość i kobiecość, na bazie których w mężczyźnie istnieje zapotrzebowanie na kobiecość, a kobieta szuka dopełnienia w mężczyźnie. „Rozszczepienie (...) człowieczeństwa na człowieczeństwo męskie i żeńskie oraz ich wzajemna polaryzacja umożliwia przede wszystkim osiągnięcie ludzkiego, osobowego ubogacenia i dojrzałości”¹⁰.

2. Przygotowanie do życia w rodzinie jako forma pomocy rodzinie

Potrzeba przygotowania do życia w rodzinie wyrasta z faktu, że rodzina stanowi jedną z najważniejszych dziedzin życia ludzi dorosłych. Jednakże, podczas gdy przygotowaniu zawodowemu poświęca się wiele uwagi, środków finansowych i czasu, to przygotowanie do życia w małżeństwie i rodzinie nie ma charakteru kompletnego. Powodem tego jest fakt, że ciągle jeszcze bazuje się na przekonaniu, że jest to rola rodziny pochodzenia. Chodzi oczywiście o przygotowywanie, całościowe, zamierzone, a nie pośrednie – „przy okazji” w ramach którego „utrwalają się podstawowe cechy charakteru (...), wyobrażenia o sobie i innych ludziach, o własnych potrzebach i własnym miejscu w złożonej społeczności ludzkiej, o obowiązkach, jakie spadają na każdego z tytułu uczestnictwa w życiu społecznym, korzystania z wytworzonych wspólnie

⁸ J. Nagórny, *Personalistyczna wizja płciowości*, „Wychowanie do Życia w Rodzinie”, listopad-grudzień 1993, s. 4.

⁹ Tamże, s. 9.

¹⁰ J. Tischner, *Osoba i płeć*, „W Drodze” 2(1978), s. 71.

dóbr materialnych i kulturowych”¹¹. To całościowe przygotowanie obejmuje wszystkie wymiary życia nupturientów: ukształtowanie ich dojrzałych osobowości w wymiarze psychologicznym, zagwarantowanie im warunków bytowych, co określane jest jako społeczna dojrzałość, i wreszcie ich wzajemne poznanie się i wzajemną akceptację.

2.1. Kształtowanie dojrzałej osobowości

Właściwe funkcjonowanie rodziny jako klasycznej grupy pierwotnej wymaga, by tworzyły ją osoby prezentujące osobowości o określonych cechach. Rzecz bowiem w tym, że „w żadnej innej grupie ludzie nie angażują się tak całościowo, dogłębnie i trwale. Od żadnej innej grupy nie oczekuje się również tak wiele”¹². To jest racja, dla której poprawne funkcjonowanie rodziny wymaga, by tworzyły ją jednostki o określonych cechach osobowościowych. Chodzi o osobowości dojrzałe. Podstawowymi cechami osobowości dojrzałej są:

- utrwalony, zbudowany na wartościach humanistycznych system wartości. To na bazie systemu wartości jednostka podejmuje działania, realizuje cele. Zinternalizowany system wartości wprowadza ład w życie człowieka, systematyzuje jego życie i integruje jego osobowość. Z systemem wartości powiązane są normy i zasady etyczne, które stoją na straży wartości. Podobnie jak system wartości, również system norm i zasad stanowi koherentny układ. System wartości w powiązaniu z systemem norm odpowiada za postawy jednostki i jej działania;
- empatia rozumiana jako zdolność dostrzegania problemów innych ludzi i gotowość niesienia im pomocy. Empatia jest warunkiem tworzenia dojrzałych relacji międzyludzkich, a relacji małżeńskich szczególnie. Rodzina bowiem to szczególna jednostka społeczna, która:
  - „wyptywa z natury ludzkiej, a nie jest dziełem umowy społecznej”,
  - „rządzi się miłością, a nie prawem”,
  - „wymaga od swych członków (głównie od małżonków) integralnego zespolenia celów i dążeń”,
  - „uspóecznia uczucia i dążenia swych członków”,
  - „daje swym członkom wiele radości i przyjemności”¹³,

¹¹ H. Izdebska, *Przygotowanie do życia w rodzinie*, Warszawa 1972, s. 27.

¹² W. Majkowski, *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*, Kraków 1997, s. 32.

¹³ F. Adamski, *Rodzina: wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002, s. 32.

- asertywność rozumiana jako zespół zachowań wyrażających opinie, zasady, uczucia, przy jednoczesnym respektowaniu praw, opinii i zasad innych osób. Znaczy to, że zachowanie asertywne cechuje naturalność, uczciwość i otwartość oraz stanowczość połączona z łagodnością. Bez tych cech osobowościowych małżonków oraz dojrzałości psychicznej i umysłowej trudno sobie wyobrazić udane życie rodzinne.

Osobowości, które zakłócają lub uniemożliwiają funkcjonowanie małżeństwa to osobowości narcystyczne, obsesyjno-władcze lub pasywno-agresywne. Pierwsza jest rodzajem egoizmu, poczucia wyższości, admiracją dla samego siebie, litowaniem się nad sobą... Objawem narcyzmu jest „domaganie się korzyści, próby dominowania i demonstrowania siły, urojenia wszechmocy, pomniejszanie innych, eksploatowanie, nienawiść, mizantropia”¹⁴.

Osobowości o charakterze władczym mają z kolei to do siebie, że:

- zakłócają atmosferę życia rodzinnego, a winą za to obarczają współmałżonka; niczym nie są usatysfakcjonowane,
- manipulują otoczeniem, a same nie chcą się do niego dostosować,
- bardzo rzadko zmieniają się, by uczynić możliwym funkcjonowanie małżeństwa¹⁵.

2.2. Społeczna dojrzałość nupturientów

Przez społeczną dojrzałość nupturientów rozumie się posiadanie przez nich niezbędnych do funkcjonowania rodziny zasobów. Zawarcie bowiem związku małżeńskiego nie tylko nie eliminuje potrzeb, ale w dużej mierze je pomnaża. Nowa jednostka rodzinna potrzebuje środków do życia, mieszkania z koniecznym wyposażeniem, a przede wszystkim trwałego źródła dochodu. Ten ostatni związany jest bezpośrednio z wykonywaną pracą, a pośrednio z posiadanym wykształceniem. Zasoby te zwykle podnoszą jakość małżeńskiego życia, a przez to zwiększają prawdopodobieństwo jego trwałości i ogólnego sukcesu.

Skoro podstawowym źródłem utrzymania w nowoczesnym społeczeństwie jest praca zawodowa, to przygotowanie do zawodu staje się ważkim elementem przygotowania do małżeństwa. I odwrotnie – brak przygotowania zawodowego nup-

¹⁴ S. Siek, *Osobowość*, Warszawa 1982, s. 52.

¹⁵ W. Majkowski, *Czynniki dezintegracji...*, dz. cyt., s. 189.

turientów, a szczególnie mężczyzny, staje się wielkim deficytem przyszłej rodziny. „I chociaż warunki materialne nie gwarantują powodzenia małżeństwa, to jednak pewne ich minimum jest konieczne do prawidłowego funkcjonowania małżeństwa i rodziny. Brak zawodowego przygotowania nie tylko obniża ekonomiczne możliwości jednostki, zmuszając ją do podejmowania pracy o niższym prestiżu i uposażeniu, ale również bardzo utrudnia zdobycie jakiegokolwiek pracy”¹⁶.

Ważnym elementem społecznej dojrzałości jest posiadanie przez małżonków samodzielnego domu lub mieszkania. „Ze wszystkich uwarunkowań typu ekonomicznego – zauważa M. Braun-Gałkowska – posiadanie mieszkania jest chyba najważniejsze, gdyż umożliwia rodzinie normalną pracę i wypoczynek bez konfliktów z osobami trzecimi. Posiadanie samodzielnego mieszkania łączy się ze sprawą kontaktów między małżonkami a pokoleniem ich rodziców. Jest to problem ogromnie ważny dla obu stron”¹⁷.

2.3. Wzajemne poznanie się i akceptacja w ramach podzielanych wartości i cech społecznych

Ważnym elementem przygotowania się do małżeństwa jest wzajemne poznanie się kandydatów. Chodzi nade wszystko o uświadomienie sobie, co partnerów łączy, a co dzieli, by na tej bazie podjąć właściwe decyzje. Psychologowie nie są zgodni co do tego, jaki układ charakterów: podobieństw czy przeciwieństw jest w małżeństwie bardziej funkcjonalny, natomiast nie ulega wątpliwości, że podobieństwo określonych cech osobowości nupturienów jest czynnikiem jakości małżeńskiego życia. Pierwszym jest podobieństwo systemu wartości. Zważywszy fakt, że system wartości stanowi kryterium oceny tak postępowania własnego, jak i partnera – funkcjonowanie przyszłego związku małżeńskiego zależy od podobieństwa lub różnic w tej materii. Podczas gdy podobieństwo systemów wartości stanowi ważny czynnik funkcjonalności zawieranego związku, to rozbieżność w systemach wartości wcześniej czy później doprowadzi do konfliktów. Trudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, by osoby żyjące na co dzień razem, jednocześnie różniły się znacząco swoimi systemami wartości. Wynik tej sytuacji może być dwojaki: nastąpi zbliżenie systemów wartości małżonków, albo więź między nimi się rozluźni.

¹⁶ W. Majkowski, *Czynniki dezintegracji...*, dz. cyt., s. 187.

¹⁷ M. Braun-Gałkowska, *Psychospołeczne uwarunkowania powodzenia małżeństwa*, „Roczniki Nauk Społecznych” 4(1976), s. 221.

Wśród zasadniczych podobieństw najpierw nupturientów, a następnie małżonków, najważniejsze jest ich podobieństwo pod względem religijnym. Z religią bowiem wiążą się nie tylko pewne zwyczaje rodzinne i społeczne, wizje ról męża i żony, ale nade wszystko wizja świata, sensu życia, posiadania potomstwa czy norm moralnych. Znaczne różnice w tych kwestiach wcześniej czy później doprowadzą do nieporozumień, a nawet ostrych konfliktów. Stanie się tak nawet w sytuacji daleko idącej tolerancji małżonków.

Najbardziej konfliktogenną sferą wyrastającą na bazie różnic religijnych jest etyka małżeńska. Jej specyfika i ważność nie może być regulowana jedynie zasadami tolerancji. Etyka małżeńska dotyka głębi ludzkiego istnienia, dawania życia i jego ochrony. Dość powiedzieć, że małżeństwa mieszane: katolików i protestantów w Ameryce miały dwa razy wyższy wskaźnik rozwodów niż małżeństwa homogeniczne pod względem religijnym. Jeszcze więcej rozwodów, bo aż 5-krotnie, było w żydowskich małżeństwach mieszanych¹⁸.

Inny pożądany wymiar homogeniczności nupturientów to podobieństwo pod względem wykształcenia. Istnieje bowiem uzasadnione przypuszczenie, że małżonkowie o podobnym wykształceniu będą mieli podobny krąg zainteresowań, podobne aspiracje i oczekiwania. Na dłuższą metę ma to wielkie znaczenie w codziennym życiu, kiedy mija pierwotna fascynacja partnerem. Brak zgodności pod tym względem może stać się problemem tak dalece, że „nawet szczerze wysiłki, aby pokonać trudności wynikające z różnych zainteresowań mogą nie wystarczyć, aby nie ucierpiała małżeńska więź, choćby samo małżeństwo nie uległo formalnemu rozpadowi”¹⁹. Szczególnie niekorzystna jest sytuacja, gdy mąż posiada niższe niż żona wykształcenie. W takiej sytuacji istnieje duże prawdopodobieństwo, że z biegiem czasu będzie się czuł osobą mniej wartościową. Sytuacja ta miałaby miejsce niechybnie w przypadku, gdyby w czasie małżeńskiej sprzeczki żona mu to wypomniała.

Zważywszy charakter małżeńskiego zaangażowania, jest rzeczą ogromnej wagi, by nupturienti poznali się przed podjęciem ostatecznej decyzji. Służyć temu ma okres narzeczeństwa. Jest to czas określany przez *Instrukcję Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele Katolickim* jako przygotowanie bliższe. W jego ramach powinno się:

- a) „pogłębić chrześcijańską naukę o małżeństwie i rodzinie na tle rozpowszechnianych dziś fałszywych teorii i poglądów,

¹⁸ C.C. Zimmerman, C.B. Broderick, *Successful American Families*, New York, 1960, s. 10.

¹⁹ W. Majkowski, *Małżeństwo-rodzina więź we współczesnej rodzinie Polskiej*, w: *Rodzina polska u progu trzeciego tysiąclecia*, W. Majkowski red., Warszawa 2003, s. 83.

- b) przysposobić do międzyosobowego życia w małżeństwie na równych prawach, do wspólnotowego życia w rodzinie, do odpowiedzialności i współpracy, do kształtowania moralnych, religijno-społecznych cnót i postaw młodzieży oraz zwalczania wad i nałogów ciężących na dzisiejszym życiu,
- c) wprowadzić w głębsze życie wspólnotowo-liturgiczne, tj. we wspólną modlitwę połączoną z czytaniem *Pisma Świętego* i życie sakramentalne, a przede wszystkim pełne uczestnictwo w ofierze eucharystycznej, która jest szczytowym wyrazem wspólnoty rodzinnej, parafialnej, Kościoła partykularnego i powszechnego²⁰.

3. Korekty deficytów życia rodzinnego

Bogactwo życia rodzinnego i jego dynamika powodują, że nawet właściwe przygotowanie nupturienów nie wyeliminuje wszystkich czynników, które mogą spowodować dysfunkcje w ich związku. Również „przemiany społeczne pokazują odejście od tradycyjnego modelu rodziny w stronę nowoczesnego. Tak jak rodzina nie jest dzisiaj czymś stałym i stabilnym, tak też polityka rodzinna powinna być zmienna i podążać za społecznymi potrzebami”²¹. W tym kontekście rodzi się potrzeba pomocy rodzinie. Forma samej pomocy zależy od rodzaju deficytu, z jakim mamy do czynienia.

Najłatwiejszy do zidentyfikowania jest deficyt ekonomiczny. Braki w tej materii nie są jednak łatwe do wyeliminowania. Zależy to bowiem od tego, czy najbliżsi rodzice młodych mogą i są gotowi przyjść z pomocą nowo utworzonej rodzinie. Jeszcze w niedalekiej przeszłości sytuację materialną pogarszał fakt przyjścia na świat potomstwa. Powodowało to konieczność zrezygnowania z pracy jednego z rodziców, a w konsekwencji obniżenia się rodzinnych dochodów. Znaczącą formą wsparcia w takiej sytuacji była pomoc dziadków, którzy przejmowali opiekę nad dziećmi. Ta forma pomocy jest ciągle aktualna i bardzo potrzebna. Znaczące w tej materii było też wprowadzenie przez rząd, a ostatnio podniesione do 800 złotych, świadczenia na każde dziecko. Obecnie proponowane są również inne formy pomocy dla rodziców, którzy po urodzeniu się dziecka nie rezygnują z pracy zawodowej. Każda forma pomocy o charakterze materialnym, która redukuje rodzinny niedostatek, jest bardzo potrzebna i funkcjonalna. Nade wszystko jednak potrzebna jest

²⁰ Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele Katolickim, p. 11.

²¹ A. Zaborowska, *Współczesne wyzwania dla prorodzinowej polityki rodzinnej w Polsce*; <https://open.icm.edu.pl/items/434e12f7-e985-4ac2-84ba-7ec2aec01570> (dostęp: 02.05.2024).

zinstytucjonalizowana pomoc państwa. Trwające dłuższy okres czasu deficyty w tej materii niszczą rodzinę, wprowadzając atmosferę konfliktu i wzajemnych oskarżeń.

Prorodzinna polityka państwa powinna chronić rodzinę przed antyrodzinnymi ideologiami. Zagrożeniem dla rodziny są wszystkie te ideologie, które kwestionują podstawowe funkcje rodziny, jej rolę jako wspólnoty życia i miłości czy też utrwalanie się alternatywnych form życia rodzinnego. Ich dysfunkcyjność dla społeczeństwa jest wieloraka. Najważniejszą jest ich antynatalizm, zważywszy fakt, że ludzie żyjący w takich związkach nie planują potomstwa, a gdy pojawia się nieplanowana ciąża, uciekają się do aborcji.

Gdy małżonkowie mają znaczące problemy, ogromnie ważną formą pomocy jest małżeńska terapia świadczona przez wyspecjalizowane ośrodki. Następstwem przeżywanych problemów jest zwykle psychiczne zranienie małżonków, co czyni życie małżeńskie bardziej udręką niż miłosnym pielgrzymowaniem. Zaletą terapii jest to, że jest nakierowana na indywidualne problemy małżonków. Fakt ten pozwala wydłużyć ją w czasie, w zależności od konkretnej sytuacji małżonków.

Szczególną formą problemów rodzinnych są patologie. Ich najczęstszą formą są wszelkiego typu uzależnienia. W Polsce najczęściej przyjmują formę uzależnienia od alkoholu. Sednem każdego uzależnienia jest rodzaj zniewolenia, beśsiły wobec nałogu. Ten rodzaj deficytu jest antyrodzinny ze swej natury, ponieważ uniemożliwia realizację rodzinnych zadań. Rodzina przestaje być miejscem miłości, zrozumienia i wzajemnej pomocy. Staje się miejscem cierpienia, poniżenia i wykorzystywania słabszych. Charakter uzależnienia powoduje, że jest to wieki problem, którego rozwiązanie jest wyjątkowo trudne.

Specyficzną formą pomocy małżonkom jest działanie prewencyjne zwane *marriage enrichment*. Jego zadaniem jest wypracowanie u małżonków postaw zaangażowania zarówno we własne, jak i współmałżonka, ubogacenie psychiczno-duchowe²². Tego rodzaju działanie jest funkcjonalne nawet w sytuacji poprawnie funkcjonujących małżeństw. Bazą działań ubogacających małżonków jest podzielany przez nich system wartości. W sytuacji, gdy takiej wspólnej platformy nie ma, metoda ta nie może być zastosowana.

---

²² D.R. Mace, V.C. Mace, *Marriage Enrichment – Wave of the Future?*, "The Family Coordinator" 24(1975), s. 131-135.

Zakończenie

Mając na uwadze fakt, że rodzina jest najbliższym człowiekowi środowiskiem, można by przypuszczać, że ze swej natury będzie wolna od wszelkiego rodzaju deficytów, a zwłaszcza patologii. Niestety tak nie jest. Rzecz bowiem w tym, że nupturieneci wnoszą w związek także swoje braki. Jedni mają deficyty charakterologiczne, drudzy nie wykazują społecznej dojrzałości, jeszcze inni są uzależnieni od używek. W takich sytuacjach małżeństwo, a następnie rodzina, są skazane na niepowodzenie, chyba że świadczona im pomoc okaże się skuteczna. Podmioty świadczące pomoc są wielorakie: rodzina pochodzenia, terapeuci czy odpowiednie byty państwowe. Niesiona przez te podmioty pomoc małżonkom „może ich w dużym stopniu ustrzec przed ewentualnymi konfliktami, których narastanie mogłoby doprowadzić do obniżenia się poziomu ich satysfakcji z małżeństwa”.

Jednak, tak jak w odniesieniu do chorób fizycznych, łatwiejsza jest profilaktyka niż leczenie. Chodzi w tym przypadku o wielowymiarowe przygotowanie do małżeństwa i życia w rodzinie. Takie przygotowanie, jeśli nie wyeliminuje, to przynajmniej ograniczy negatywny wpływ ewentualnych deficytów na jakość życia rodzinnego.

Z doświadczeń polskich wydaje się wynikać, że nie jest wystarczająco doceniana pomoc, która zmierza do ubogacenia życia rodzinnego. Jej sednem jest wzrost osobowy małżonków, który uodporni zarówno ich samych, jak i ich związek na ewentualne perturbacje, które w takiej czy innej formie pojawią się w ich życiu.

Bibliografia

Adamski F., *Rodzina między sacrum a profanum*, Poznań 1987.

Adamski F., *Rodzina: wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002.

Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 1964.

Bejma U., *Jakość małżeńsko-rodzinnego życia a trwałość rodziny*, w: *Rodzina dobro uniwersalne*, U. Bejma red., Warszawa 2015.

Braun-Gałkowska M., *Psychospołeczne uwarunkowania powodzenia małżeństwa*, „Roczniki Nauk Społecznych” 4(1976).

Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele Katolickim.

Łzdebska H., *Przygotowanie do życia w rodzinie*, Warszawa 1972.

Kozakiewicz M., *Wychowanie seksualne a przygotowanie do małżeństwa i życia rodzinnego*, „Problemy Rodziny” 6(1977).

Mace D.R., Mace V.C., *Marriage Enrichment – Wave of the Future?*, “The Family Coordinator” 24(1975).

Majkowski W., *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*, Kraków 1997.

Majkowski M., *Małżeństwo-rodzina więź we współczesnej rodzinie Polskiej*, w: *Rodzina polska u progu trzeciego tysiąclecia*, W. Majkowski red., Warszawa 2003.

Majkowski W., *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Kraków 2010.

Nagórny J., *Personalistyczna wizja płciowości*, „Wychowanie do Życia w Rodzinie”, listopad-grudzień 1993.

Siek S., *Osobowość*, Warszawa 1982.

Tischner J., *Osoba i płeć*, „W Drodze” 2(1978).

Zaborowska A., *Współczesne wyzwania dla prorozwojowej polityki rodzinnej w Polsce*; <https://open.icm.edu.pl/items/434e12f7-e985-4ac2-84ba-7ec2aec01570>, (dostęp: 02.05.2024).

Zimmerman C.C., Broderick B.C., *Successful American Families*, New York 1960.

Władysław Majkowski*

Instytucje wsparcia rodziny w sytuacji kryzysu więzi rodzinnych

Streszczenie

W każdej epoce, w ramach zmian w makrostrukturach społecznych, zmieniała się również rodzina. Obecnie, nadal proporcjonalnie do transformacji w makrostrukturach, przemiany te są wyjątkowo dynamiczne. Dotyczą praktycznie wszystkich wymiarów życia rodzinnego. Przesunął się wiek zawierania związków małżeńskich, często poprzedzonych kohabitacją, upowszechniły się quasirodzinne formy życia, wzrosła liczba dzieci urodzonych poza formalnymi związkami małżeńskimi, obniżyła się płodność rodzin, wzrosła liczba rozpadających się małżeństw...

Jedną z negatywnych zmian, jest wzrost liczby małżeństw, które ulegają dezintegracji. Skala tego zjawiska jest stosunkowo nowa – w społecznościach preindustrialnych, z wielu powodów, było ono marginalne. Sytuacja uległa zmianie w społeczeństwach zindustrializowanych i zurbanizowanych. I chociaż obecnie rozwody nie omijają już żadnych społeczności, nawet typowo wiejskich, to ciągle jest to fenomen miejski.

W niniejszej pracy autor omawia zagadnienie instytucjonalnego wsparcia rodziny w sytuacji osłabienia małżeńsko-rodzinnej więzi spowodowanej czynnikami mikrostrukturalnymi i osobowościowymi. Chodzi o te instytucje, które w różnych fazach życia rodzinnego mogą budować sprzyjającą atmosferę oraz pomóc eliminować, lub chociaż

---

* Władysław Majkowski – prof. dr hab.

ograniczać, działanie czynników dezintegrujących więzi. Są nimi rodziny pochodzenia, kościelne poradnictwo rodzinne, poradnie psychologiczne czy gminne ośrodki pomocy społecznej.

Słowa kluczowe: rodzina, sytuacje kryzysowe, instytucje wsparcia rodziny, więź społeczna, czynniki osłabienia więzi rodzinnych

Wstęp

W każdej epoce, w ramach zmian w makrostrukturach społecznych, zmieniała się również rodzina. Obecnie, nadal proporcjonalnie do transformacji w makrostrukturach, przemiany te są wyjątkowo dynamiczne. Dotyczą praktycznie wszystkich wymiarów życia rodzinnego. Przesunął się wiek zawierania związków małżeńskich, często poprzedzonych kohabitacją, upowszechniły się quasirodzinne formy życia, wzrosła liczba dzieci urodzonych poza formalnymi związkami małżeńskimi, obniżyła się płodność rodzin, wzrosła liczba rozpadających się małżeństw...

Zachodzące zmiany są zmianami z wielu perspektyw negatywnymi. W perspektywie demograficznej obniżona płodność prowadzi do starzenia się społeczeństw, ze wszystkimi negatywnymi konsekwencjami tego zjawiska, a w szczególności prawdopodobieństwem załamania się systemu emerytalnego. Podobne konsekwencje są widoczne w ekonomii, gdzie na rynku pracy popyt przeważa nad podażą. Zachwianie tej proporcji jest czynnikiem osłabiającym ekonomiczny wzrost. I chociaż nowoczesne technologie mogą dawać pewien bufor bezpieczeństwa, zastępując pracę ludzką robotami, to jednak nigdy nie będą w stanie zrekomensować tego braku.

Jeszcze bardziej krytycznie trzeba spojrzeć na szereg zmian we współczesnej rodzinie z punktu widzenia religijnego – katolickiej doktryny małżeństwa i rodziny. Większość tych zmian nie idzie w zgodzie z nauczaniem Kościoła, od kohabitacji poczynając, a na związkach homoseksualnych kończąc. Te ostatnie, jako niezgodne z ludzką naturą (*contra naturam*), nie mogą być uznane przez Kościół.

Kolejną ze zmian jest wzrost liczby rozpadających się małżeństw – rozwodów. Zjawisko to jest stosunkowo nowe, przynajmniej jeśli chodzi o skalę. W społecznościach preindustrialnych, z wielu powodów występowało ono marginalnie. Sytuacja uległa zmianie w społeczeństwach zindustrializowanych i zurbanizowanych. I chociaż obecnie rozwody nie omijają już żadnych społeczności, nawet typowo wiejskich, to ciągle jest to fenomen miejski. Podejmując jakiegokolwiek działanie w celu zahamowania tego zjawiska, powinno więc brać pod uwagę ten aspekt, ponieważ

jest niezaprzeczalnym faktem, że miejski styl życia jest pozytywnie skorelowany ze wzrostem liczby rozwodów.

W niniejszej pracy autor omawia zagadnienie instytucjonalnego wsparcia rodziny w sytuacji osłabienia małżeńsko-rodzinnej więzi spowodowanej czynnikami mikrostrukturalnymi i osobowościowymi. Chodzi o te instytucje, które w różnych fazach życia rodzinnego mogą budować sprzyjającą atmosferę oraz pomóc eliminować, lub chociaż ograniczać, działanie czynników dezintegrujących więzi.

Rodzina, z uwagi na specjalną bliskość i intensywność więzi – zauważa św. Jan Paweł II w *Liście do rodzin* – jednocześnie „jest (...) łatwa do zranienia i może szczególnie łatwo doznawać zagrożeń, które osłabiają czy wręcz niszczą jej spójność”¹.

1. Rozumienie więzi społecznej

Definiowanie więzi społecznej nie jest łatwe. Trudność ta wynika – jak zauważa Emil Durheim – z faktu, że jest ona fenomenem moralnym². Z tego powodu nie jest bezpośrednio przedmiotem obserwacji, a jeszcze bardziej nie jest łatwo mierzalna. Mając to na uwadze, bardziej niż formalną definicję, zwykle proponuje się definicję operacyjną więzi. Przez więź społeczną rozumie się całość kształtu interakcji, jakie zachodzą pomiędzy członkami określonej grupy społecznej, które sprawiają, że dana jednostka społeczna stanowi spójny, oddzielnie funkcjonujący byt. Na czynniki te składają się: wszelkie formy współpracy, podzielane wartości, uczucia, postawy czy wspólne interesy. Natomiast to od rodzaju grupy zależy, które z tych czynników więzi mają w określonej grupie decydujące znaczenie. I tak, podczas gdy w grupach drugorzędnych – formalnych organizacjach, nastawionych na realizację celów ekonomicznych, główną rolę odgrywa sformalizowana współpraca, to w grupach podstawowych (*primary groups*) na pierwsze miejsce wysuwają się czynniki o charakterze osobowościowym: podzielane wartości, akceptacja innych członków grupy w całości ich osobowości, podzielane postawy...

Innym zagadnieniem jest kwestia zmian więzi społecznej w ramach zachodzących zmian społecznych. Zwrócił na to uwagę Durkheim. Według autora *O podziale pracy społecznej* wskaźnikiem więzi (solidarności) jest prawo. „Gdziekolwiek ma miejsce trwałe życie społeczne, zmierza ono nieuchronnie do organizacji i przybrania określonej formy. Prawo jest właśnie tym, co w tej organizacji jest najbardziej trwałe

¹ Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Rzym 1994, p. 13.

² E. Durkheim, *The Division of Labor in Society*, New York 1964, s. 64.

i określone”³. Samo prawo istnieje w dwóch formach: prawo represyjne i prawo kooperacyjne. Pierwszy typ dominuje w społeczeństwie, które nie jest wewnętrznie zróżnicowane: jednostka robi to, co wszyscy inni; drugi – w społeczeństwie zróżnicowanym, w którym jednostki są solidarne, ponieważ wzajemnie się potrzebują. Oznacza to, że „odrębność tych dwóch rodzajów prawa wiąże się z faktem, że pierwszy odnosi się do czynów będących pogwałceniem powszechnie w danym społeczeństwie przyjętych sposobów myślenia, czucia i działania, podczas gdy drugi dotyczy jedynie takich, które zwracają się bądź przeciwko jednostkom, bądź przeciwko poszczególnym odłamom społeczeństwa”⁴. Zadaniem badacza jest odkrywanie rodzajów więzi w badanych przez siebie grupach. Określenie charakteru więzi pozwoli na odpowiednią klasyfikację samych grup.

W odniesieniu do współczesnych rodzin obserwuje się zanik pewnych czynników, które w przeszłości były odpowiedzialne za małżeńsko-rodzinną więź. Chodzi o ten rodzaj więzi, który wyrastał na bazie pełnionej przez rodzinę funkcji produkcyjnej w społeczeństwach preindustrialnych. „W tych warunkach – pisze P. Rybicki – niewątpliwemu osłabieniu uległa więź rodziny, oparta na podstawach i zależnościach rzeczowych i drogą przeciwieństwa zyskała na znaczeniu więź osobowa. Taka więź osobowa czyni niekiedy rodzinę silną i spójną, zwłaszcza gdy żywotność i prawdziwość jej więzi wyodrębnia ją w środowiskach o przewadze zdepersonalizowanych stosunków społecznych. Ten typ więzi sprawia również, że jest to jednak grupa społeczna ustawicznie zagrożona, albowiem osłabienie lub zerwanie więzi osobowych staje się od razu czynnikiem jej dezintegracji”⁵.

To, co nie ulega wątpliwości w odniesieniu do małżeńsko-rodzinnej więzi to fakt, że rodzina jako mikrostruktura pozostaje pod wpływem zmian makrostrukturalnych. Wiele z nich, na przykład industrializacja, urbanizacja, czy zmiany o charakterze ideologicznym, jak choćby sekularyzacja, przyczyniły się jednoznacznie do osłabienia więzi rodzinnych. Nawet niektóre pozytywne zmiany, jak emancypacja kobiety, jej praca zawodowa, niezależność ekonomiczna i egalitarny charakter stosunków we współczesnej rodzinie, mają niekiedy swój uboczny skutek w postaci osłabienia więzi. Jest tak w sytuacji, gdy rodzina, doświadczając wewnętrznego konfliktu, jest pozbawiona zewnętrznych czynników, zwłaszcza ekonomicznych czy obyczajowych, oddziałujących na rzecz trwania w dysfunkcyjnym związku, i w konsekwencji rozpada się. W tym samym kierunku oddziałują, słuszne skądinąd oczekiwania, zaspokojenia

---

³ Tamże, s. 65.

⁴ J. Szacki, *Historia myśli społecznej*, t. I Warszawa 1983, s. 428.

⁵ P. Rybicki, *Więź społeczna i jej przemiany*, „Kultura i Społeczeństwo” 1(1978), s. 101-102.

potrzeb osobistych przez rodzinę. Jeśli rodzina nie spełnia tej funkcji, małżonkowie, pozbawieni zewnętrznej presji trwania w związku, łatwo decydują się na rozwód.

2. Mikrostrukturalne i osobowościowe czynniki osłabienia więzi rodzinnych

Oslabienie małżeńskiej więzi wyrasta na bazie dwóch rodzajów czynników: są to czynniki makrostrukturalne, mikrostrukturalno-osobowościowe. Makrostrukturalne uwarunkowania są uwarunkowaniami życia rodzinnego i związanych z nimi więzi niezależnych od jednostek, a więc i małżonków. Należą do nich m.in. industrializacja i urbanizacja, które powodują zmiany struktury rodziny oraz kreują nowy styl życia. W wymiarze doktrynalnym ma miejsce sekularyzacja rodziny wyrastająca na bazie racjonalizacji życia. Niniejsza analiza skupia się na uwarunkowaniach mikrostrukturalno-osobowościowych. Nie jest jednak intencją autora w tym miejscu przesądzać o wadze każdej z tych kategorii czynników. Nierzadko osłabienie więzi małżeńskiej jest ich kombinacją.

2.1. Niedojrzałość społeczno-ekonomiczna nupturientów

Warunkiem poprawnego funkcjonowania małżeństwa i rodziny jest odpowiedni ekonomiczny standard ich życia, pozwalający na zaspokojenie potrzeb materialnych. Ich zakres jest szeroki. Obejmują wszystko to, co warunkuje życie zarówno jednostek, jak i rodziny jako całości – żywność, ubranie, szkoła dla dzieci, odpoczynek... Zdolność zaspokojenia tych potrzeb określana jest jako zasoby małżeńskie o charakterze ekonomicznym. Wyraża ona ekonomiczną dojrzałość najpierw narzeczonych, a później małżonków.

Dwa elementy zasobów małżeńskich wydają się być wyjątkowo ważne: pierwszym jest przygotowanie zawodowe małżonków, zważywszy fakt, że praca zawodowa jest podstawowym źródłem dochodu. Drugim jest posiadanie mieszkania. Chociaż zła kondycja ekonomiczna rodzin bardzo często towarzyszyła rodzinom zdeintegrowanym, to posiadanie mieszkania warunkuje decydująco funkcjonowanie rodziny w różnych wymiarach jej życia: przebywania, pracy, wypoczynku i poczucia prywatności. Brak właściwego rodzinnego lokum nastęrcza wiele problemów, a niekiedy jest źródłem otwartych konfliktów z innymi użytkownikami mieszkania, wynikają-

cych z różnych sposobów bycia i spędzania czasu. Nawet stosunkowo duży metraż mieszkania nie gwarantuje bezkonfliktowego życia. Można się tu liczyć z konfliktem międzypokoleniowym, który łatwo przeradza się w konflikt wewnątrzrodzinny. Potwierdzają to badania – 65% rozwiedzionych żyło w złych lub bardzo złych warunkach mieszkaniowych, a jedynie 10,5% w warunkach bardzo dobrych⁶.

2.2. Nieumiejętność godzenia nowych ról z innymi rolami

Małżeńsko-rodzinne życie wymaga od małżonków pewnych umiejętności, których dotąd nie musieli posiadać, oraz rezygnacji z niektórych form interakcji, które były im bliskie. W chwili, gdy nupturienicy stają się parą małżeńską, wszystkie dotychczasowe role i interakcje są modyfikowane, oczywiście w różnym stopniu. Zawarcie związku wpływa na dotychczasowe pola aktywności, które w kontekście nowych zobowiązań ulegają daleko idącej modyfikacji. W nowej rzeczywistości małżonkowie muszą ograniczyć zakres zewnętrznych kontaktów na rzecz dłuższego przebywania w domu, który staje się podstawowym miejscem spędzania wolnego czasu. Również nowa rola kobiety – rola gospodyni domowej – może stanowić problem. Brak takich umiejętności może stanowić źródło frustracji dla osoby ją pełniącej oraz dysfunkcji całej rodziny. Gdyby do tego dodać konflikt niektórych innych ról, to zakłócenie życia małżeńsko-rodzinnego z tego powodu jest oczywiste. Nieumiejętność godzenia ról w nowym kontekście, prowadzi do zawirowań w funkcjonowaniu życia małżeńskiego. Badania potwierdzają konsekwencje deficytów małżonków w tym zakresie. Co drugi z rozwiedzionych respondentów przyznawał, że w jego małżeństwie występowały braki w tej materii⁷.

2.3. Niedojrzałość psychiczna małżonków

Chociaż jednostka jako jedność bytowa rozwija się we wszystkich swoich wymiarach: somatycznym, seksualnym, psychicznym itd., to jednak bywa nierzadko, że rozwój ten nie jest proporcjonalny. Szczególnie widać to w przypadku rozwoju biologicznego i psychicznego. Przyspieszonemu rozwojowi biologicznemu nie odpowiada

---

⁶ W. Majkowski, *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*, Kraków 1997, s. 164.

⁷ Tamże, s. 159.

proporcjonalny rozwój w wymiarze psychicznym. Nie można więc zakładać, iż dojrzała biologicznie jednostka osiąga proporcjonalny stopień dojrzałości psychicznej.

Zwykle przyjmuje się, że miarą dojrzałości psychicznej jest ugruntowany system wartości, zdolność do dokonywania takich wyborów, które mają decydujące znaczenie dla samorealizacji, umiejętność obiektywnej oceny własnych możliwości i uczuć oraz świadomość własnej wartości i umiejętność respektowania godności innych ludzi⁸. Te cechy uwidaczniają się w „odpowiedzialności za drugiego człowieka, analogicznie do tej, jaką podejmują rodzice za własne dziecko. I właśnie ta odpowiedzialność (...) ma stanowić rację, dla której ktoś jest partnerem małżeńskiej interakcji”⁹. Odwrotnie, szczególną formą psychicznej niedojrzałości jest osobowość obsesyjno-władcza. Jednostki o tym typie osobowości prezentują postawy despotyczne, nigdy nie są usatysfakcjonowane tym, co otrzymują, zasadą ich działania jest manipulacja innymi, tak dalece, że nawet odpowiedzialność za własne niepowodzenia przypisują innym¹⁰.

2.4. Uzależnienia

Kolejnym czynnikiem osobowościowym, osłabiającym małżeńską więź, są uzależnienia. Choć jednostka może być uzależniona od różnych rzeczy, wszystkie mają jedną wspólną cechę – zniewolenie, które wyraża się brakiem kontroli nad własnymi czynami. Dobrze wyraża to angielskie słowo *addiction* wywodzące się od łacińskiego *addictio*. Pierwotnie odnosiło się ono do sytuacji, kiedy w starożytności osoba zadłużona była oddawana w niewolę za swoje długi. Osoba uzależniona nie jest zdolna do realizowania społecznie ważnych priorytetów, ponieważ nie kontroluje swoich przyzwyczajeń i przymusu działań wynikającego z nałogu. W konsekwencji nie jest w stanie odpowiedzialnie funkcjonować w rodzinie.

W Polsce najczęstszą formą uzależnienia jest uzależnienie od alkoholu. Jest ono odpowiedzialne za 25% rozwodów w naszym kraju. Rzecz bowiem w tym, że dla alkoholika nie ma takiej wartości, której by nie poświęcił dla zaspokojenia alkoholowego głodu. Zwykle jest tylko kwestią czasu, kiedy rodzina dotknięta problemem alkoholowego uzależnienia któregoś z małżonków, najczęściej męża, ulegnie dezintegracji.

⁸ Z. Płużek, *Rozwój jest procesem stawania się. Wprowadzenie do problematyki rozwoju osobowości*, w: Jak sobie z tym poradzić (Nieuniknione pytania), W. Szewczyk red., Tarnów 1994, s. 22 i n.

⁹ C. Czapow, *Odpowiedzialność za współmałżonka*, „Zdrowie Psychiczne” 4(1973), s. 34.

¹⁰ R.J. McAllister, *Psychological Incompatibility*, w: Marriage. A Psychological and Moral Approach, W.C. Bier ed., New York 1965, s. 193.

3. Instytucje wsparcia rodziny zagrożonej rozpadem

3.1. Rodziny pochodzenia

Pierwszą instytucją wsparcia rodziny, szczególnie młodej, jest rodzina pochodzenia. Dotyczy to zwłaszcza ekonomicznego wymiaru życia. Młode małżeństwa rzadko są ekonomicznie samowystarczalne. Zwykle są „na dorobku”, a to ma swoje negatywne konsekwencje dla ich rodzinnego życia. Nierzadko bywa, że z tej racji młodzi podejmują dodatkową pracę albo pozostają w pracy ponad godziny. Ta okoliczność pomniejsza radość życia wspólnoty rodzinnej. Ponadto braki ekonomiczne zmuszają do poważnych ograniczeń, zarówno w kwestii wydatków podstawowych, jak i przeznaczonych na przyjemności.

Ekonomiczna pomoc rodzin pochodzenia zmniejsza, a nawet eliminuje jedno ze źródeł rodzinnych konfliktów, jakim są braki ekonomiczne. Przyczynia się do utrzymania wysokiej jakości małżeńsko-rodzinnego życia i oddala widmo rozpadu rodziny.

3.2. Kościelne poradnictwo rodzinne

Rola kościelnych ośrodków poradnictwa rodzinnego w pracy nad sprawami rodziny jest niezwykle ważna z trzech powodów. Po pierwsze dlatego że rodziny, przynależące do wspólnoty parafialnej czują się jej częścią. Po drugie dlatego, że ośrodki takie działają w świecie katolickich wartości, wśród których ważne miejsce zajmuje miłość małżeńska, bazująca na łasce sakramentu małżeńskiego. „Małżeństwo – jak przypomina katechizm Kościoła Katolickiego – nie jest instytucją czysto ludzką, chociaż w ciągu wieków mogło ulegać licznym zmianom w różnych kulturach społecznych i postawach duchowych”¹¹. I w końcu trzecią racją jest usytuowanie poradni – tak fizyczne, jak i społeczne. Jeśli mieszczą się przy parafiach, z racji odległości jest do nich dogodny dostęp. Ułatwia to częste kontakty i umożliwia „towarzyszenie” małżonkom potrzebującym pomocy. Bliskość sprzyja natomiast wzrostowi zaufania. Rzecz w tym, że „przedmiotem, na którym doradca skupia swoją uwagę i troskę, jest dobro osoby i wspólnoty, a tylko w wyjątkowych ostrych kryzysach

---

¹¹ Katechizm Kościoła Katolickiego, p. 1603.

– łagodzenie dolegliwości. Zdolność odróżnienia tych dwu spraw stanowi o tym, czy psycholog, lekarz, psychoterapeuta będą prawdziwymi doradcami, czy nie¹².

3.3. Poradnie psychologiczne

Ważną instytucją wsparcia rodziny są poradnie psychologiczne. Odgrywają one rolę zarówno w okresie poprzedzającym zawarcie związku małżeńskiego, jak i w czasie jego funkcjonowania. W pierwszym przypadku chodzi o edukację narzeczonych dotyczącą uwarunkowań psychologicznych jednostki, różnic osobowościowych między mężczyzną i kobietą i funkcjonowania związku.

Wobec małżeństw poradnie mogą świadczyć tak zwane: *marriage enrichment* – działania zmierzające do ubogacenia małżeńsko-rodzinnego życia, celem podniesienia jego jakości¹³. Elementem tego zabiegu jest obopólne zaangażowanie się małżonków w proces własnego osobowościowego wzrostu i wypracowanie modelu małżeństwa otwartego, gotowego na wprowadzanie korekt. Pomocą tu bywają inne, podobnie motywowane rodziny. Natomiast bazą do działań w tym kierunku jest podzielany przez małżonków system wartości¹⁴.

O wiele bardziej skomplikowanym działaniem jest małżeńska terapia. Podstawową trudnością jest tu wielość przyczyn odpowiedzialnych za konflikty i brak zadowolenia w związkach. Ich identyfikacja, a następnie wyeliminowanie, to proces długi i złożony. Rzecz bowiem w tym, że małżonkowie muszą nierzadko zmienić samoocenę, przyznawać się do własnych błędów, pozytywnie spojrzeć na współmałżonka. Ta ostatnia postawa jest bezpośrednio powiązana z obiektywną oceną własnej osobowości i postaw.

3.4. Gminne ośrodki pomocy społecznej

Ważną rolę we wspieraniu rodzin mogą mieć także gminne ośrodki pomocy społecznej. Rola ta polega na niesieniu pomocy rodzinom dotkniętym dysfunkcjami lub patologią. Celem działania tego typu ośrodków nie jest zapobieganie dysfunkcjom (pracownik socjalny nie jest w stanie ich przewidzieć), lecz eliminowanie

¹² E. Sujak, *Poradnictwo małżeńskie i rodzinne*, Katowice 1988, s. 35.

¹³ D.R. Mace, V.C. Mace, *Marriage Enrichment - Wave of the Future?*, "The Family Coordinator" 24(1975), s. 131-135.

¹⁴ J.T. Middleton, *The Role of Values in Marriage Counseling*, "The Family Coordinator" 19(1970), s. 336.

lub chociaż łagodzenie oddziaływania czynników obniżających jakość życia rodzin i wpływających dezintegracyjnie. W ten sposób pośrednio działają na rzecz utrzymania lub przywracania więzi.

Ośrodki pomocy społecznej niestety nie działają na zasadzie prewencji, a na zasadzie terapii i pomocy, gdy problem już istnieje. W takim przypadku najważniejsze jest, by taka pomoc była udzielona wystarczająco wcześnie, zanim nastąpi zanik więzi. Oznacza to, że ten rodzaj pomocy, wprawdzie nie nakierowany bezpośrednio na zachowanie czy utrwalanie więzi, może pośrednio pomóc ją odbudowywać. Sytuacja jest jednak bardzo złożona, ponieważ rodzinne patologie dzielą członków rodziny, a zwłaszcza małżonków. Doznane krzywdy i upokorzenia pozostawiają psychiczną blokadę, która zwykle potrzebuje innej formy pomocy – terapii. Ta dodatkowo jest rozłożona w czasie.

Zakończenie

Działania instytucji na rzecz ratowania więzi rodzinnych przyjmują formę prewencji lub terapii. Pierwsze, zwykle bardziej efektywne, są ukierunkowane na utrzymanie czy nawet umocnienie rodzinnych więzi. Praktyki te, zwane *marrige enrichment*, są jednak w Polsce mało popularne. W dużej mierze jest to efekt polskiej mentalności, w ramach której osobiste sprawy, a takimi są sprawy małżeńskie, są rodzajem tabu. Takie praktyki byłyby jednak bardzo pozytywnymi działaniami.

Drugą formą działań na rzecz trwałości rodziny jest przywracanie już utraczonych lub nadwątlonych więzi, aby nie dopuścić do dezintegracji rodziny – czyli terapia. Chociaż niekiedy konieczna, jest procesem o wiele trudniejszym niż działania prewencyjne. Także same skutki terapii nie zawsze są satysfakcjonujące. I w tym przypadku sprawdza się zasada, że łatwiej jest zapobiegać niż leczyć.

Instytucje wsparcia rodziny, w zależności od swojego charakteru, usytuowania w ramach systemu i możliwości w konkretnych okolicznościach, powinny podejmować właściwe sobie działania na rzecz umacniania czy odbudowywania więzi rodzin, którym mają służyć. Ich rola w tym zakresie jest ogromna, ponieważ ratując przed dezintegracją, działają na rzecz dobra członków rodziny i społeczeństwa. Rozpad rodziny bowiem ma także poważne następstwa o charakterze społecznym.

Bibliografia

- Czapow C., *Odpowiedzialność za współmałżonka*, „Zdrowie Psychiczne” 4(1973), s. 34-38.
- Durkheim E., *The Division of Labor in Society*, New York 1964.
- Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Rzym 1994.
- Katechizm Kościoła Katolickiego.
- Mace D.R., Mace V.C., *Marriage Enrichment – Wave of the Future?*, “The Family Coordinator” 24(1975), s. 131-135.
- Majkowski W., *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*, Kraków 1997.
- McAllister R.J., *Psychological Incompatibility*, w: *Marriage. A Psychological and Moral Approach*, W.C. Bier ed., New York 1965, s. 185-193.
- Middleton J.T., *The Role of Values in Marriage Counseling*, “The Family Coordinator” 19(1970), s. 135-141.
- Płużek Z., *Rozwój jest procesem stawania się. Wprowadzenie do problematyki rozwoju osobowości*, w: *Jak sobie z tym poradzić (Nieuniknione pytania)*, W. Szewczyk red., Tarnów 1994, s. 22 i n.
- Rybicki P., *Więź społeczna i jej przemiany*, „Kultura i Społeczeństwo” 1(1978), s. 85-108.
- Sujak E., *Poradnictwo małżeńskie i rodzinne*, Katowice 1988, s. 35.
- Szacki J., *Historia myśli społecznej*, Warszawa 1983, t. I, s. 428.

Renata Marszałek*

Rodzina w społecznym systemie opieki nad pacjentem w stanie terminalnym

Streszczenie

Niniejszy artykuł skoncentrowany jest na problematyce wsparcia społecznego, szczególnie w kontekście opieki, towarzyszenia rodziny i współpracy ze zinstytucjonalizowanymi formami opieki hospicyjnej, opieki paliatywnej dla dobra i zaspokojenia potrzeb chorego. Analizie poddano funkcję opiekuńczo-zabezpieczającą rodziny, jak również odniesiono się do choroby, stanu terminalnego.

Zweryfikowano hipotezę oddziaływania opieki hospicyjnej na pacjenta oraz wpływu wsparcia psychologicznego i duchowego na członków jego rodziny w procesie opieki. Wskazano, iż w wybranych aspektach systemu opieki nad osobą w stanie terminalnym, w trosce o dobro pacjenta i jego rodziny, określone procesy łączą się, przenikają i „współdziałają”.

Słowa kluczowe: rodzina, opiekuńczo-zabezpieczająca funkcja rodziny, wsparcie społeczne, towarzyszenie umierającemu, pacjent, chory w stanie terminalnym, hospicjum, opieka paliatywna, godność człowieka

---

* Renata Marszałek – dr; Wspólnota Polskich Katolickich Uniwersytetów Ludowych

Wstęp

Życie człowieka w sferze egzystencjalnej zmierza ku nieuchronnej śmierci. W obliczu nieuleczalnej choroby, sprawowania opieki nad pacjentem – członkiem rodziny w stanie terminalnym – oprócz instytucjonalnych form pomocy i wsparcia społecznego, udzielanych w hospicjach – głównym wsparciem jest rodzina. W ujęciu tego problemu należy zwrócić uwagę na szereg czynników natury emocjonalnej, społecznej i duchowej, dotyczących nie tylko chorego, ale również członków jego rodziny. Istotna jest też kwestia godności ludzkiej, wartości życia w kontekście współczesnych wyzwań, wobec sprzeciwu „kulturze śmierci”.

1. Rodzina w kontekście społecznego wsparcia osoby chorej w stanie terminalnym

Wsparcie osób w stanie terminalnym jest nieodzowną potrzebą w obliczu cierpienia, bólu, niepewności, lęku i osamotnienia. Istnieje też potrzeba zwrócenia uwagi na godność człowieka w każdej fazie jego życia, a szczególnie w obliczu zbliżającej się śmierci¹. Istotne jest zwrócenie uwagi na aspekt prawa do godnego umierania wobec szerzącej się „kultury śmierci” – w odniesieniu chociażby do eutanazji, wspomaganego samobójstwa w przypadku nieuleczalnej choroby czy w sytuacjach występowania problemów zdrowotnych natury psychicznej². W tym kontekście nadsuwają pytania, czy wsparcie społeczne w zakresie opieki terminalnej ma wpływ na pogodzenie się chorego z pogorszeniem jego stanu zdrowia w perspektywie nieuniknionej śmierci? Jaką rolę pełni rodzina w tym procesie? Jakiego wsparcia udzielają hospicja? Czy w opiece uzupełniają się wzajemnie: role, funkcje, zadania, wsparcie chorego, wsparcie członków najbliższej rodziny?

¹ Por. R. Marszałek, J. Mierzwa, *Chrześcijaństwo wobec tajemnicy przemijania*, „Społeczeństwo-kulturowartości. Studium społeczne”, 17-18(2020), s. 4; por. M. Kumór, *Kwestia godnej śmierci we współczesnej debacie bioetycznej*, Kraków 2020, s. 93.

² W styczniu 2024 r. 28-letnia Holenderka Lauren Hoeve poddała się eutanazji z uwagi na zdiagnozowany kilka lat wcześniej zespół chronicznego zmęczenia oraz zaburzenia natury psychicznej, zob. <https://www.fakt.pl/kobieta/28-latka-poddala-sie-eutanazji-pozegnala-sie-wzruszajacymi-slowami/v0n0mwc> (dostęp: 10.04.2024); inną kobietą „czekającą” na eutanazję, która ma odbyć się w maju jest Holenderka Zoraya ter Beek. Kobieta powołuje się na problemy natury psychicznej, zob. https://g.pl/news/7,188150,30856089,jest-calkowicie-zdrowa-fizycznie-i-zdecydowala-sie-na-eutanazje.html#s=amtp_pnHP_gallery_button (dostęp: 10.04.2024); na problem choroby i pogodzenia się z cierpieniem zwraca uwagę R. Marszałek i J. Mierzwa, por. R. Marszałek, J. Mierzwa, dz. cyt., s. 4.

Wsparcie rodziny oraz opieki hospicyjnej i paliatywnej jest nieodzownym elementem zachowania godności człowieka w ostatniej fazie jego egzystencji. Każdy czyn, gest, słowo otuchy w obliczu zbliżającej się śmierci jest nieocenionym darem, posługą, która odwołuje się do szacunku wobec pacjenta i przysługujących mu praw. Co istotne, osoba umierająca potrzebuje spokoju, ciszy, odizolowania od innych pacjentów, ale też towarzyszenia drugiego człowieka, szczególnie bliskiego³. W działaniach wobec osoby chorej, niemal w każdym aspekcie, bierze udział rodzina, której podstawowym obowiązkiem, jak wskazuje L. Szot, staje się „budowanie wspólnoty oraz służba i współuczestnictwo w radościach i cierpieniach”⁴.

Rodzina jest podstawową komórką życia społecznego. Jest grupą społeczną, która, jak podaje F. Adamski, „stanowi duchowe zjednoczenie szczupłego grona osób skupionych we wspólnym ognisku domowym aktami wzajemnej pomocy i opieki, oparte na wierze w prawdziwą lub domniemaną łączność biologiczną, tradycję rodzinną i społeczną”⁵. Stwierdzenie to zawiera elementy, które definiują rodzinę w szerszym kontekście, biorąc pod uwagę jej wymiary: jako grupy pierwotnej, wspólnoty i zrzeszenia, uwzględniając jej instytucjonalny wymiar. W tym obszarze definicja rodziny sprowadza się głównie do pełnienia funkcji istotnych dla rozwoju społeczeństwa⁶. Jedną z wiodących funkcji w kontekście choroby bliskiej osoby jest funkcja opiekuńczo-zabezpieczająca. Obejmuje ona działania związane z opieką nad dziećmi, osobami starszymi i chorymi członkami rodziny, którzy ze względu na wiek lub stan zdrowia nie są w stanie zaspokoić własnych potrzeb⁷. „Badania dowodzą,

³ Por. K. T. Panas, *Psychologiczne wymiar śmierci i umierania aspekty*, „Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne” 9/2(2012), s. 295.

⁴ L. Szot, *Obecni do końca*, Warszawa 2010, s. 13.

⁵ F. Adamski, *Rodzina wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2021, s. 37; por. L. Szot, *Rodzina, media społecznościowe a amorficzność uniwersalnych wartości społeczeństw współczesnych w ujęciu socjologicznym*, w: *Służąc rodzinie i ojczyźnie. Św. Janowi Pawłowi II w 100. rocznicę urodzin*, U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot red., Pelplin 2020, s. 66-67; por. H. Skorowski, *Rodzina i jej prawa w społeczeństwie demokratycznym w świetle katolickiej nauki społecznej*, w: *Służąc rodzinie i ojczyźnie*, dz. cyt., s. 34; por. S. Sorys, *System wartości współczesnej rodziny*, w: *Służąc rodzinie i ojczyźnie*, dz. cyt., s. 51.

⁶ Funkcje rozumiane jako „wyspecjalizowane oraz permanentne działania i współdziałania członków rodziny, wynikające z bardziej lub mniej uświadomionych sobie przez nich zadań, podejmowanych w ramach wyznaczonych przez obowiązujące normy i wzory, a prowadzące do określonych efektów głównych i pobocznych”, por. Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1979, s. 60-66.

⁷ Zob. <https://wnus.usz.edu.pl/os/pl/issue/919/article/15070/> (dostęp: 11.04.2024); por. L. Szot, *Rodzina, media społecznościowe a amorficzność uniwersalnych wartości społeczeństw współczesnych w ujęciu socjologicznym*, dz. cyt., s. 66-67; Por. S. Sorys, *System wartości współczesnej rodziny*, dz. cyt., s. 52; por. <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/a918ff8f-0baf-44a1-8c65-dc5a70f89f77/content> (dostęp: 11.04.2024).

że jej zakres nie ulega ograniczeniu, a opieka nad chorymi jest jednym z elementarnych przejawów jej realizacji”⁸.

W odniesieniu do opieki nad osobą nieuleczalnie chorą, członkowie rodziny:

- tworzą warunki do opieki i pomocy choremu członkowi rodziny,
- kontrolują przebieg choroby,
- wykonują podstawowe czynności pielęgnacyjno-lecznicze,
- zabezpieczają podstawowe potrzeby chorego,
- otaczają wsparciem, miłością, troską, zainteresowaniem.

W procesie sprawowania opieki nad chorym w stanie terminalnym ważne jest utrzymanie równowagi, o której pisze K. de Walden-Gałuszko, wyrażającej się poprzez:

- zwiększenie spójności rodziny,
- unikanie konfliktów,
- skoncentrowanie na potrzebach chorego, jednocześnie z dbałością o własne potrzeby,
- wyrozumiałość wobec potrzeb chorego oraz jego zachowań,
- wzajemne zrozumienie pozostałych członków rodziny z uwzględnieniem ewentualnej pomocy. Jak podaje K. de Walden-Gałuszko „trzeba uczyć rodzinę opieki podczas umierania (...) o podawaniu środków przeciwbólowych do końca, o spokojnej obecności przy umierającym (bez narzucania się mu, przywoływania, płaczu)”⁹, a towarzyszące „poczucie bezradności należy zastąpić dotykiem, który jest najdłużej odbieranym zmysłem”¹⁰. Ważne jest również uświadamianie członków rodziny o odpowiednim postępowaniu wobec umierającego, m.in.:
  - zachowaniu ciszy, spokoju,
  - podawaniu środków łagodzących ból,
  - obecności, bliskości, dotyku,
  - spokojnym towarzyszeniu¹¹.

⁸ <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/a918ff8f-0baf-44a1-8c65-dc5a70f89f77/content> (dostęp: 11.04.2024).

⁹ K. de Walden-Gałuszko, *U kresu. Opieka psychopaliatywna, czyli jak pomóc choremu, rodzinie i personelowi medycznemu środkami psychologicznymi*, Gdańsk 1996, s. 113.

¹⁰ K.T. Panas, *O sztuce umierania*, w: *Cierpienie, umieranie, śmierć. Wyzwania i dylematy ludzkiego losu w kontekście sytuacji granicznych*, P. Dańcak, M. Rembierz, R.B. Sierot red., Stalowa Wola 2013, s.79-80; zob. K.T. Panas, *Psychologiczne wymiar śmierci i umierania aspekty*, dz. cyt., s. 295.

¹¹ Zob. K. de Walden-Gałuszko, *Psychospołeczne aspekty opieki paliatywnej*, w: *Podstawy opieki paliatywnej*, K. de Walden-Gałuszko red., Warszawa 2004, s. 187-188.

Jak pisze K. Glombik „towarzyszenie ze strony rodziny podtrzymuje w pacjencie wolę walki z chorobą oraz rodzi poczucie sensu życia i wzmacnia świadomość miejsca chorego w sieci relacji rodzinnych, które podtrzymują nadzieję. Stąd wynika ważne zobowiązanie rodziny, aby nie opuścić bliskiego człowieka w chorobie, ale otoczyć go troskliwą opieką i z miłością uczestniczyć w jego cierpieniu”¹². W sytuacji nieuleczanej choroby istnieje potrzeba komplementarnych działań opiekuńczych, takich jak: opieka lekarska, pielęgniarstwa, psychologiczna, pedagogiczna, duszpasterska¹³. Jednakże w kontekście zaistniałych potrzeb wiodącą rolę odgrywa rodzina¹⁴.

2. Pacjent w stanie terminalnym w kontekście społecznego wsparcia

Życie człowieka jest uwarunkowane poprawnym zdrowiem, choć w kontekście życia biologicznego zmierza ku końcowi. Pojawienie się nieuleczalnej choroby staje się „wyrokiem” dla chorego, przypomina o zbliżającym się końcu życia. Chory zmagają się nie tylko z cierpieniem fizycznym, duchowym, ale też z problemami natury emocjonalnej. Następuje szok, potem zaprzeczenie, próba targowania się o czas życia, bunt, odrzucenie¹⁵. „Obraz choroby stworzony przez pacjenta różni się na ogół od obrazu odbieranego przez personel medyczny. Pacjent wykorzystuje w tym celu ogólne, obiegowe informacje o chorobie. Wnioskuje o stanie choroby z przekazów werbalnych i niewerbalnych”¹⁶ wyrażanych przez lekarzy, członków rodziny lub znajomych. „Do tego dochodzą jeszcze własne obserwacje objawów i wyobrażenia oraz sądy o ich przyczynach, rokowaniach”¹⁷. Obraz choroby oraz jej odczuwanie przez chorego, jest istotnym czynnikiem wpływającym na jego stany emocjonalne. Jedną z przyczyn jest stres związany z rozpoznaniem schorzenia, niepewnością rokowania,

¹² <https://czasopisma.uni.opole.pl/index.php/sth/article/view/2043/1946> (dostęp: 14.05.2024).

¹³ Zob. J. Stochmiątek, *Teoretyczne aspekty opieki w sytuacji umierania i śmierci*, w: Z pomocą człowiekowi. Wsparcie opieka w sytuacji nieuleczalnej choroby, B. Kromolicka red., Toruń 2012, s. 90.

¹⁴ Por. <https://czasopisma.uni.opole.pl/index.php/sth/article/view/2043/1946> (dostęp: 14.05.2024).

¹⁵ E. Wiater, *Krzyże powinny zostać. O cierpieniu i wierze*, „La Salette. Posłaniec Matki Bożej Saletyńskiej. Pismo o pojednaniu. Cierpienie i wiara” 2/345(2013), s. 22.

¹⁶ K. de Walden-Gałuszko, *Problemy psychiczne, duchowe i etyczne*, w: Pielęgniarstwo w opiece paliatywnej i hospicyjnej, K. de Walden-Gałuszko, A. Kaptacz red., Warszawa 2005, s. 197.

¹⁷ Tamże.

nieskutecznością podjętego leczenia, czy też związany z dolegliwościami fizycznymi, które towarzyszą progresji procesu chorobowego¹⁸. Innymi przyczynami są m.in.:

- brak wsparcia rodziny,
- nieodpowiednia komunikacja między personelem medycznym a pacjentem,
- nieodpowiednia opieka medyczna.

W sytuacji otrzymania niekorzystnej diagnozy następują różne reakcje pacjenta, a towarzyszące mu uczucia niejednokrotnie wywołują m.in.:

- niepewność,
- obawy o przyszłość,
- lęk spowodowany zbliżającą się śmiercią,
- niepokój,
- troskę o rodzinę,
- przygnębienie,
- złość,
- poczucie winy,
- wyalienowanie¹⁹.

W tak zaistniałej sytuacji, życie człowieka ulega diametralnej zmianie. W zaawansowanym stadium nieuleczalnej choroby rezygnuje się z leczenia przyczynowego, z powodu znikomej lub niewystarczającej skuteczności, a poprawę jakości życia zapewniają jedynie działania objawowe. Obejmują one uśmierzenie bólu, przyczyniają się do poprawy stanu emocjonalnego, zmierzają do pomocy w rozwiązywaniu problemów psychicznych, duchowych i społecznych. Ich celem jest dążenie do osiągnięcia jak najlepszej jakości życia chorego²⁰. U pacjentów w stanie terminalnym wzmagają się dolegliwości fizyczne, następuje ograniczenie sprawności ruchowej. Pojawia się izolacja społeczna, ograniczone zostają interakcje społeczne. Zmianie może ulegać również hierarchia wyznawanych wartości. Powyższy stan wpływa na zmianę w strukturze wypracowanych dotychczas potrzeb, koncentrujących się od tej pory na podstawach natury biologicznej, fizycznej, emocjonalnej, duchowej i społecznej²¹.

¹⁸ Tamże, s. 197-198.

¹⁹ Tamże.

²⁰ E. Bartoszewska, *Formy pomocy dziecku nieuleczalnie choremu i jego rodzinie w hospicjum*, Kraków 2005, s. 23; zob. W. Chańska, Z. Żylicz, *Etyczne aspekty opieki paliatywnej*, w: *Bioetyka*, J. Różyńska, W. Chańska red., Warszawa 2013, s. 268.

²¹ Zob. K. de Walden-Gałuszko, *Psychospołeczne aspekty opieki paliatywnej*, w: *Podstawy opieki paliatywnej*, dz. cyt., s. 164-166.

Wsparcie instytucjonalne wobec pacjenta w stanie terminalnym dostosowuje zakres działań do rzeczywistych potrzeb chorego. Oferowana pomoc może być świadczona przez „hospicja stacjonarne, zespoły domowej opieki hospicyjnej, ośrodki opieki dziennej, ośrodki konsultacyjne”²². Organizowana jest opieka paliatywna, której głównym celem, zdaniem J. Stochmiałka, jest „zapewnienie integralnej opieki medycznej, emocjonalno-duchowej i socjalno-bytowej”²³, poprawiającej jakość życia pacjenta oraz wspierającej członków jego rodziny. Działania te obejmują przeciwdziałanie bólowi oraz innym dokuczliwym objawom terminalnego okresu choroby, a także łagodzenie dyskomfortu w obliczu zbliżającej się śmierci²⁴. Wypracowanie optymalnych form opieki paliatywno-hospicyjnej jest możliwe poprzez uświadamianie w szerszym kontekście społecznym problematyki chorób onkologicznych oraz prawa człowieka do godnego umierania²⁵. Jedną z prekursorok, „twórczynią” i propagatorką idei opieki paliatywno-hospicyjnej, jest C. Saunders²⁶, która zdecydowanie sprzeciwiała się skracaniu życia terminalnie chorych pacjentów poprzez eutanazję. „Jej zdaniem eutanazja była formą porażki, ucieczką przed trudnym zadaniem towarzyszenia umierającemu”²⁷. Wskazywała, iż przekonanie pacjenta o nieobojętności członków rodziny wobec jego problemu nie wzbudza chęci do skrócenia życia. Pogląd Saunders jest do dziś podzielany przez większość organizacji i towarzystw zajmujących się opieką paliatywną²⁸. „Hospicjum jest odpowiedzią na pełen obraz ludzkiego cierpienia, który jest o wiele rozleglejszy, bardziej różnicowany i wielowymiarowy niż obszar bólu fizycznego, który odśtania medycyna”²⁹.

W opinii społecznej uznanie dla działalności hospicjów rośnie. W badaniach „Polacy o hospicjach i opiece paliatywnej”, przeprowadzonych przez Centrum Badań Opinii Społecznej, 94% osób popiera formę wsparcia przez zespoły pomocy domowej, a 96% respondentów opowiada się za formą stacjonarnych ośrodków. W przypadku niemożności zapewnienia bezpośredniej opieki przez członków rodziny 82% badanych zdecydowałoby się na zapewnienie pomocy przez hospicjum. Za

²² J. Stochmiałek, *Teoretyczne aspekty opieki w sytuacji umierania i śmierci*, dz. cyt., s. 85- 98.

²³ Tamże, s. 90.

²⁴ Tamże.

²⁵ Zob. S. Pawlas-Czyż, *Społeczna rzeczywistość choroby nowotworowej w rodzinie. Profesjonalna praca socjalna w obszarze wsparcia nieformalnych opiekunów osoby chorej onkologicznie. Przyczynek do refleksji nad onkologiczną pracą socjalną*, Toruń 2018, s. 180.

²⁶ <https://medikompleks.pl/cicely-saunders-pionierka-opieki-hospicyjnej/> (dostęp: 12.04.2024); zob. L. Szot, *Obecni do końca*, dz. cyt., s. 31.

²⁷ W. Chańska, Z. Żylicz, dz. cyt., s. 268.

²⁸ Tamże.

²⁹ I. Kropińska, *Hospicjum w świadomości społecznej*, „Zeszyty Naukowe WSHE: Nauki Pedagogiczne” t. XVIII, z. 5, 2005, s. 73.

wyborem hospicjum domowego odpowiedziało się 71% pytanym zaś 48% wskazań dotyczyło wyboru hospicjum stacjonarnego³⁰.

Zasady opieki paliatywnej są podobne do zasad opieki hospicyjnej. Umieranie traktuje się jako proces, podkreśla wartość życia człowieka, łagodzi ból, łączy wsparcie psychologiczne, socjalne i duchowe. Oferuje się system oparty na utrzymaniu możliwie aktywnego i twórczego życia pacjenta aż do śmierci oraz udziela wsparcia jego rodzinie w czasie trwania choroby oraz po jego śmierci³¹.

W tym kontekście istotna jest kwestia przygotowania do zawodu lekarza i pielęgniarki. I nie chodzi tu tylko o opanowanie nowych naukowych i technologicznych zdobyczy, ale o to, by połączyć zdobytą wiedzę z umiejętnością komunikacji z pacjentem opartej na empatii. W tym przypadku ważne jest zwrócenie ogólnej uwagi na stosunki międzyludzkie³². Lekarz powinien przeanalizować swoją postawę wobec śmierci, by móc w właściwy sposób podjąć rozmowę z pacjentem, szczególnie przekazując informacje o braku rokowań na wyleczenie³³. Integralną częścią opieki hospicyjno-paliatywnej, obok pomocy medycznej, jest przede wszystkim zapewnienie choremu godnego, spokojnego zakończenia życia.

3. Społeczne wsparcie rodziny w opiece nad chorym w stanie terminalnym

Towarzyszenie osobie w stanie terminalnym jest niezwykle ważne, niemniej może być trudne zarówno dla osoby umierającej, jak i dla członków jego najbliższej rodziny. Podobnie jak osoba chora, tak i jej opiekunowie potrzebują wsparcia, przede wszystkim emocjonalnego oraz duchowego. Ważna jest też pomoc ze strony krewnych oraz personelu medycznego wyjaśniającego kwestie związane z wszelkimi aspektami śmierci, procesem umierania. Wiele działań pomocowych świadczonych w ramach programów „o charakterze opieki paliatywnej oraz usług

³⁰ Dane za S. Pawlas-Czyż, dz. cyt., s. 171; zob. *Polacy o hospicjach i opiece paliatywnej*, „Komunikat z badań BS/149/2009, CBOS, Warszawa listopad 2009; https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_149_09.PDF (dostęp: 12.04.2024).

³¹ Zob. E. Bartoszevska, dz. cyt., s. 25.

³² Zob. E. Kübler-Ross, *Rozmowy o śmierci i umieraniu*, Poznań 2021, s. 36.

³³ Tamże, s. 64.

hospicyjnych³⁴ skierowana jest nie tylko do chorego, ale również do jego opiekunów. Ich celem jest, m.in.:

- poprawa zdrowia fizycznego,
- poprawa jakości snu,
- zmniejszenie niepokoju,
- przygotowanie na śmierć bliskiej osoby,
- pomoc w przechodzeniu żałoby³⁵.

To, jak ważne jest wsparcie rodziny w opiece nad terminalnie chorym pokazują badania przeprowadzone w ramach realizowanych programów pomocowych w Japonii, oferujących opiekę paliatywną choremu i opiekunowi. Jak wskazuje S. Pawlas-Czyż „badania przeprowadzone wśród 55 opiekunów dowiodły spadku poziomu ich niepokoju odczuwanego w związku ze sprawowaniem opieki w domu³⁶. Pozytywne zmiany u opiekunów chorego odnotowano pomimo wzrostu częstotliwości nieprzespanych nocy oraz braku poprawy stanu zdrowia bliskiej osoby. Ważną rolę we wsparciu opiekunów odgrywają również nieformalne programy *respite*. Oferują one odpoczynek od sprawowanej opieki, „poprzez zapewnienie odpowiednich usług w domu chorego³⁷, funkcjonując pod pojęciem urlopu wytchnieniowego. Przeprowadzone badania ewaluacyjne tego programu w Australii wskazały na podniesienie jakości pomocy, zadowolenie opiekunów oraz pozytywną ocenę opieki zagwarantowanej osobom chorym w ich miejscu zamieszkania³⁸.

Doświadczeniu nieuleczalnej choroby towarzyszy „kryzys psychologiczny w obrębie całego systemu rodzinnego³⁹. I choć pierwotnie opieka paliatywna odnosiła się do chorego, to obecnie postuluje się, by pomocą objąć też najbliższe mu osoby. Badania psychologiczne dowodzą, że rodzinni opiekunowie⁴⁰ stanowią grupę podwyższonego ryzyka wystąpienia symptomów zespołu stresu pourazowego po stracie osoby bliskiej. Obserwowano go u 21% opiekunów chorego umierającego

³⁴ S. Pawlas-Czyż, dz. cyt. s. 162.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże, s. 163.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże, s. 170.

⁴⁰ „Opiekun chorego może, ale nie musi być jednocześnie osobą bliską (osoba bliska chorego to małżonek, krewny do drugiego stopnia lub powinowaty do drugiego stopnia w linii prostej, przedstawiciel ustawy, osoba pozostająca we wspólnym pożyciu lub osoba wskazana przez chorego”; <https://bliskochorego.pl/formalnosci/prawa-opiekuna-osoby-chorej.html> (dostęp: 11.04.2024).

w szpitalu oraz u 4,4% badanych, kiedy śmierć członka rodziny nastąpiła w domu lub w hospicjum⁴¹.

Z badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych wynika, że 63% opiekunów rodzinnych zostaje bez jakiegokolwiek społecznego wsparcia⁴². Apeluje się o zmianę postrzegania opieki paliatywnej, rozumianej często jako sprawowaną wyłącznie nad ludźmi nieuleczalnie i terminalnie chorymi. Relacje podjęte na gruncie sprawowanej opieki paliatywno-hospicyjnej, poszerzają sferę kontaktów z innymi ludźmi, wzmacniają sferę emocjonalną. Zatem członkowie rodziny zyskują świadomość wielopłaszczyznowego wsparcia w przewyżczeniu wszelkich trudności i kryzysów w opiece⁴³.

W perspektywie towarzyszenia osobie umierającej przez członków rodziny istotne jest ukazanie gotowości do pomocy, obecności. Służba chorym jest trudnym i odpowiedzialnym zadaniem. Wymaga nie tylko bezinteresowności, empatii, wrażliwości, wyrozumiałości i życzliwości, ale przede wszystkim, poświęcenia dla dobra drugiego człowieka. Dla członków rodziny nie jest to łatwe zadanie, dlatego też ważne jest wielowymiarowe wsparcie społeczne. Sytuacja osób nieuleczalnie chorych stawia przed systemem opieki terminalnej nowe wyzwania. Szczególnie w kontekście starzenia się społeczeństwa, narastających problemów zdrowotnych, coraz większych oczekiwań co do możliwości leczniczych w dobie rozwoju medycyny oraz istotności wsparcia członków rodziny⁴⁴.

Zakończenie

Troska o człowieka w sytuacji pojawiających się problemów zdrowotnych stanowi nieodzowny czynnik wpływający na decyzje podejmowane w uwzględnieniu prawa godnego umierania, a wraz z tym przyjęcia i pogodzenia się z zaistniałym stanem. Stoimy obecnie wobec naglącej potrzeby odwoływania się do wartości ludzkiego życia, tak w kontekście jego początku, jak i końca. Istotna pozostaje pomoc w sferze podejmowanych decyzji dotyczących końca ludzkiego życia, szczególnie wobec nieuleczalnie chorego pacjenta. W tej kwestii jest to wsparcie instytucji społecznych, wsparcie rodziny oraz instytucjonalna opieka paliatywno-hospicyjna.

⁴¹ S. Pawlas-Czyż, dz. cyt., s. 172.

⁴² Tamże, s. 175.

⁴³ Tamże, s. 174-175.

⁴⁴ J. Jarosz, *Medycyna paliatywna – rozważania ogólne*, w: *Medycyna bólu*, J. Dobrogowski, J. Worliczek red., Warszawa 2004, s. 355-356.

Rodzina w tym względzie pełni ważną funkcję. Troska o pacjenta umierającego jest dowodem szacunku do ludzkiego życia, do jego wartości. Należy zwrócić uwagę na różnorodność aspektów pomocy, wsparcia zarówno pacjenta – osoby, jak i jego rodziny. Istotny jest także stosunek personelu medycznego, nie tylko wobec chorego i jego potrzeb w ostatnim okresie życia, ale również wobec towarzyszących mu osób. Toteż wskazując na kompleksowość podejmowanych działań i konieczność wsparcia społecznego, ważna jest współpraca wszystkich zaangażowanych w pomoc, opiekę, nad pacjentem jako osobą.

Bibliografia

Adamski F., *Rodzina wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2021.

Bartoszewska E., *Formy pomocy dziecku nieuleczalnie choremu i jego rodzinie w hospicjum*, Kraków 2005.

Chańska W., Żylicz Z., *Etyczne aspekty opieki paliatywnej*, w: Bioetyka, J. Różyńska, W. Chańska red., Warszawa 2013, s. 266-281.

Jarosz J., *Medycyna paliatywna – rozważania ogólne*, w: Medycyna bólu, J. Dobrogowski, J. Worliczek red., Warszawa 2004, s. 535-548.

Kropińska I., *Hospicjum w świadomości społecznej*, „Zeszyty Naukowe WSHE: Nauki Pedagogiczne”, t. XVIII, z. 5, 2005, s. 71-78.

Kumór M., *Kwestia godnej śmierci we współczesnej debacie bioetycznej*, Kraków 2020.

Kübler-Ross E., *Rozmowy o śmierci i umieraniu*, Poznań 2021.

Marszałek R., Mierzwa J., *Chrześcijaństwo wobec tajemnicy przemijania*, „Społeczeństwo-kultura-wartości. Studium społeczne” 17/18(2020), s. 115-124.

Panas K.T., *O sztuce umierania*, w: Cierpienie, umieranie, śmierć. Wyzwania i dylematy ludzkiego losu w kontekście sytuacji granicznych, P. Danćak, M. Rembierz, R.B. Sierot red., Stalowa Wola 2013.

Panas K.T., *Psychologiczne wymiar śmierci i umierania aspekty*, „Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne” 9/2(2012), s. 291-297.

Pawlas-Czyż S., *Społeczna rzeczywistość choroby nowotworowej w rodzinie. Profesjonalna praca socjalna w obszarze wsparcia nieformalnych opiekunów osoby chorej onkologicznie. Przyczynek do refleksji nad onkologiczną pracą socjalną*, Toruń 2018.

Polacy o hospicjach i opiece paliatywnej, Komunikat z badań BS/149/2009, CBOS, Warszawa, listopad 2009.

Skorowski H., *Rodzina i jej prawa w społeczeństwie demokratycznym w świetle katolickiej nauki społecznej*, w: *Służąc rodzinie i ojczyźnie. Św. Janowi Pawłowi II w 100. rocznicę urodzin*, U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot red., Pelplin 2020, s. 31-46.

Sorys S., *System wartości współczesnej rodziny*, w: *Służąc rodzinie i ojczyźnie. Św. Janowi Pawłowi II w 100. rocznicę urodzin*, U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot red., Pelplin 2020, s. 47-62.

Stochmiątek J., *Teoretyczne aspekty opieki w sytuacji umierania i śmierci*, w: *Z pomocą człowiekowi. Wsparcie opieka w sytuacji nieuleczalnej choroby*, B. Kromolicka red., Toruń 2012, s. 85-98.

Szot L., *Obecni do końca*, Warszawa 2010.

Szot L., *Rodzina, media społecznościowe a amorficzność uniwersalnych wartości społeczeństw współczesnych w ujęciu socjologicznym*, w: *Służąc rodzinie i ojczyźnie. Św. Janowi Pawłowi II w 100. rocznicę urodzin*, U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot red., Pelplin 2020, s. 63-80.

Tyszka Z., *Socjologia rodziny*, Warszawa 1979.

de Walden-Gałuszko K., *Problemy psychiczne, duchowe i etyczne*, w: *Pielęgniarstwo w opiece paliatywnej i hospicyjnej*, K. de Walden-Gałuszko, A. Kaptacz red., Warszawa 2005, s. 194-221.

de Walden-Gałuszko, *Psychospołeczne aspekty opieki paliatywnej*, w: *Podstawy opieki paliatywnej*, K. de Walden-Gałuszko red., Warszawa 2004, s. 164-194.

de Walden-Gatuszko K., *U kresu. Opieka psychopaliatywna, czyli jak pomóc choremu, rodzinie i personelowi medycznemu środkami psychologicznymi*, Gdańsk 1996.

Wiater E., *Krzyże powinny zostać. O cierpieniu i wierze*, „La Salette. Postaniec Matki Bożej Saletyńskiej. Pismo o pojednaniu, Cierpienie i wiara” 2(2013).

Źródła internetowe

https://www.fakt.pl/kobieta/28-latka-poddala-sie-eutanazji-pozegnala-sie-wzruszajacymi-slowami/v0n0mwchhttps://g.pl/news/7,188150,30856089,jest-calkowicie-zdrowa-fizycznie-i-zdecydowala-sie-na-eutanazje.html#s=amtp_pnHP_gallery_button

<https://wnus.usz.edu.pl/os/pl/issue/919/article/15070/>

<https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/a918ff8f-0baf-44a1-8c65-dc5a70f89f77/content>

<https://czasopisma.uni.opole.pl/index.php/sth/article/view/2043/1946>

<https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/a918ff8f-0baf-44a1-8c65-dc5a70f89f77/content>

<https://medikompleks.pl/cicely-saunders-pionierka-opieki-hospicyjnej/>

https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_149_09.PDF

<https://bliskochorego.pl/formalnosci/prawa-opiekuna-osoby-chorej.html>

Katarzyna Wojtanowicz*

Sylwia Michalec-Jękot**

Pracownicy systemu wsparcia społecznego wobec wyzwań pracy z imigrantami i uchodźcami

Streszczenie

Interwencja kryzysowa nabiera szczególnego znaczenia wobec pomocy osobom w kryzysie migracyjnym. W opracowaniu zaprezentowano istotę wsparcia społecznego i interwencji kryzysowej w zakresie działań na rzecz imigrantów i uchodźców. Artykuł zawiera analizę stanu gotowości i przygotowania pracowników systemu wsparcia społecznego oraz instytucji pomocowych do pracy z imigrantami i uchodźcami na przykładzie badań przeprowadzonych wśród pracowników Ośrodka Interwencji Kryzysowej i Poradnictwa w Myślenicach.

Słowa kluczowe: system wsparcia społecznego, interwencja kryzysowa, praca z imigrantami i uchodźcami

---

* Katarzyna Wojtanowicz – dr; Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

** Sylwia Michalec-Jękot – mgr; doktorantka Akademii Ignacjanum w Krakowie, dyrektor OIKiP w Myślenicach

Wstęp

Migracje ludności są naturalnym zjawiskiem występującym w życiu społecznym od zawsze. Ludzie przemieszczają się w poszukiwaniu lepszego życia, kierowani chęcią rozwoju i ciekawością poznania świata, a także uciekając przed ubóstwem i konfliktami zbrojnymi.

Szczególnie w ostatnim czasie, obserwowane poważne ruchy związane z przemieszczaniem się na szlaku Wschód-Zachód powodują, że migracje międzynarodowe odgrywają coraz większą rolę w ekonomii i polityce społecznej Polski.

Sytuacja ta wywołuje potrzebę przygotowania pracowników systemu wsparcia społecznego na wyzwania pracy z imigrantami i uchodźcami, zarówno tymi, którzy przebywają u nas tymczasowo, jak i tymi, którzy wybierają nasz kraj jako nowe miejsce osiedlenia się. Dostosowanie modelu polityki migracyjnej oraz systemu wsparcia instytucjonalnego do zmieniających się uwarunkowań migracyjnych jest dziś wyzwaniem dla całego społeczeństwa.

Artykuł podejmuje analizę stanu gotowości i przygotowania merytorycznego pracowników systemu wsparcia społecznego oraz instytucji pomocowych do pracy z imigrantami i uchodźcami na przykładzie Ośrodka Interwencji Kryzysowej i Poradnictwa w Myślenicach.

Interwencja kryzysowa nabiera szczególnego znaczenia w pomocy osobom w kryzysie migracyjnym i uchodźczym. W opracowaniu zaprezentowano istotę wsparcia społecznego i interwencji kryzysowej oraz rolę ośrodka interwencji kryzysowej w zakresie wsparcia imigrantów i uchodźców. W bezpośrednim badaniu ankietowanym, które zostało przeprowadzone w styczniu 2022 roku, pracownicy OIKiP w Myślenicach ocenili własną gotowość oraz gotowość instytucji, w której są zatrudnieni, do udzielania wsparcia imigrantom i uchodźcom. W trakcie opracowania tego artykułu sytuacja społeczno-polityczna na świecie uległa znaczącym zmianom. 24 lutego 2022 roku, Rosja wywołała wojnę, atakując Ukrainę. Od tego czasu w Polsce schronienie otrzymuje wielu uchodźców. Rzesze obywateli, wolontariuszy i specjalistów stanęło przed nowymi wyzwaniami niesienia pomocy i wsparcia uchodźcom. Jak ukazują prezentowane badania, do działań w tym obszarze specjaliści nie byli przygotowani, jednak system pomocy jest zorientowany na skuteczną ich realizację.

1. Istota wsparcia społecznego

Wsparcie społeczne w środowisku lokalnym istniało od zawsze. Społeczność lokalna, z racji wewnętrznych oddziaływań w swoim obrębie, tworzy układ lokalny – będący miejscem zamieszkiwanym przez samorządną społeczność. Czy jednak owa społeczność zawsze wspiera się w sytuacjach trudnych, czy silniejsi mieszkańcy pomagają słabszym? Oczywistym wydaje się stwierdzenie, że wsparcie jest czymś nieodzownym w trudnej sytuacji psychicznej człowieka, bądź społeczności, bowiem naturalnym odruchem ludzkim jest pomoc tym, którzy cierpią. Jeżeli więc jest to odruch spontaniczny i jednocześnie mocno osadzony w kontekście kulturowym uważa się powszechnie, że nie warto się nad nim zastanawiać. Nic bardziej błędnego. Otóż teza o zbawiennym wpływie wsparcia społecznego nie jest czymś oczywistym. Wsparcie społeczne to termin niejednoznaczny. Niejednoznaczność wskazuje na różnorakie kategorie udzielanej pomocy. Jak wskazują Roman Cieślak i Helena Sęk, możemy wskazać co najmniej pięć kategorii wsparcia społecznego¹:

- emocjonalne,
- instrumentalne,
- informacyjne,
- rzeczowe,
- duchowe.

Skuteczność wsparcia zależy nie tylko od tego, jak zostanie ono udzielone, ale też w dużej mierze od tego, jak postrzega je osoba przyjmująca. Nie każda udzielona pomoc, nie w każdej sytuacji i nie dla każdej osoby, jest korzystna. Aby wsparcie społeczne było skuteczne, obok koncentracji na ratowaniu zdrowia i życia, istotne jest zajęcie się również innymi czynnikami towarzyszącymi sytuacji kryzysowej. Możemy do nich zaliczyć: silny stres, uratę pracy, domu, rozpad rodziny, śmierć bliskiej osoby. Takie ujęcie pozwala dostrzec wielowymiarowość oraz potrzebę udzielenia różnych form wsparcia. Należy przeanalizować to zjawisko również w kontekście uwarunkowań społeczności lokalnej. Właściwie zaprojektowany system wsparcia społecznego działa tak, że poszczególne formy wsparcia udzielane są przez działające w tym systemie instytucje, które komplementarnie realizują usługi kierowane do osób doświadczających sytuacji kryzysowych. Mikołaj Winiarski wskazuje, że wsparcie społeczne może być ukierunkowane na zaspokajanie potrzeb, przybierając charakter ciągły, bezinteresowny i oparty na odpowiedzialności pomagającego

¹ R. Cieślak, H. Sęk, *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Warszawa 2006, s. 45.

za przyjmującego pomoc. Zbliżony charakter ma wsparcie społeczne o charakterze humanitarnym. Polega ono na wzmacnianiu jednostki lub grupy społecznej w sytuacjach trudnych, stresowych i przełomowych.

Kategoryzacja wsparcia społecznego, jego sieciowanie oraz przede wszystkim przygotowanie specjalistów i społeczeństwa do jego realizacji jest niezwykle ważnym czynnikiem jego skuteczności. W tym zakresie warto zwrócić uwagę na następujące czynniki:

- wysoką wrażliwość ludzi na problemy innych oraz problemy całego środowiska życia, dotyczące funkcjonowania społeczności lokalnej oraz jej dobra wspólnego,
- społeczne zbliżenie ludzi do siebie (bezpośrednie styczności, wzajemne komunikowanie się, otwieranie się ku sobie, szukanie i dzielenie wspólnych wartości),
- wysokie poczucie odpowiedzialności przybierającej postać podmiotowo-kompensacyjną, polegającą na dobrowolnym podnoszeniu poziomu egzystencji i funkcjonowania współmieszkańców nie w pełni samodzielnych i reprezentowaniu ich dobrze pojętego interesu,
- aktywne uczestnictwo i wielostronną współpracę w rozwiązywaniu problemów lokalnych dotyczących różnych sfer życia i funkcjonowania społeczności lokalnej lub jej określonych grup, kategorii i jednostek,
- rozbudowę lokalnej infrastruktury organizacyjnej i instytucjonalnej (edukacyjnej, opiekuńczej, socjalnej, rekreacyjno-sportowej, usługowej),
- dobrze rozwiniętą współpracę instytucji i organizacji lokalnych,
- odpowiednią regulację prawną i jej sprawne, konsekwentne egzekwowanie przez organa administracji lokalnej i ponadlokalnej oraz służby porządkowe².

Tak ujęty system wsparcia może być rzeczywiście skuteczny w społeczności lokalnej, która z racji bliskości mieszkańców posiada naturalny potencjał pomocowy.

2. Pomoc osobom w kryzysie

Teorię kryzysu opracowali na początku lat 60. amerykańscy psychiatry Gerard Caplan i Erich Lindemann. Zdefiniowali oni kryzys emocjonalny jako reakcje człowieka

---

² M. Winiarski, *Bezpieczeństwo lokalne, problemem pedagogicznym*, „Edukacja i Dialog” 9/122(2000); http://edukacjaialog.pl/archiwum/2000,98/listopad,163/bezpieczenstwo_lokalne_-_problemem_pedagogicznym,1055.html (dostęp: 12.06.2022).

zdrowego na trudną sytuację, gdy zmagają się on z problemami życiowymi, okresowo przekraczającymi jego możliwości adaptacyjne. Wykorzystywanie swoich dotychczasowych umiejętności rozwiązywania problemów staje się już niewystarczające. Stan taki charakteryzuje się wzmożonym napięciem i może trwać kilka godzin, kilka dni lub tygodni i prowadzić do wypracowania nowych sposobów przystosowania³.

Inną definicję kryzysu wypracował amerykański psycholog Gordon Allport. Według niego jest to sytuacja emocjonalnego i umysłowego stresu, wymagającego zmiany w planach życiowych, których należy dokonać w ciągu krótkiego czasu. Ma to wpływ na strukturę osobowości, w której dokonują się zmiany. Mogą być one progresywne, czyli prowadzić ku rozwojowi i lepszej dojrzałości albo regresywne, prowadzące do choroby⁴.

W odpowiedzi na zdefiniowane kryzysy dostrzeżono potrzebę rozwoju systemu wsparcia w tych sytuacjach. Interwencja Kryzysowa obejmuje swoją ofertą wszystkich członków danej społeczności, nie tylko tych społecznie naznaczonych przez ubóstwo czy niepełnosprawność. Teoretycy kryzysu zakładają bowiem, że doświadczają go wszyscy ludzie – istotą jest jednak stworzenie z sytuacji kryzysowej szansy rozwoju. Dlatego też zarówno w Europie, jak i w Polsce obserwuje się tendencję do tworzenia ośrodków i organizacji umożliwiających osobom dotkniętym kryzysem powrót do społeczeństwa i harmonijnego życia. Powoływanie do życia i sama działalność Ośrodków Interwencji Kryzysowej odbywa się w oparciu o przepisy prawne. To przede wszystkim Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o Pomocy Społecznej⁵, która określa zadania pomocy społecznej. Art. 15 wskazuje, że pomoc społeczna polega w szczególności na:

- przyznawaniu i wypłacaniu przewidzianych ustawą świadczeń,
- pracy socjalnej,
- prowadzeniu i rozwoju niezbędnej infrastruktury socjalnej,
- analizie i ocenie zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej,
- realizacji zadań wynikających z rozeznaczonych potrzeb społecznych,
- rozwijaniu nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb.

³ J.L. Greenstone, Ch.C. Leviton, *Interwencja kryzysowa*, Gdańsk 2004, s. 48.

⁴ R.K. James, B.E. Gilliland, *Strategie interwencji kryzysowej*, Warszawa 2006, s. 25.

⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

Do zadań powiatów należy także prowadzenie jednostek organizacyjnych, m.in. Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie oraz prowadzenie ośrodków interwencji kryzysowej⁶. Interwencja kryzysowa stanowi zespół interdyscyplinarnych działań podejmowanych na rzecz osób i rodzin będących w stanie kryzysu. Celem interwencji kryzysowej jest przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej⁷.

Zdaniem Doroty Kubackiej-Jasieckiej na pierwszym planie powinno się znaleźć wypracowywanie korzystnych dla społeczności rozwiązań uwzględniających jej interes i dobro społeczności. Znaczącą rolę przy tym odgrywa promocja zdrowia publicznego, którego interwencja kryzysowa jest częścią poprzez swoją obecność w polityce społecznej. Warto także zwrócić uwagę na fakt że „klasyczne ujęcia interwencji kryzysowej sprowadzają jej istotę do nawiązania i podtrzymania relacji pomocy oraz wsparcia, relacji umożliwiającej i ułatwiającej samodzielne rozwiązanie sytuacji kryzysowej, a także powrót do poziomu równowagi psychofizycznej sprzed kryzysu. Relacja interwencyjna to relacja krótkoterminowego, przejściowego wsparcia psychospołecznego klienta przez osobę interweniującą, mająca na celu przywrócenie i wzmocnienie zdolności samodzielnego radzenia sobie z kryzysowymi skutkami wydarzeń krytycznych”⁸. Jak podkreśla Kubacka-Jasiecka „nie można jednak sprowadzać interwencji kryzysowej wyłącznie do relacji wsparcia emocjonalnego, nawet uzupełnionego wsparciem instrumentalnym, informacyjnym, rzeczowym czy materialnym. Wątpliwości wiążą się z nie zawsze jednoznacznie pozytywnymi efektami wsparcia, z drugiej strony z charakterem interwencji, jako aktywnego pomocowego działania na rzecz klienta, również w jego środowisku”⁹. Podkreśla to rolę i znaczenie interdyscyplinarności interwencji kryzysowej i jej oddziaływania na wielu poziomach, co widoczne jest właśnie w Myślenickim Modelu Interwencji Kryzysowej. Obecnie funkcjonowanie tego modelu przechodzi swoisty sprawdzian, gdyż w zmieniającej się rzeczywistości społeczno-politycznej wynikającej z uwarunkowań geopolitycznych Polski dokonuje się redefinicja interwencji kryzysowej. Redefinicja ta wymuszona jest napływem imigrantów z terenów państw trzecich, którzy od drugiej połowy 2021 roku próbują przekroczyć granicę Unii Europejskiej

⁶ Art. 19 Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

⁷ Art. 47 Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

⁸ D. Kubacka-Jasiecka, P. Passowicz, *Interweniujący w kryzysie jako „narzędzie interwencji”*, w: *Interwencja kryzysowa. Konteksty indywidualne i społeczne*, D. Kubacka-Jasiecka, P. Passowicz red., Kraków 2016, s. 112.

⁹ Tamże, s. 114.

z Białorusią oraz agresją Rosji na niezależne państwo – Ukrainę, której obywatele chronią się przed agresorem w Polsce. W obliczu tych wyzwań metody pracy interwencyjnej muszą zostać przez interwentów kryzysowych dostosowywane do zmieniającej się dynamicznie rzeczywistości.

3. Założenia metodologiczne badań własnych

Prezentowane badanie zostało przeprowadzone wśród pracowników zatrudnionych w Ośrodku Interwencji Kryzysowej i Poradnictwa w Myślenicach. Badaniem objęto osoby zatrudnione na stanowisku interwenta kryzysowego, w systemie pracy całodobowej. Grupę tę stanowi dziewięciu pracowników, którzy legitymują się wykształceniem wyższym na kierunkach: pedagogika, psychologia, nauki o rodzinie, praca socjalna. Wszyscy respondenci ukończyli studia podyplomowe z zakresu interwencji kryzysowej.

Badania sondażowe przeprowadzono z wykorzystaniem autorskiego, internetowego kwestionariusza ankiety, w styczniu 2022 roku. Celem głównym badania była ocena gotowości i przygotowania pracowników systemu wsparcia społecznego oraz instytucji pomocowych do pracy z imigrantami i uchodźcami na przykładzie Ośrodka Interwencji Kryzysowej i Poradnictwa w Myślenicach

Główne pytania badawcze dotyczyły:

- gotowości do pracy z imigrantami i uchodźcami,
- przygotowania merytorycznego do tej pracy,
- przygotowania instytucji,
- zdefiniowania potrzeb pracowników wobec wyzwań pracy z tą grupą klientów,
- odbioru społecznego w środowisku pracy na udzielanie pomocy imigrantom i uchodźcom.

Celem praktycznym dokonanej analizy uczyniono opracowanie rekomendacji w zakresie doskonalenia zawodowego specjalistów do pracy z imigrantami i uchodźcami.

4. Wyniki badań

Prezentowane wyniki badań pozwoliły na poznanie opinii pracowników OIKiP w Myślenicach na temat ich przygotowania do pracy z imigrantami i uchodźcami. Warto podkreślić, że badania przeprowadzone były w okresie kryzysu imigracyjnego, którego doświadczyła Polska na przełomie lat 2021/2022 na granicy z Białorusią.

Zapytano zatem respondentów o ich gotowość do pracy z imigrantami i uchodźcami.

Siedmiu respondentów nie czuje się gotowych do tej pracy i jeden respondent nie ma zdania na ten temat. Tylko jeden badany wskazuje na gotowość w tym zakresie.

Jako uzasadnienie respondenci wskazywali:

- brak szkoleń, specjalistycznej wiedzy i doświadczenia w pracy z uchodźcami, a także bariera językowa i kulturowa. Wśród odpowiedzi znalazły się:,
- „nie wiem przede wszystkim skąd pochodzą emigranci lub uchodźcy, a zatem nie wiem o jakim języku i kulturze mówimy”,
- „nie czuję się na siłach z uwagi na barierę komunikacyjną”,
- „nie czuję się gotowa do pracy, bo najpierw muszę się zapoznać ze szkoleniem dotyczącym uchodźców i imigrantów oraz ich kultur”,
- „jeszcze niestety nie, ponieważ nie wzięłam udziału w szkoleniu i te treści są jeszcze przede mną”,
- „nie znam ich języka i kultury. To bardzo ważne narzędzia, a ja ich nie posiadam”,
- „nie, ponieważ nie mam doświadczenia w pracy z imigrantami i uchodźcami i nie przeszedłem szkolenia związanego z taką pracą”,
- „psychicznie i mentalnie jestem gotowy. Każdy człowiek zasługuje na pomoc w sytuacji krytycznej, bez względu na jego narodowość czy wyznanie”.

Następnie zapytano respondentów, jak oceniają swoje przygotowanie merytoryczne do pracy z tą grupą klientów. Siedmiu badanych nie czuje się przygotowanych do takiej pracy. Przygotowanie wykazuje jedynie dwóch respondentów.

Jako uzasadnienie respondenci wskazują:

- „brak odpowiednich szkoleń”,
- „w kryzysie tak, kłopotem są trudności w posługiwaniu się biegle językiem obcym”,
- „tak, znam międzynarodowy język migowy i mogę komunikować się z europejskimi imigrantami niestyszacymi”,

- „z Ukraińcami już pracowałem, nie było problemów. Ale osoby z krajów arabskich, obca kultura, nie znam języka. Łatwo, nie znając kultury, zrobić coś niewłaściwego”,
- „sądzę że osoby pracujące z imigrantami i uchodźcami powinny przejść szkolenie związane z taką pracą. Ja nie brałem udziału w takim szkoleniu”,
- „tak, ale nie w pełni. Obawiam się między innymi bariery językowej”.

W tym zakresie respondenci dokonują rozróżnienia przygotowania merytorycznego do pracy z klientami różnych kultur. Wskazali również grupę, do pracy z którą czują się przygotowani. Ponownie wskazali też potrzebę szkoleń w tym zakresie oraz niwelowania barier językowych.

W badaniu podjęto również kwestię przygotowania całej instytucji do pracy z imigrantami i uchodźcami. I tak pięciu respondentów uznaje brak przygotowania instytucji do pracy z tą grupą klientów. Wskazuje na to czterech badanych pracowników: „instytucja, która chce pracować z imigrantami i uchodźcami powinna spełniać dwa warunki: po pierwsze przeszkolić pracowników do takiej pracy, po drugie zatrudnić chociaż jednego pracownika, który mówi w języku imigrantów/uchodźców (zakładam, że angielski może być niewystarczający). Z tego, co wiem Ośrodek nie spełnia ani jednego, ani drugiego warunku, dlatego uważam, że nie jest przygotowany do pracy z imigrantami/uchodźcami”.

Respondenci są świadomi swoich potrzeb w zakresie wzmocnienia zawodowego, przygotowującego do pracy z migrantami. Są to:

- wiedza, skąd pochodzą klienci, jaki jest ich język oraz kultura
- dostępność narzędzi pracy i współpracy interdyscyplinarnej, w zakresie: kursów języka polskiego, edukacji, kultury, pracy, pomocy społecznej,
- potrzeba pomocy tłumacza (także biegłego) dostępnego w ciągu możliwie krótkiego czasu
- tematyczne szkolenia, superwizja – „jeśli miałbym pracować z uchodźcami (a uważam to za ciekawy kierunek rozwoju), powinienem przejść szkolenie wprowadzające do takiej pracy. Takie szkolenie powinny prowadzić osoby, które mają doświadczenie w pracy z imigrantami/uchodźcami”.

Nie bez znaczenia jest też odbiór społeczny podejmowanych działań. W opinii respondentów, odbiór społeczny wykazuje dwa wymiary. Pierwszy zdystansowany:

- lęk przed imigrantami i chęć pomocy im, ale raczej w ich miejscu zamieszkania,
- brak przygotowania, gotowość do improwizacji w razie potrzeby.

I drugi otwarty:

- nadrzędną wartością jest człowiek i jego kryzys a nie przekonania osoby pomagającej,
- ideą jest dawanie nadziei na nowe życie.

5. Podsumowanie

Prezentowane badania mają charakter pilotażowy. Ośrodek Interwencji Kryzysowej i Poradnictwa w Myślenicach jest znany ze swojego szerokiego i innowacyjnego podejścia do realizacji zadań interwencyjnych. Inspiracją do podjęcia tematyki badania była zdefiniowana przez dyrektora ośrodka potrzeba przygotowania się do pracy z imigrantami i uchodźcami. Pierwszym etapem tego procesu były badania, z których wnioski miały służyć wypracowaniu strategii przygotowania merytorycznego pracowników. Proces ten zaburzyła zmiana sytuacji społeczno-politycznej po 24 lutego 2022 r. Podjęte wcześniej działania szkoleniowe i organizacyjne w niewielkim stopniu przygotowały interwentów do pracy z uchodźcami, którzy od dnia rozpoczęcia wojny korzystają ze wsparcia myślenickiego ośrodka. Badania te pokazały potrzeby dotyczące pracy z imigrantami i uchodźcami. Specjaliści podejmujący działania interwencyjne wymagają zapewnienia zaplecza koniecznego do udzielanej pomocy. Są to w szczególności: dostępność do tłumaczy językowych i mediatorów kulturowych, szkolenia i superwizja. Jak pokazuje dzisiejsza rzeczywistość nie bez znaczenia jest też zwiększanie dostępności do psychotraumatologów oraz wiedzy merytorycznej dotyczącej pracy z osobami doświadczonymi traumą wojny. Należy rozwijać metody pracy socjalnej z imigrantami i uchodźcami, w tym, jakże skuteczną, metodę pracy środowiskowej¹⁰.

Bibliografia

Cieślak R., Sęk H., *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Warszawa 2006.

Greenstone J., Leviton C., *Interwencja kryzysowa*, Gdańsk 2004.

¹⁰ K. Wojtanowicz, *Asymilacja migrantów i uchodźców*, w: *Wokół problematyki migracji i uchodźstwa w systemie pomocy społecznej*, M. Duda, M. Iżycki, M. Midura, L. Szot red., Warszawa 2017, s. 50-53.

James K.R., Gilliland E.B., *Strategie interwencji kryzysowej*, Warszawa 2006.

Kubacka-Jasiecka D., Passowicz P., *Interweniujący w kryzysie jako „narzędzie interwencji”*, w: *Interwencja kryzysowa. Konteksty indywidualne i społeczne*, D. Kubacka-Jasiecka, P. Passowicz red., Kraków 2016.

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

Winiarski M., *Bezpieczeństwo lokalne, problemem pedagogicznym*, „Edukacja i Dialog” 9/122(2000); http://edukacjaidialog.pl/archiwum/2000,98/listopad,163/bezpieczenstwo_lokalne_-_problemem_pedagogicznym,1055.html (dostęp: 12.11.2023).

Wojtanowicz K., *Asymilacja migrantów i uchodźców*, w: *Wokół problematyki migracji i uchodźstwa w systemie pomocy społecznej*, M. Duda, M. Iżycki, M. Midura, L. Szot red., Warszawa 2017.

Magdalena Jaranowska*

Geneza i dzień dzisiejszy programu wsparcia dzieci „Pajacyk”

Streszczenie:

Tekst prezentuje historię i działalność programu wsparcia dzieci „Pajacyk”. Jest to program, w ramach którego Polska Akcja Humanitarna od 1998 roku pomaga dzieciom i młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym. „Pajacyk” udziela pomocy żywnościowej poprzez finansowanie posiłków w szkołach i świetlicach, oraz prowadzi działania na rzecz ochrony zdrowia psychicznego, realizując program pomocy psychospołecznej. Celem programu jest zdrowie i prawidłowy rozwój każdego dziecka.

Słowa kluczowe: „Pajacyk”, dożywianie, pomoc psychospołeczna, dzieci

Wstęp

Fundacja Polska Akcja Humanitarna jest wiodącą organizacją działającą w obszarze pomocy humanitarnej oraz jedną z największych organizacji pożytku publicznego w Polsce, funkcjonującą nieprzerwanie od początku lat 90. Choć formalnie PAH rozpoczęła działania w 1994 roku, to przełomowym momentem był pierwszy konwój z pomocą dla oblężonego Sarajewa w 1992 roku, który Janina Ochojska, założycielka PAH, przy ogromnym wsparciu społeczeństwa polskiego, zorganizowała.

---

* Magdalena Jaranowska – mgr; Polska Akcja Humanitarna

wała, korzystając z doświadczenia zdobytego w EquiLibre¹. Przez blisko 30 lat PAH rozwijała się w zakresie udzielania pomocy humanitarnej ofiarom konfliktów zbrojnych i katastrof naturalnych, działając głównie w sektorze wodno-sanitarnym w 44 krajach, takich jak Sudan Południowy, Somalia, Kenia, Irak, Afganistan, Jemen, Syria, Haiti, Ukraina i wiele innych.

Choć działania PAH koncentrują się na misjach zagranicznych i w dużej mierze dotyczą krajów globalnego południa, to należy zaznaczyć, że Fundacja jest również aktywna na terenie Polski. Głównym programem realizowanym na terenie RP jest program skierowany do dzieci i młodzieży – „Pajacyk”. Oprócz „Pajacyka” prowadzone są działania edukacyjne, PAH udziela także wsparcia osobom uchodźczym przebywającym na terenie Polski.

1. Geneza programu „Pajacyk”

Historia programu wsparcia dzieci „Pajacyk” sięga lat 90. ubiegłego stulecia. Pierwsza akcja polegająca na dożywianiu dzieci miała miejsce w Bieszczadach w 1996 roku. Było to spontaniczne działanie w odpowiedzi na ogromne zapotrzebowanie zgłaszane bezpośrednio do PAH przez nauczycieli, którzy nie mogli pogodzić się z faktem, że dzieci w szkołach mdleją z głodu. Choć początkowo myślano, że wsparcie w bieszczadzkiej szkole będzie jednorazową akcją, to szybko okazało się, że potrzeby w tym zakresie są znacznie większe i dotyczą wielu młodych na terenie całego kraju. Odpowiadając na te potrzeby PAH zdobywała kolejnych sponsorów i sukcesywnie poszerzała działania. Jako regularny program, „Pajacyk” ukonstytuował się w 1998 roku, co było połączone z kampanią prowadzoną przez agencję Bates Saatchi&Saatchi świadczącą nieodpłatne usługi na rzecz PAH. Od tego czasu drewniana figurka pajacyka, która po dziś dzień jest logotypem programu, zaczęła się przebijać w świadomości Polek i Polaków, jako symbol walki z niedożywieniem wśród dzieci. W 2001 roku, na potrzeby programu powstała, uhonorowana specjalną nagrodą ówczesnego Ministra Łączności, strona internetowa www.pajacyk.pl. Polska strona głodu, taka była pierwotna nazwa pionierskiej strony internetowej, po dzień dzisiejszy służy do dzielenia się informacjami na temat problemu głodu wśród dzieci oraz informowania o aktualnych naborach do programu i placówkach, w których prowadzone jest żywienie. Jest też platformą kontaktową dla osób za-

---

¹ EquiLibre – francuska organizacja humanitarna założona w Lyonie w 1984 r. przez Alaina Michela, która w latach 80. i 90. organizowała konwoje pomocowe m.in. do Polski i Bośni.

interesowanych wspieraniem programu. Na stronie umieszczone są także bannery firm, które przekazały darowizny na rzecz programu. Mechanizm strony pozwala na zbieranie funduszy na realizację działań poprzez emisję płatnych reklam. Każdego dnia witrynę odwiedza nawet kilkadziesiąt tysięcy osób, a klikanie w brzuszek pajacyka i popularyzowanie strony stało się bardzo znanym sposobem na wspieranie podopiecznych programu.

Pajacyk jest programem wsparcia dzieci i młodzieży polegającym na finansowaniu posiłków oraz udzielaniu pomocy psychospołecznej. Głównym celem programu żywnościowego jest zmniejszenie stopnia wykluczenia społecznego oraz poprawa zdrowia i potencjału intelektualnego dzieci i młodzieży poprzez finansowanie posiłków w szkołach oraz świetlicach środowiskowych i socjoterapeutycznych. Program pomocy psychospołecznej natomiast, ma na celu profilaktykę problemów zdrowia psychicznego i polepszenie dobrostanu psychologicznego oraz sytuacji dzieci i młodzieży ze środowisk defaworyzowanych i wychowujących się w warunkach niekorzystnych dla prawidłowego rozwoju, poprzez zwiększenie dostępu do ogólnej i specjalistycznej pomocy psychologicznej. W ramach programu świadczone są też inne usługi mające na celu wsparcie najmłodszych w rozwoju umiejętności życiowych, społecznych oraz zainteresowań.

„Pajacyk” od początku istnienia skupiał się na dzieciach i młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym, żyjących w ubóstwie, doświadczających negatywnych zjawisk takich jak bezrobocie rodziców, niewydolność opiekuńczo-wychowawcza czy przemoc. W początkowym okresie działania programu skupiały się na terenach upadłych Państwowych Gospodarstw Rolnych, tzw. popegeerowskich, gdzie poziom ubóstwa był najwyższy. Niektóre rejony po dziś dzień doświadczają negatywnych skutków reformy, wiele rodzin boryka się dziedzicznym ubóstwem. Przejście na system gospodarki rynkowej stanowiło ogromne wyzwanie dla całej grupy społecznej związanej wokół PGR-ów. Drastyczne ograniczenie liczby miejsc pracy, konieczność przebranżowienia i dostosowania się do potrzeb rynku dla wielu rodzin było zbyt dużym wyzwaniem, szczególnie w tych regionach, w których PGR-y były jedynymi pracodawcami. Oddalenie od większych aglomeracji, niski poziom wykształcenia i brak perspektyw na zatrudnienie znacząco przyczyniły się do zubożenia społeczności skupionej wokół PGR-ów. Bezradność dorosłych oraz rodzące się patologie, takie jak alkoholizm czy przemoc, miały znaczący wpływ na funkcjonowanie i rozwój dzieci i młodzieży.

Bezrobocie przez wiele lat było podawane we wnioskach składanych do PAH jako podstawowy powód ubiegania się o darmowe posiłki dla dzieci. Obecnie, gdy stopa bezrobocia wynosi niewiele powyżej 5% w skali kraju, główną przyczyną jest

niewydolność opiekuńczo-wychowawcza rodziców. Wycuczona bezradność, niskie kompetencje rodzicielskie często powiązane z niskim poziomem wykształcenia rodziców, mają negatywny wpływ na prawidłowy rozwój dziecka. Nauczyciele, pedagodzy i wychowawcy, którzy kwalifikują dzieci do objęcia wsparciem „Pajacyka”, często wskazują także na uzależnienia i przemoc w rodzinach lub też bardzo niskie dochody uzyskiwane np. z prac sezonowych albo tzw. niezarobkowych źródeł, czyli świadczeń socjalnych.

Profil dziecka otrzymującego wsparcie „Pajacyka” nie zmienił się zatem znacząco od początku trwania programu. Pomoc kierowana jest do dzieci i młodzieży z rodzin wieloproblemowych, zagrożonych wykluczeniem społecznym, zamieszkających w regionach oznaczonych niską intensywnością pracy, osiedlach socjalnych, enklawach biedy. Podopieczni programu często mierzą się z deprywacją potrzeb fizjologicznych np. niedojadają lub mało śpią, występuje wśród nich deprywacja emocjonalna, poczucia bezpieczeństwa, przynależności i akceptacji. W swoich domach często traktowani są bez szacunku i czułości, której szukają na zewnątrz, w szkole czy świetlicy.

Jak wspomniano wyżej, profil beneficjentów nie zmienił się znacząco od lat 90., jednak zmieniły się potrzeby i możliwości programu. W ciągu ostatnich 24 lat program był wielokrotnie modernizowany i udoskonalany po to, aby jak najlepiej odpowiadać na bieżące potrzeby młodych ludzi. Uruchomiono specjalny program wakacyjny, aby dożywiać dzieci w czasie, kiedy stołówki szkolne są zamknięte oraz stworzono „Pajacykową Sieć Pomocową”, żeby docierać do dzieci, których szkoły nie są wystarczająco aktywne, a także po to, żeby aplikować do programu o wsparcie. Przeformułowano zasady funkcjonowania programu w czasie pandemii oraz powołano do życia zupełnie nowy projekt – pomoc psychospołeczną, w odpowiedzi na pogłębiający się kryzys zdrowia psychicznego wśród nastolatków. „Pajacyk” z programu dożywania przekształcił się w rozbudowany i kompleksowy program wsparcia dzieci i młodzieży. Poniżej przedstawiam szczegółowy przegląd działań poszczególnych odsłon programu oraz ich kontekst społeczny.

2. „Pajacyk – wsparcie żywnościowe”

W ramach programu rządowego „Posiłek w szkole i w domu” na dożywianie dzieci i dorosłych w Polsce wydajemy rocznie ponad 510 mln zł². Mimo to problem braku dostępu do pełnowartościowych i regularnych posiłków wśród dzieci nie wydaje się rozwiązany. Z programu rządowego korzysta rocznie kilkaset tysięcy młodych, jednak wciąż pozostają dzieci i młodzież poza tym systemem, które wymagają wsparcia żywnościowego. Wynika to ze sztywnych kryteriów, które przyjmują urzędy. Aby dziecko mogło zjeść w szkole darmowy posiłek, rodzice muszą złożyć do ośrodka pomocy społecznej pisemny wniosek o objęcie go programem, a także przedstawić dokumenty, które wykazują, że rodzina spełnia kryteria dochodowe. W kolejnym kroku pracownik miejscowego ośrodka pomocy społecznej zobowiązany jest przeprowadzić wywiad środowiskowy, na podstawie którego wydawana jest decyzja administracyjna. Procedura ta zakłada, że rodzice sami przyznają się do problemu, podejmą wysiłek i złożą wniosek, dostarczą wymagane dokumenty i poczekać na wydanie decyzji. W rzeczywistości wiele rodzin żyjących na granicy ubóstwa rezygnuje z tej możliwości z powodu np. obawy przed wizytami pracownika socjalnego, stygmatyzacją i ryzykiem skierowania dzieci do placówki opiekuńczej. Dzieci z rodzin wieloprotymowych, niewydolnych opiekuncho-wychowawczo, których rodzice mierzą się z uzależnieniami lub innymi dysfunkcjami, często pozostają poza systemem pomocy rządowej. „Pajacyk” jest programem skierowanym szczególnie do tej grupy dzieci, które z przyczyn rodzinnych, prawnych lub innych nie są uprawnione do otrzymywania pomocy w postaci darmowego posiłku z programu rządowego, a takiego wsparcia potrzebują. Kryteria programu PAH są dużo bardziej elastyczne, dzieci kwalifikowane są do dożywiania głównie przez zespół składający się z pracowników szkoły, takich jak pedagog, wychowawca klasy czy intendent lub w świetlicach, przez zespół wychowawców. Każdy przypadek jest rozpatrywany indywidualnie, nie wymaga aktywności rodziców ani przedkładania skomplikowanej dokumentacji i zaświadczenia o dochodach.

Program „Pajacyk – wsparcie żywnościowe” występuje w 3 odsłonach:

- 1) „Pajacyk” ogólny – dożywianie dzieci i młodzieży w trakcie roku szkolnego, głównie w szkołach podstawowych, świetlicach socjoterapeutycznych i środowiskowych,

² Program Posiłek w szkole i w domu na lata 2019-2023, Monitor Polski z 2018 r. poz. 1007, s. 16; <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-posilek-w-szkole-i-w-domu-na-lata-2019-2023> (dostęp: 28.04.2022).

- 2) „Wakacje z Pajacykiem” – dożywianie podczas wakacji letnich w placówkach wsparcia dziennego, świetlicach środowiskowych, socjoterapeutycznych, klubach i ogniskach,
- 3) „Pajacykowa Sieć Pomocowa” (program realizowany w ramach regrantingu) – dożywianie przez cały rok szkolny w szkołach i świetlicach.

2.1. „Pajacyk” ogólny

Ta część programu funkcjonuje w zasadzie w niezmienionej formie od początku trwania „Pajacyka”. W ramach programu ogólnego prowadzone jest dożywianie dzieci podlegających obowiązkowi szkolnemu, które z różnych przyczyn nie są objęte finansowaniem ze środków programu rządowego w zakresie dożywiania, realizowanego przez ośrodki pomocy społecznej, a takiego wsparcia potrzebują. Program ogólny realizowany jest za pośrednictwem szkół i świetlic środowiskowych, którym przekazywane są środki finansowe na dożywianie. Odbiorcami programu są dzieci i młodzież uczęszczające do szkół podstawowych oraz podopieczni innych placówek świadczących usługi na rzecz dzieci, np. świetlic socjoterapeutycznych. Przedmiotem finansowania są posiłki dla dzieci uczęszczających do placówki (szkoły lub świetlice). Fundacja pokrywa koszty zakupu produktów żywnościowych – w przypadku, gdy placówka posiada własną kuchnię i samodzielnie przygotowuje posiłki, oraz zakupu gotowych posiłków – gdy placówka nie prowadzi kuchni i zapewnia dzieciom posiłki w formie cateringu. Ze środków finansowych przeznaczonych na dożywianie nie mogą być pokryte koszty inne niż produktów żywnościowych czy cateringu.

Polska Akcja Humanitarna prowadzi nabór do programu ogólnego raz do roku. Placówki zainteresowane wzięciem udziału w programie zobligowane są do złożenia w stosownym terminie, wniosku o dofinansowanie żywienia, którego wzór jest udostępniony na stronie internetowej www.pajacyk.pl. Wnioski składane przez szkoły i świetlice podlegają komisyjnej ocenie i są procedowane zgodnie z zapisami regulaminu i procedur wewnętrznych fundacji. Na podstawie informacji zgromadzonych we wnioskach, w oparciu o kryteria merytoryczne i kartę oceny wniosku, komisja przydziela dofinansowanie placówkom, w których problem niedożywienia i zaniedbania dzieci jest największy. Priorytetem programu jest zapewnienie ciepłego, pełnowartościowego posiłku konkretnym dzieciom przez cały rok szkolny. Stawka żywieniowa za jeden posiłek jest określona w umowie i dostosowana do stawek stosowanych w danej placówce. W związku z różnymi formami żywienia dzieci oraz w zależności od miejscowości, stawki mogą być różne. Fundacja przyznaje

stawkę zgodną ze stawką miejscowych ośrodków pomocy społecznej, co ma zapobiec nierównemu traktowaniu dzieci i zapewnić jednakowe posiłki dla wszystkich, niezależnie od źródła finansowania. Działania realizowane w ramach programu są stale monitorowane i podlegają ewaluacji.

2.2. „Wakacje z Pajacykiem”

Program wakacyjny został zainicjowany w 2017 roku i był rezultatem dyskusji przedstawicieli PAH ze szkołami i organizacjami partnerskimi. Zaobserwowano, że o ile podczas trwania roku szkolnego, dzieci i młodzież mają dostęp do pomocy żywnościowej głównie za pośrednictwem szkół, to w czasie wakacji letnich, kiedy szkoły są zamknięte, dostęp ten jest znacznie utrudniony. Potwierdziły to badania *GRAPE System, który nie działa. Analiza realizacji programu dożywiania dzieci w Polsce* przygotowane we współpracy z PAH. Diagnoza wykazała, że dzieci korzystające ze wsparcia w postaci darmowego posiłku, niezależnie od źródła finansowania (program rządowy czy organizacje pozarządowe) najczęściej otrzymują go w szkole, ewentualnie świetlicy, do której uczęszczają po lekcjach. W okresie wakacji, kiedy szkoły nie działają, dzieci pozostają bez pomocy.

Do aplikowania o środki z naboru wakacyjnego uprawnione są organizacje pozarządowe³ prowadzące placówki wsparcia dziennego, świetlice środowiskowe, socjoterapeutyczne, kluby i ogniska. Do tego typu placówek uczęszczają najczęściej dzieci z rodzin z wieloproblemowych, które szczególnie narażone są na niedożywienie. Podopieczni tych placówek przyjmowani są zazwyczaj na wniosek kuratorów sądowych i pracowników socjalnych. Podobnie jak w przypadku „Pajacyka” ogólnego, przedmiotem finansowania są produkty żywnościowe lub gotowe posiłki. Maksymalna stawka jednostkowa za posiłek w 2022 roku wynosi 6 zł. Program wakacyjny, analogiczne do pozostałych działań programowych, podlega monitoringowi i ewaluacji. Podczas wizyt monitoringowych, sprawdzana jest dokumentacja finansowa programu, prowadzone są rozmowy o sytuacji dzieci i młodzieży oraz ich potrzebach. Oprócz kontroli merytorycznej i finansowej, podczas wizytacji zbierane są także materiały służące do promocji programu, takie jak wywiady z beneficjentami, pedagogami i wychowawcami oraz dokumentacja zdjęciowa i filmowa.

³ W rozumieniu art. 3 ust. 2 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie oraz kościelne osoby prawne, kościelne jednostki organizacyjne i spółdzielnie socjalne, które są organami prowadzącymi świetlice i kluby dla dzieci, lub inne formy wsparcia dla dzieci i młodzieży, które bezpośrednio kierują działaniami i zapewniają kompleksowe i długoterminowe wsparcie dla stałych grup dzieci.

2.3. „Pajacykowa Sieć Pomocowa”

„Pajacykowa Sieć Pomocowa” została zainaugurowana jako program pilotażowy w roku szkolnym 2014/2015. Jest to program, który powstał z potrzeby docierania do najbardziej potrzebujących dzieci, których szkoły nie są na tyle aktywne, aby samodzielnie postarać się o środki na dożywianie. PAH rekrutuje do Sieci organizacje działające lokalnie na terenach najbardziej zagrożonych ubóstwem i przekazuje im środki finansowe na prowadzenie dożywiania w regionie. Głównym celem Sieci jest rozwinięcie systemu docierania z pomocą żywnościową do najbardziej potrzebujących beneficjentów. Motywacją do utworzenia sieci był słaby odzew ze strony szkół z terenów o wysokim wskaźniku ubóstwa. Brak wniosków o dofinansowanie dożywiania od tych szkół w ramach „Pajacyka” ogólnego pobudził PAH do sprawdzenia przyczyn niskiej frekwencji tych placówek. W wyniku przeprowadzonego rozpoznania ustalono, że wynikała ona z braku wiary w możliwość otrzymania dofinansowania, niechęci do brania na siebie dodatkowych obowiązków, strachu przed formalnościami lub też z powodu braku wiedzy na temat możliwości aplikowania do programu.

Wychodząc naprzeciw wyzwaniom związanym z brakiem aktywności placówek, PAH przeformułowała sposób naboru do programu dożywiania i za pośrednictwem organizacji z Sieci, przeniosła ciężar inicjacji współpracy ze szkołami na organizacje. W tej odśtonie to organizacje partnerskie są odpowiedzialne za udzielanie informacji o programie i docieranie do szkół z lokalnego środowiska i angażowanie ich w program. Organizacje partnerskie mają autonomię przy wyborze placówek, z którymi podejmują współpracę. Głównym atutem programu jest jego lokalny charakter i korzystna dla szkół forma współpracy. Obecnie PAH współpracuje w tej formie z 10 organizacjami.

3. „Pajacyk Bez Przerwy”

Rok 2020 zapisał się także na kartach historii programu „Pajacyk”. Zamknięcie szkół na skutek pandemii SARS-CoV-2 spowodowało odcięcie wielu dzieci od regularnych posiłków, a w niektórych przypadkach nawet odebrało im jedyną szansę na spożycie pełnowartościowego posiłku w ciągu dnia. W tym niezwykle trudnym czasie konieczne było przekształcenie programu i dostosowanie go do aktualnych możliwości. Odpowiedzią „Pajacyka” na pandemię była akcja „Pajacyk Bez Przerwy”. Dzięki współpracy z organizacjami partnerskimi z „Pajacykowej Sieci Pomocowej”

oraz z firmami i ludźmi dobrej woli, Fundacja organizowała i dystrybuowała paczki żywnościowe dla najbardziej potrzebujących podopiecznych. W ramach dwóch tur paczek, pomocy udzielono blisko 1000 rodzinom, wydano 35 ton żywności.

Poza akcją „Pajacyk Bez Przerwy”, w okresie nauki hybrydowej i krótszych lockdownów, PAH wprowadziła bardziej elastyczne zasady wydatkowania środków przeznaczonych na dożywianie i umożliwiła, w ramach umów zawartych ze szkołami i świetlicami, przygotowywanie paczek żywnościowych dla podopiecznych tych placówek, a także wydawanie posiłków przygotowywanych w szkołach do domów podopiecznych.

4. „Pajacyk – pomoc psychospołeczna”

Doświadczenie lat 2020-2021 związane z sytuacją epidemiologiczną znacząco wpłynęło na dobrostan psychiczny młodych ludzi. Ograniczenie dostępu do wsparcia instytucjonalnego, zawieszane interakcje rówieśnicze i brak dostępu do wspierających dorosłych w sytuacji problemów w domu to kluczowe elementy wpływające na pogorszenie sytuacji młodych⁴. Utrzymywanie kontaktów z przyjaciółmi i znajomymi ma bardzo duże znaczenie dla kondycji psychicznej, tak samo, jak rutyna i przewidywalność zajęć oraz sytuacji dla młodszych dzieci⁵. Czas przymusowej izolacji spowodowany pandemią u wielu młodych osób pogłębił poczucie osamotnienia i braku wsparcia w kryzysowym momencie życia. Szczególnie widoczny jest wzrost zapadalności młodych osób na zaburzenia depresyjne oraz lękowe.

Długie kolejki do poradni, brak funduszy na działania profilaktyczne, powoduje, że 9% dzieci i młodzieży poniżej 18. roku życia, czyli ok. 630 tys., wymaga pomocy systemu leczenia psychiatrycznego i psychologicznego⁶. Wśród nastolatków samobójstwa są drugą co do częstości przyczyną zgonów. Polska jest w czołówce Europy pod względem liczby samobójstw. Liczba zamachów samobójczych wśród małoletnich w wieku 7-18 lat rośnie z roku na rok: z 730 w 2017 r. do 772 w 2018 r., a w I półroczu 2019 r. wyniosła już 485. W latach 2017-2019 (I półrocze) na łącznie 1987 zamachów samobójczych, 250 zakończyło się zgonem. W 585 przypadkach

⁴ S. Grzelak, E. Siellawa-Kolbowska, M. Łuczka, M. Trafny, A. Grzelak, *Młodzież w czasie epidemii. Komu jest najtrudniej?*, w: Raport Instytutu Profilaktyki Zintegrowanej, Warszawa 2020, s. 6-7.

⁵ Tamże, s. 5.

⁶ *Raport Najwyższej Izby Kontroli o dostępności leczenia psychiatrycznego dla dzieci i młodzieży (w latach 2017-2019)*, Warszawa 2020, s. 5; <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/lecznictwo-psychiatryczne-dzieci-i-mlodziezy.html> (dostęp: 29.04.2022).

przyczyną zamachów samobójczych była choroba psychiczna, a w 374 przypadkach zaburzenia psychiczne⁷.

Na zdrowie psychiczne dziecka i jego prawidłowy rozwój niewątpliwie, w pierwszej kolejności, ma wpływ sytuacja rodzinna oraz środowisko, w jakim się ono wychowuje. Otoczenie oddziałuje na młodego człowieka i jego poczucie bezpieczeństwa, jest powiązane z potrzebami emocjonalnymi i socjalno-bytowymi. W sytuacjach skrajnych i bardzo wymagających dla dziecka pojawiają się kryzysy psychiczne, które mogą rozwinąć się w zaburzenia psychiczne. Najczęściej są to zaburzenia dostosowawcze, agresja i autoagresja, zaburzenia lękowe, zaburzenia nastroju i zaburzenia rozwoju⁸. Jak wynika z badania przeprowadzonego w 2018 roku przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę, 72% dzieci doświadczyło przynajmniej jednej z form krzywdzenia: 57% przemocy rówieśniczej, 41% przemocy w rodzinie, 20% obciążających doświadczeń seksualnych i 7% wykorzystywania seksualnego, 13% wiktyimizacji pośredniej, a 6% zaniedbania fizycznego⁹.

W świetle powyższych faktów, przeprowadzając analizę potrzeb, PAH zdecydowała się na rozszerzenie programu „Pajacyk” o nowy komponent wsparcia psychospołecznego. W 2021 r. ruszyła pierwsza pilotażowa edycja programu, w ramach której pomoc otrzymało ponad 1200 dzieci i młodzieży, udzielono ponad 1000 godzin specjalistycznego, indywidualnego wsparcia oraz ponad 1400 godzin wsparcia grupowego.

Głównym celem programu pomocy psychospołecznej PAH jest profilaktyka problemów zdrowia psychicznego i polepszenie dobrostanu psychologicznego oraz sytuacji dzieci i młodzieży ze środowisk defaworyzowanych i wychowujących się w warunkach niekorzystnych dla prawidłowego rozwoju. Program realizowany jest za pośrednictwem organizacji pozarządowych wyłonionych w wyniku konkursu grantowego. Warunkiem podjęcia współpracy z organizacją jest konieczność prowadzenia przez nią świetlicy lub klubu dla dzieci, w którym bezpośrednio kieruje ona działaniami i zapewnia kompleksowe i długoterminowe wsparcie dla stałych grup dzieci. W ramach programu dofinansowywane są inicjatywy lokalne i projekty, które przyczyniają się do realizacji celu ogólnego programu i odnoszą się do celów szczegółowych, takich jak: zwiększenie dostępu do ogólnego i specjalistycznego wsparcia

⁷ Tamże, s. 5.

⁸ I. Namysłowska, *Zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży w Polsce – stan rozwoju opieki psychiatrycznej i zadania na przyszłość*, Klinika Psychiatrii Dzieci i Młodzieży, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2013, s. 5-7.

⁹ *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2018, s. 17-18; <https://fdds.pl/co-robimy/raporty-z-badan/2018/ogolnopolska-diagnoza-skali-i-uwarunkowan-krzywdzenia-dzieci-2018.html> (dostęp: 28.04.2022).

psychologicznego i psychiatrycznego dla dzieci i młodzieży w kryzysie, zwiększenie kompetencji i umiejętności życiowych oraz społecznych w obliczu trudności życia w defaworyzowanym środowisku, zwiększenie dostępu do informacji o działaniach profilaktycznych i konstruktywnych sposobach radzenia sobie z kryzysem, zwiększenie umiejętności rodziców, opiekunów, nauczycieli i pracowników organizacji i instytucji w zakresie wychowania i pracy z młodzieżą.

Podobnie jak w przypadku programu wsparcia żywnościowego, głównymi odbiorcami akcji „Pajacyk – pomoc psychospołeczna” są dzieci i młodzież w wieku 6-18 lat zagrożone wykluczeniem społecznym, wychowujące się w rodzinach wieloproblemowych, szczególnie narażone na doświadczenia kryzysów psychicznych. W związku z ogromnym wpływem środowiska rodzinnego na kondycję psychiczną dziecka, program zakłada także działania wspierające całe rodziny. Część działań nastawiona jest na wzmacnianie i uzdrawianie więzi rodzinnych, trening kompetencji rodzicielskich oraz naukę efektywnej komunikacji bez przemocy.

Uczestnicy projektów mogą skorzystać z indywidualnych i grupowych sesji terapeutycznych ze specjalistami, treningów umiejętności społecznych, różnego rodzaju warsztatów, np. radzenia sobie ze stresem i lękiem, zarządzania emocjami, wzmacniających poczucie własnej wartości i rozwijających mocne strony. W zakres projektów wchodzi także takie działania, jak prowadzenie lokalnych kampanii profilaktycznych i informacyjnych, psychoedukacja, finansowanie kosztów dojazdu do poradni specjalistycznych, organizacja grup wsparcia oraz realizacja działań skierowanych do rodziców, nauczycieli i pracowników instytucji, włączając działania sieciujące i szkoleniowe.

Działaniom programowym towarzyszy kampania informacyjno-fundraisingowa mająca na celu normalizację tematu zdrowia psychicznego oraz walkę ze stereotypami narosłymi wokół zaburzeń psychicznych. Istotnym elementem kampanii jest poradnik dla rodziców i opiekunów nastolatków, który powstał przy współpracy z grupą Agora. W *Pomocniku dla rodziców i opiekunów nastolatków*¹⁰ można znaleźć podpowiedzi psychologów, jak postępować z dzieckiem w trudnych sytuacjach, gdzie szukać pomocy, jakie zachowania są normalne dla wieku nastoletniego, a co powinno wzbudzić niepokój, i wiele innych.

¹⁰ N. Mocior, M. Jaranowska, P. Dudek, *Pomocnik dla rodziców i opiekunów nastolatków*, Warszawa 2022; <https://weekend.gazeta.pl/pomocnik-weekend/0,0.html> (dostęp: 29.04.2022).

Zakończenie

Program „Pajacyk” przez ostatnie 24 lata bardzo się rozwinął i z lokalnej akcji przekształcił się w regularny i kompleksowy program pomocy dzieciom i młodzieży. Od początku trwania programu dotarliśmy z pomocą do ponad 75 tys. dzieci i sfinansowaliśmy ponad 10 mln posiłków.

Konflikt zbrojny na terenie Ukrainy, miliony uchodźców wojennych, w tym dzieci przybyłych do Polski po raz kolejny postawiły „Pajacyka” w stan mobilizacji. Od pierwszych dni wojny u naszych wschodnich sąsiadów zespół PAH pracuje nad rozwiązaniami, które wspomogą społeczność ukraińską w tym dramatycznym czasie. Program „Pajacyk” wspiera wszystkie dzieci niezależnie od narodowości, dlatego też już dziś finansuje posiłki uciekającym przed wojną i prześladowaniem uczniom szkół objętych swoim działaniem. Trwają też intensywne prace nad powołaniem nowego programu pomocy psychospołecznej, skierowanego szczególnie do dzieci i młodzieży pochodzenia ukraińskiego przybyłych do RP po 24 lutego 2022 r., oraz dzieci innych narodowości doświadczających kryzysu uchodźczego. Program ten wspiera uchodźców w odnalezieniu się w nowej rzeczywistości, pomaga im w pokonaniu bariery językowej i kulturowej, a także dba o ich kondycję psychiczną.

Bibliografia

Grzelak S., Siellawa-Kolbowska E., Łuczka M., Trafny M., Grzelak A., *Młodzież w czasie epidemii. Komu jest najtrudniej?*, w: Raport Instytutu Profilaktyki Zintegrowanej, Warszawa 2020, s. 1-22.

Mocior N., Jaranowska M., Dudek P., *Pomocnik dla rodziców i opiekunów nastolatków*, Warszawa, 2022, s. 2-42; <https://weekend.gazeta.pl/pomocnik-weekend/0,0.html> (dostęp: 29.04.2022).

Namysłowska I., *Zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży w Polsce – stan rozwoju opieki psychiatrycznej i zadania na przyszłość*, Klinika Psychiatrii Dzieci i Młodzieży, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2013, s. 4-9.

Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2018, s. 1-63; <https://fdds.pl/co-robimy/raporty-z-badan/2018/ogolnopolska-diagnoza-skali-i-uwarunkowan-krzywdzenia-dzieci-2018.html> (dostęp: 28.04.2022).

Program Posiłek w szkole i w domu na lata 2019-2023, Monitor Polski, 2018, poz. 1007, s. 4-20; <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-posilek-w-szkole-i-w-domu-na-lata-2019-2023> (dostęp: 28.04.2022).

Raport Najwyższej Izby Kontroli o dostępności leczenia psychiatrycznego dla dzieci i młodzieży (w latach 2017-2019), Warszawa 2020; <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/lecznictwo-psychiatryczne-dzieci-i-mlodziezy.html> (dostęp: 29.04.2022).

Leon Szot*

Wsparcie społeczne dzieci niepełnosprawnych w regionie arabskim. Przykład Arabii Saudyjskiej, Jemenu oraz Egiptu

Streszczenie

Autor eksploruje zagadnienie wsparcia społecznego dzieci niepełnosprawnych w regionie arabskim na wybranych przykładach Arabii Saudyjskiej, Jemenu i Egiptu. Pomimo wspólnych korzeni religii Islamu, wymienione kraje są od siebie odmienne po względem kontekstu polityczno-społecznego oraz ekonomiczno-społecznego. W konsekwencji sytuacja wsparcia społecznego dzieci niepełnosprawnych cechuje się znaczącymi różnicami. Autor analizuje kolejno tematykę niepełnosprawności dziecięcej w podanych krajach, w tym sytuację przestrzegania Konwencji o Prawach Dziecka oraz Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Dodatkowo autor podejmuje refleksję nad pracami Komisji Gospodarczo-Społecznej ds. Azji Zachodniej Organizacji Narodów Zjednoczonych w zakresie niepełnosprawności. Omawia także tematykę przeszkód niepozwalających na właściwe traktowanie dzieci niepełnosprawnych w regionie, w tym ich marginalizację i wykluczenie społeczne.

Słowa kluczowe: wsparcie społeczne, dzieci niepełnosprawne, niepełnosprawność, region arabski, marginalizacja społeczna, wykluczenie społeczne, inkluzja społeczna

---

* Leon Szot – dr hab., profesor Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Wprowadzenie – potrzeba analizy tematyki niepełnosprawności

W 2011 roku osoby niepełnosprawne stanowiły 15% populacji ludzkości, z czego 4/5 zamieszkiwało kraje rozwijające się¹. Z danych za 2021 rok wynika, że liczba niepełnosprawnych na świecie dramatycznie wzrosła do ponad miliarda. Ocenia się, że wynika to z obecnych trendów demograficznych biorących pod uwagę niespotykany dotąd wzrost liczby chorób przewlekłych oraz chroniczny brak stabilności ekonomicznej². Niemalże już historyczny problem dostępu do dobrych jakościowo danych na temat dzieci niepełnosprawnych, w tym w regionie arabskim, jest główną przeszkodą do solidnej analizy stanu dzieci niepełnosprawnych w krajach rozwijających się, o niskim dochodzie na osobę, borykających się z biedą i brakiem dostępu do sektora zdrowia³.

Mając na względzie konieczność analizy naukowej wszystkich grup społecznych, analiza zagadnień związanych z dziećmi niepełnosprawnymi, w tym w regionie arabskim, trzeba uznać za szczególnie ważną. Nie chodzi tu bowiem tylko o ogólny obraz społeczny niepełnosprawności dziecięcej i niepełnosprawności na świecie, lecz także o badanie obecnego stanu społeczeństwa globalnego, stanu cywilizacji, sposobu postrzegania „zdrowego” przez „chorego” i odwrotnie. Nie bez znaczenia są też idee człowieczeństwa, humanitaryzmu, przestrzeganie podstawowych praw i norm ogólnoludzkich oraz współodpowiedzialności za przyszłość. To te dzieci, niepełnosprawne i pełnosprawne będą dorosłymi i to na nich ciąży praca nad integracją społeczeństw, zaś na badaczach tematyki spoczywa odpowiedzialność przekazania właściwych wniosków, analiz i rekomendacji rządzącym, społecznościom oraz pracownikom sektora związanego z niepełnosprawnością.

---

¹ A. Officer, A. Posarac eds, *World Disability Report*, World Health Organization and the World Bank, Geneva 2011, s. 29.

² World Health Organization, *Factsheet Disability and Health*, Geneva 2021, s. 1.

³ D. Mont, *Combating the Costs of Exclusion for Children with Disabilities and Their Families*, New York 2021, s. 3.

1. Postrzeganie osób i dzieci niepełnosprawnych w regionie arabskim a ich ochrona

Niezmiennie podstawowym dokumentem ochrony praw niepełnosprawnych w regionie pozostaje Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Osoby niepełnosprawne w rozumieniu Konwencji to „...osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”⁴.

Konwencja uznaje prawo osób niepełnosprawnych, w tym dzieci, do integracyjnej edukacji umożliwiającej ich efektywny udział w społeczeństwie bez dyskryminacji, na zasadach równych szans, która gwarantuje pełny rozwój potencjału w poszanowaniu praw człowieka, godności, wartości i różnorodności osób niepełnosprawnych. Dzieci, w rozumieniu Konwencji, nie mogą być wykluczane z powszechnego, włączającego systemu bezpłatnej, obowiązkowej edukacji ani ze średniego poziomu edukacji z powodu swojej niepełnosprawności. Mogą one liczyć na zindywidualizowane wsparcie środowiska, które będzie maksymalizowało ich rozwój społeczny i edukacyjny⁵.

Specjalne miejsce w Konwencji poświęcono dzieciom głuchym i niewidomym, którym państwa-strony powinny zapewnić dostęp do odpowiednich szkoleń umożliwiających im inkluzję edukacyjną, oraz do właściwie przeszkolonych nauczycieli. Dzieci niepełnosprawne mają mieć zapewniony dostęp do ochrony zdrowia, w tym opieki zdrowotnej, także takiej, której celem byłaby próba zahamowania rozwoju oraz ograniczenie ich niepełnosprawności. Dzieci mogą liczyć na diagnostykę w formie opieki zdrowotnej bezpłatnej bądź w przystępnych dla nich cenach⁶.

Zgodnie z Konwencją o Prawach Dziecka, wszystkie dzieci powinny zostać przygotowane do prowadzenia samodzielnego, indywidualnego życia. Chodzi tu także o dzieci niepełnosprawne, co podkreśla artykuł 7 Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych⁷. W rozumieniu artykułu 5 Konwencji o Prawach Dziecka, pań-

⁴ Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej – Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, w: <https://www.gov.pl/web/rodzina/konwencja-o-prawach-osob-niepelnosprawnych> (dostęp: 02.12.2021).

⁵ Konwencja o Prawach Osób Niepełnosprawnych, Biuletyn Informacji Publicznej, w: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/konwencja-onz-o-prawach-osob-niepelnosprawnych> (dostęp: 21.11.2021).

⁶ Tamże.

⁷ D. Mont, dz. cyt., s. 1-2.

stwa – strony Konwencji zobowiązują się do szanowania odpowiedzialności, praw i obowiązków rodziców lub, w danych przypadkach, członków dalszej rodziny lub opiekunów prawnych, do zapewnienia dzieciom rozwoju i ukierunkowania go zgodnie z ich zdolnościami oraz w poszanowaniu miejscowych obyczajów⁸.

Dla regionu arabskiego – podkreślenie poszanowania kontekstu obyczajowego konkretnego miejsca, nie państwa, ma ogromne znaczenie, ponieważ nie tylko nakazuje przestrzeganie norm religijno-społecznych konkretnych społeczności, ale też pozwala na akceptację niekoniecznie sprzyjających rozwojowi dzieci praktyk mogących marginalizować dzieci niepełnosprawne. W ten sposób Konwencja zrzuca odpowiedzialność za te dzieci i ich rozwój wyłącznie na rodziców, ich rodzinę, a nie społeczność, region czy szerzej państwo, w którym żyją i będą żyć w przyszłości. Wykluczenie społeczne dzieci niepełnosprawnych przekłada się na stan społeczności, w których żyją. W większości krajów regionu implementacja prawa mającego chronić dzieci niepełnosprawne jest realizowana w niewielkim stopniu, wybiórczo lub z opieszałością⁹.

Nie mogąc osiągnąć realizacji społecznej w życiu dorosłym, wielu z tych, którzy niegdyś byli dziećmi, jest postrzeganych przez struktury rządowe jako balast społeczny, jako osoby niepełnowartościowe. Jest to problem nie tylko państw regionu arabskiego, lecz też wielu innych, w tym rozwiniętych. Społeczeństwa regionu nadal bagatelizują tę kwestię lub nie są świadome, że osoby z niepełnosprawnościami stanowią prawie połowę wszystkich zatrudnionych. Nie zwraca się również wystarczającej uwagi na to, że osoby niepełnosprawne, w tym dzieci, częściej stają się ofiarami przemocy niż osoby pełnosprawne. Przemoc ta jest marginalizowana¹⁰.

Podobnie jak w innych regionach świata, tak też i w regionie arabskim, niepełnosprawność jest kojarzona przez większą część społeczeństwa z czymś odmiennym, nienormalnym, czymś, co napawa bezpodstawnym strachem przed zarażeniem się tą nienormalnością, co powoduje odrazę, „złym omenem”, jest karą za grzechy rodziców, a nawet z nieuzasadnionych powodów nakazuje unikać ludzi z niepełnosprawnościami. Takie zachowania prowadzą do marginalizacji społecznej osób niepełnosprawnych¹¹. Może to się wiązać z przesądami pozostałymi z czasów nomadzkich. Uważa się, że osoby takie, w tym dzieci, są słabsze biologicznie, mają mniej umiejętności, nie potrafią być tak błyskotliwe jak osoby pełnosprawne. Osoba niepełnosprawna jest traktowana przez pełnosprawnych dwojako: jako permanent-

⁸ Konwencja o Prawach Dziecka, Dz.U. nr 120 poz. 526, 30 kwietnia 1991, s. 1675.

⁹ D. Mont, dz. cyt., s. 2-3.

¹⁰ Tamże.

¹¹ M. Ali Issa, W. Ahmed, *How the Brain Learns with Speech Disorders*, Alexandria 2007, s. 25-37.

nie chora lub zdrowa – lecz mająca dewiację lub opóźnienie rozwojowe¹², nienadająca się do życia w społeczeństwie, dająca się łatwo kontrolować, wykorzystywać oraz manipulować. Jednoznacznie badacze arabscy stwierdzają, że postrzeganie niepełnosprawności w regionie jest błędne¹³.

Dopiero w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku, pod wpływem zmian w postrzeganiu osób niepełnosprawnych, jako cennych nabytków dla rynku pracy w Europie i Ameryce Północnej, w regionie arabskim powoli zaczęto inaczej traktować niepełnosprawność *per se*¹⁴. Prace Arabskiej Organizacji Pracy¹⁵ nad niepełnosprawnością oraz Konwencja nr 17 dotycząca Zatrudnienia Osób Niepełnosprawnych z 1993 roku zapoczątkowały nową percepcję osób niepełnosprawnych jako wartościowych i potrzebnych społeczeństwu. Wraz ze zmianą wizerunku niepełnosprawnych, stopniowo zmienia się postrzeganie dzieci niepełnosprawnych, choć nadal wiele rodzin jest stygmatyzowanych z powodu posiadania dziecka niepełnosprawnego. Rodziny z dziećmi umysłowo niepełnosprawnymi zmagają się z najcięższym ciężarem stygmatyzacji społecznej i same niejednokrotnie zabiegają, aby ich dzieci nie korzystały z edukacji wspólnej z dziećmi pełnosprawnymi, nie chcąc skazywać ich na upokorzenia i molestowanie¹⁶.

2. Niepozostawianie nikogo w tyle, programy wsparcia dzieci niepełnosprawnych w regionie arabskim

W ostatnich latach najbardziej prężnym organem koordynującym prace nad niepełnosprawnością w regionie arabskim stała się Komisja Gospodarczo-Społeczna ds. Azji Zachodniej Organizacji Narodów Zjednoczonych¹⁷. Komisja opracowała *Agendę 2030 dla Zrównoważonego Rozwoju*, której motywem przewodnim jest *Niepozostawianie nikogo w tyle*. Chodzi tu o zachęcenie struktur rządowych w państwach

¹² J. El Khatib, *Modifying Human Behaviour*, Dar Al Fikr 2014, s. 15-21.

¹³ I. Ibrahim, M. Fahmi Ismail, *Muslims with Disabilities: Psychosocial Reforms from Islamic Perspective*, "Journal of Disability and Religion" Vol. 22, Issue 1 (2018), s. 1-14.

¹⁴ M. Ali Issa, tamże, s. 25-30.

¹⁵ Arabska Organizacja Pracy powstała w 1965 r. Jest stowarzyszona z Ligą Arabską. <https://arab.org/directory-5/> (dostęp: 12.11.2021).

¹⁶ M. Ali Issa, W. El Said, *Current Advances in Special Education (dyslexia)*, Alexandria 2008, s. 20-31.

¹⁷ W skład Komisji wchodzi: Bahrajn, Egipt, Irak, Jordania, Kuwejt, Liban, Libia, Maroko, Oman, Palestyna, Katar, Arabia Saudyjska, Sudan, Syria, Tunezja, Zjednoczone Emiraty Arabskie oraz Jemen, <https://www.regionalcommissions.org/about/the-regional-commissions/economic-and-social-commission-for-western-asia-escwa/> (dostęp: 01.12.2021).

regionu do zastosowania inkluzji społecznej wszystkich grup społecznych, które są marginalizowane, w tym osób i dzieci niepełnosprawnych, poprzez umożliwienie im rozwoju społecznego w pracy i edukacji. Inkluzja jest w pracach Komisji celem samym w sobie. Ma on zostać osiągnięty poprzez wymianę informacji na temat stanu prac nad inkluzją oraz typu przeszkód, z jakimi mierzą się państwa w realizacji odpowiedniego ustawodawstwa, które byłoby zgodne z Konwencją o Prawach Osób Niepełnosprawnych¹⁸.

Komisja, podobnie jak inne organy Organizacji Narodów Zjednoczonych, pojmuje wykluczenie społeczne jako stan, w którym jednostka nie może w pełni uczestniczyć w życiu ekonomicznym, kulturalnym, społecznym oraz politycznym. Inkluzja społeczna jest tu rozumiana jako proces, w którym następuje intensyfikacja uczestnictwa społecznego osób niepełnosprawnych w zakresie dostępu do pełni realizacji ich praw, poszanowania ich praw przez resztę społeczeństwa oraz pełnego dostępu do zasobów społecznych (szkoleń, form edukacji, integracji, ochrony zdrowia i leczenia) oraz stworzenia im możliwości bycia wysłuchanymi, słyszanymi – ukształtowania w świadomości społecznej tego, że niepełnosprawni są częścią społeczeństwa, równie ważną jak osoby pełnosprawne¹⁹.

Forum ma koncentrować się na sprawach wyłącznie praktycznych i pomóc w połączeniu prac sektorów medycznych z sektorami społecznymi, które winny być pomocne w inkluzji społecznej osób niepełnosprawnych. Komisja zachęca także państwa regionu do właściwego zastosowania Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania Niepełnosprawności i Zdrowia – dokumentu przyjętego w 2001 roku przez Organizację Światową Zdrowia jako podstawowego do określania medycznego stanu chorób. Komisja próbuje regulować proces powstawania poszczególnych ośrodków odpowiednich dla tzw. „leczenia” niepełnosprawności lub zapewnienia łączności i komunikacji tych ośrodków z sektorami rządowymi i pozarządowymi zajmującymi się tematyką inkluzji społecznej w praktyce. Tematyka niepełnosprawności pojawia się regularnie w pracach Komisji, jednak dotyczy to głównie osób niepełnosprawnych dorosłych i starszych. Zagadnienie niepełnosprawności dziecięcej to temat, który zaczął się pojawiać niedawno²⁰.

¹⁸ United Nations, Economic and Social Commission for Western Asia, *Leaving None Behind: Inclusion of Marginalized Groups in Some Arab Countries*, Beirut 2019, s. 5-13.

¹⁹ United Nations Department of Economic and Social Affairs, *United Nations Report on the World Social Situation*, New York 2016, s. 17-31.

²⁰ The ESCWA, *Committee on Social Development Intersessional Group of Experts on Disability, Summary Report*, Cairo 2019, s. 2-13.

Począwszy od 2006 roku, wszystkie kraje arabskie będące członkami Ligi Arabskiej²¹, w tym biorące udział w pracach Komisji, podpisały Konwencję o Prawach Osób Niepełnosprawnych. Choć wszystkie one przedłożyły aktualizacje dotyczące prac implementacyjnych instrumentów Konwencji, w tym ustawodawstwa w 2014 roku, to jedynie Arabia Saudyjska, Egipt, Irak, Jordania, Mauretania, Maroko, Tunezja i Jemen przedłożyły aktualizacje tych prac w roku 2018. Następna aktualizacja nastąpiła w 2022 roku. Wiele krajów regionu zaadaptowało metodę mierzenia i określania niepełnosprawności zaproponowaną przez Statystyczną Grupę Waszyngtońską²² rozpatrującą niepełnosprawność pod kątem: widzenia, słyszenia, ruchomości, rozpoznawania, zdolności do zajmowania się sobą oraz możliwości komunikacyjnych²³.

Wskaźnik rozpowszechnienia niepełnosprawności w regionie arabskim jest niski, wynosi od 0,2% w Katarze do 5,1% w Maroku. Dane o niskim wskaźniku tłumaczy się dużym odsetkiem ludzi młodych w populacji, której przypisano niski poziom obciążenia niepełnosprawnością, oraz częściowo – brakiem danych. Autorzy dokumentu uważają, że wskaźnik będzie rósł w następnych latach ze względu na potencjalną intensyfikację konfliktów zbrojnych oraz starzenie się populacji.

Najwięcej niepełnosprawnych stanowią seniorzy i kobiety niepełnosprawne – młodsze są rzadkością. Kobiety niepełnosprawne częściej zostają niezamężne, te już zamężne częściej są porzucane przez mężów niż kobiety pełnosprawne²⁴. Kobiety niepełnosprawne zmagają się nie tylko z niekorzyścią z tytułu bycia kobietą niepełnosprawną w społeczeństwach zdominowanych przez mężczyzn, lecz także z brakiem dostępu do zatrudnienia i samostanowienia.

Choć wskaźnik alfabetyzacji w regionie wśród dzieci niepełnosprawnych, a w szczególności wśród niepełnosprawnych dziewczynek na terenach wiejskich wzrósł w ciągu ostatnich 50 lat, to na tle światowym nadal jest uważany za niski.

²¹ Liga Państw Arabskich powstała 22 marca 1945 r. Kraje założyciele to Egipt, Syria, Liban, Irak, Jordania, Arabia Saudyjska i Jemen. Do Ligi należą 22 państwa: Algieria, Arabia Saudyjska, Bahrajn, Dżibuti, Egipt, Irak, Jemen, Jordania, Katar, Komory, Kuwejt, Liban, Libia, Maroko, Mauretania, Oman, Palestyna, Somalia, Sudan, Syria, Tunezja, Zjednoczone Emiraty Arabskie. Liga Państw Arabskich wraz Komisją Gospodarczo-Społeczną ds. Azji Zachodniej uczestniczy w pracach aktualizacyjnych Organizacji Narodów Zjednoczonych do Raportu o Niepełnosprawności w Regionie Arabskim, który jest publikowany raz na 4 lata. Pierwszy raport wydano w 2014 r., <https://arab.org/directory/league-of-arab-states/> (dostęp: 10.11.2021).

²² Statystyczna Grupa Waszyngtońska została utworzona przez Komisję Statystyczną Organizacji Narodów Zjednoczonych w 2001 r. Jej celem jest odpowiedź na wyzwania dotyczące zbioru miarodajnych danych dotyczących niepełnosprawności, ich analiza porównawcza oraz opracowanie skutecznej metodologii poboru danych, <https://www.washingtongroup-disability.com/about/about-the-wg/> (dostęp: 02.02.2022).

²³ Economic and Social Commission for Western Asia, *Disability in the Arab Region 2018*, Beirut 2018, s. 7-14.

²⁴ Tamże, s. 10-11.

Poziom procentowy tych niepełnosprawnych, którzy ukończyli jakiegokolwiek formy edukacji jest także stosunkowo niski, i maleje w miarę upływu lat edukacji. Zauważalne są różnice między krajami bogatszymi a skrajnie biednymi, np. między Mauretanią – gdzie ostatni poziom edukacji kończy 1,6% niepełnosprawnych, a Arabią Saudyjską – 4,9%; między społeczeństwami bardziej konserwatywnymi jak Oman i Mauretania, Arabia Saudyjska, a nieco bardziej nowoczesnymi – Irakiem, Jemenem i Egipcem. Zbliżone liczby dzieci pełnosprawnych oraz niepełnosprawnych korzystających z form edukacyjnych odnotowuje się jedynie w Bahrajnie²⁵ (Tabela 1).

Tabela 1. Poziom edukacji w regionie arabskim zgodnie z klasyfikacją poziomową edukacji międzynarodowej – dzieci niepełnosprawne oraz pełnosprawne²⁶

Kraj	Dzieci niepełnosprawne	Dzieci pełnosprawne
Bahrain (dzieci 5+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 10,3%, 2 – 11,5%, 3 – 21,9%, 4 – 6,9%, 5 i 6 – 8,9%, bez braku sprecyzowanego poziomu – 13,4%	Poziom edukacji: 1 – 11,5%, 2 – 15,1%, 3 – 20,29%, 4 – 7,4%, 5 i 6 – 7,1%, bez braku sprecyzowanego poziomu – 13,9%
Egipt (dzieci 6+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 9,3%, 2 – 4,1%, 3 – 11,9%, 4 – 1,2%, 5 i 6 – 3,2%, bez braku sprecyzowanego poziomu – 53,7%	Poziom edukacji: 1 – 13,7%, 2 – 11%, 3 – 25,6%, 4 – 2,4%, 5 i 6 – 9,1%, bez braku sprecyzowanego poziomu – 16,2%
Irak (dzieci 6+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 14,4%, 2 – 5,6%, 3 – 3%, 4 – 2%, 5 i 6 – 2%	Poziom edukacji: 1 – 25,5%, 2 – 11,3%, 3 – 6,5%, 4 – 3,8%, 5 i 6 – 4,7%
Jordania (dzieci 13+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 10,8%, 2 – 17,7%, 3 – 11,1%, 4 – 3,9%, 5 i 6 – 5,2%	Poziom edukacji: 1 – 25,5%, 2 – 11,3%, 3 – 6,5%, 4 – 3,8%, 5 i 6 – 4,7%
Mauretania (dzieci 5+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 13,3%, 2 – 3,9%, 3 – 3%, 4 – 0,3%, 5 i 6 – 2,4%.	Poziom edukacji: 1 – 27,9%, 2 – 7,4%, 3 – 5%, 4 – 0,3%, 5 i 6 – 2,4%
Maroko (dzieci bez podania wieku)	Poziom edukacji: 1 – 17,7%, 2 – 6,3%, 3 – 3,8%, 4-6 – 1,6%	Poziom edukacji: 1 – 31,9%, 2 – 16,5%, 3 – 11,5%, 4-6 – 7,1%
Oman (dzieci 10+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 7,5%, 2 – 5,2%, 3 – 6%, 4 – 0,8%, 5 i 6 – 0,8%	Poziom edukacji: 1 – 23%, 2 – 15,5%, 3 – 30,9%, 4 – 5,1%, 5 i 6 – 7,1%
Palestyna (dzieci 10+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 16,4%, 2 – 12,6%, 3 – 6,5%, 4 – 1,8%, 5 i 6 – 2,3%	Poziom edukacji: 1 – 24,1%, 2 – 28%, 3 – 18,2%, 4 – 3,9%, 5 i 6 – 8,3%
Arabia Saudyjska (dzieci 10+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 12,7%, 2 – 10,5%, 3 – 13,2%, 4 – 3%, 5 i 6 – 4,9%	Poziom edukacji: 1 – 14,3%, 2 – 14,7%, 3 – 29,3%, 4 – 4,6%, 5 i 6 – 19,5%
Jemen (dzieci 5+ lat)	Poziom edukacji: 1 – 17,9%, 2 – 0,4%, 3 – 4,8%, 4 – 1,1%, 5 i 6 – 1,3%	Poziom edukacji: 1 – 45,7%, 2 – 0,4%, 3 – 13,2%, 4 – 1,6%, 5 i 6 – 4,9%

Szacuje się, że luka pomiędzy uczęszczaniem dzieci niepełnosprawnych i pełnosprawnych powoli maleje, choć nadal jest dosyć istotna (Tabela 2). Najwięcej dzieci niepełnosprawnych na tle dzieci pełnosprawnych, uczęszcza do szkoły w Bahrajnie,

²⁵ Tabela 1. *Poziom pozyskania form edukacji w regionie arabskim zgodnie z klasyfikacją poziomową edukacji międzynarodowej* (w %). Poziomy 1 – edukacja podstawowa, 2 – edukacja gimnazjalna, 3 – edukacja ponadgimnazjalna, 4 – edukacja policealna, 5 – studia krótkiego cyklu (ISCED UNESCO), <https://isc.ed.uis.unesco.org/> (dostęp: 12.12.2021).

²⁶ Tamże, s. 36.

w pozostałych krajach, gdzie dane są dostępne, do szkoły uczęszcza liczba dzieci niepełnosprawnych w przybliżeniu równa połowie liczby dzieci pełnosprawnych.

Tabela 2. Wskaźnik uczęszczania do szkoły dzieci niepełnosprawnych i pełnosprawnych (5-14 lat, z wyjątkiem Egiptu – 6-14 lat) w regionie arabskim (w %)²⁷

Kraj	Dzieci niepełnosprawne	Dzieci pełnosprawne
Bahrajn	78,2%	97%
Egipt	45,2%	94,2%
Irak	44,4%	89,3%
Mauretania	37,1%	64,6%
Maroko	57,9%	85,5%
Oman	40,3%	92,7%
Palestyna	60,2%	90,5%
Jemen	36,1%	66,8%

We wszystkich krajach regionu, szczególnie w Egipcie, Mauretanii, Iraku, Palestynie i Maroku odnotowuje się brak długofalowych inwestycji, które pozwalałyby na dostosowanie szkół do potrzeb dzieci niepełnosprawnych. Większość krajów regionu zdaje sobie sprawę z tego, że wspólna edukacja dzieci niepełnosprawnych i pełnosprawnych w najwcześniejszych latach edukacji jest podstawą do stworzenia społeczeństwa inkluzyjnego, aczkolwiek nadal stygmatyzacja osób niepełnosprawnych – choć wydaje się mniejsza niż w przeszłości – jest obecna w społeczeństwach regionu²⁸. Dziecięca niepełnosprawność jest najczęściej postrzegana w regionie arabskim, jako ta, która ze względów obyczajowych²⁹ dotyczy głównie wieku 0-12 lat. Przykładowo w Omanie ratyfikowano Konwencję o Prawach Osób Niepełnosprawnych w 2008 roku. Przyjęto tu zasadę inkluzji społecznej niepełnosprawnych w Narodowej Strategii Społecznej na lata 2016-2025. Ponadto opracowuje się narzędzie służące sposobowi ewaluacji niepełnosprawności dla wieku właśnie

²⁷ Tamże, s. 37.

²⁸ Tamże, s. 47.

²⁹ W wielu krajach regionu dzieci, szczególnie dziewczynki po 12. roku życia, są uważane za nadające się do ożenku. Dotyczy to najbiedniejszych krajów w regionie – Jemenu i Sudanu oraz najliczniejszego – Egiptu. Średnio jedna na siedem dziewczyn z regionu arabskiego wychodzi za mąż przed ukończeniem 18. roku życia. F.R. Fahimi, Sh. Ibrahim, *Ending Child Marriage in the Arab region – Policy Brief*, Washington 2013, s. 1-8.

0-12 lat oraz wydaje się tzw. Karty Niepełnosprawności umożliwiające dostęp do celowanych usług zdrowotnych i pomocowych³⁰.

W Tunezji ratyfikowano Konwencję o Prawach Osób Niepełnosprawnych w 2008 roku, a prawa osób niepełnosprawnych, w tym dzieci, ujęto w Konstytucji z 2014 roku. Wprowadzono Karty Niepełnosprawności, o które można ubiegać się w procesie skomplikowanej ewaluacji medycznej dokonywanej przez lekarza sprawdzającego, oraz społecznej, przeprowadzanej przez pracownika socjalnego. W razie potrzeby dodatkowe ewaluacje mogą być wystawiane przez organizacje pozarządowe. Często lekarz sprawdzający prosi o ewaluację psychiatrę lub psychologa. Tunezja wprowadziła w ostatnich latach programy, które mają ułatwić niepełnosprawnym start zawodowy, otworzenie własnej działalności czy wzięcie pożyczki. Najistotniejsze w tym kraju są obecnie dwa programy rodzinne: program Pozostania Osoby Niepełnosprawnej w Swojej Rodzinie oraz program identyfikacji i dofinansowania rodzin zastępczych dla osób, w tym dzieci, niepełnosprawnych. Szacuje się, że w Tunezji ponad 280 osób niepełnosprawnych mieszka w rodzinach zastępczych³¹.

Maroko wprowadza zmiany znacznie wolniej niż Tunezja czy inne kraje regionu. Konwencję o Prawach Osób Niepełnosprawnych ratyfikowano tu w 2009 roku. Kraj, po stworzeniu planu dotyczącego kwestii niepełnosprawności, tworzy struktury, które mają się zająć jego wdrożeniem.

Innym przykładem podejścia do niepełnosprawności jest Sudan, który zmaga się z problemami natury strukturalnej i implementacyjnej. Niedawno przeprowadzony cenzus ukazał, że osoby niepełnosprawne stanowią w tym kraju 4,8% populacji. System medycznej ewaluacji niepełnosprawności nie jest tu wszędzie dostępny, a jeśli już, to aplikant musi zapłacić za ewaluację, która określiłaby stopień jego niepełnosprawności. W zasadzie nie ma programów inkluzji społecznej osób niepełnosprawnych, odnotowuje się brak szkoleń i dostępu do edukacji dla dzieci niepełnosprawnych³².

Sytuacja systemowa dotycząca niepełnosprawności w Libanie jest nieporównywalnie lepsza niż w Sudanie. Choć jest skostniała i system opiera się na instrumentach z lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku to przynajmniej funkcjonują tu w całym kraju centra ds. niepełnosprawności zajmujące się wydawaniem Kart Niepełnosprawności. Karty umożliwiają dostęp do usług pomocowych i rehabilitacji

---

³⁰ The ESCWA, *Committee on Social Development Intersessional Group of Experts on Disability*, dz. cyt., s. 2-12.

³¹ Tamże, s. 5.

³² Tamże.

oraz ubieganie się o zwolnienie z podatku. Centr jest osiem i mieszczą się w największych miastach – Bejrucie, Trypolisie, Balbek, Halbie, Hadath, Baklin, Tanajel i Sarafandzie. Istnieje osobny system ewaluacji niepełnosprawności dziecięcej. Ewaluacje są dokonywane za darmo. W kraju jest ponad 110 tys. osób posiadających Karty Niepełnosprawności³³.

Ustawodawstwo mające chronić dzieci niepełnosprawne oraz ułatwiać ich inkluzję społeczną w duchu Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych, jest wprawdzie ustanowione, ale nie jest w regionie arabskim powszechnie przestrzegane. Obserwuje się wyraźny rozdźwięk między teorią a praktyką, brak jest skutecznego przełożenia przepisów na życie. Zdarzają się też jednak, choć w mniejszości, modelowe inkluzje społeczne dzieci niepełnosprawnych. Bardzo często stosowaną praktyką jest posyłanie dzieci niepełnosprawnych do specjalnie do tego przeznaczonych instytucji. W trzech z 22 arabskich krajów stosuje nadal podręczniki stygmatyzujące dzieci niepełnosprawne³⁴.

W Libanie, pomimo właściwego ustawodawstwa dopuszczającego dzieci niepełnosprawne do edukacji, jest ono stosowane w niewielkim stopniu. Decyzję przyjęcia dziecka niepełnosprawnego pozostawia się dyrektorowi szkoły. Dzieci niepełnosprawne mogą tu liczyć jedynie na naukę w specjalnych, prywatnych ośrodkach prowadzonych przez Ministerstwo Spraw Społecznych, które jednak nie są uznawane przez Ministerstwo Edukacji i Szkolnictwa Wyższego. W większości rodzice nie są świadomi przysługujących im praw oraz tego, że ich dziecko bezwzględnie może korzystać z integracyjnej edukacji.

W Omanie dzieci niewidome oraz z ograniczeniem ruchu są przyjmowane jedynie przez szkoły w pełni przystosowane do obsługi niepełnosprawnych. W Maroku do potrzeb dzieci niepełnosprawnych dostosowanych jest 17% szkół. W Dżibuti dzieci niepełnosprawne są zwolnione z obowiązkowej edukacji szkolnej. Zjednoczone Emiraty Arabskie używają elastycznego *curriculum* dostosowującego edukację integracyjną dzieci niepełnosprawnych³⁵.

---

³³ Tamże.

³⁴ United Nations Educational, Scientific, Cultural Organization, *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: all Means all*, New York 2020, s. 118-119.

³⁵ J. Bhatti, *How Some Arab Children are Shut Out of Classrooms*, Al-Fanar 2020, s. 1-2.

3. Przykład Arabii Saudyjskiej: rozbudowane wsparcie społeczne dla dzieci niepełnosprawnych oraz program „Jakość Życia”

Królestwo Arabii Saudyjskiej jest uważane za serce arabskiego i islamskiego świata. Jest 18. ekonomią świata, największym krajem na Bliskim Wschodzie i wzorem dla innych arabskich krajów³⁶. Szacuje się, że Królestwo Arabii Saudyjskiej w 2021 roku zamieszkiwało 35 627 851 osób, w tym populacja imigrancka, będąca siłą napędową zatrudnienia, która liczyła ponad 13 mln. Według prognoz kraj ma osiągnąć szczyt populacyjny w 2060 roku z liczbą ok. 46 mln obywateli, po czym liczba ta ma się zmniejszać w następnych kilkudziesięciu latach³⁷.

Saudyjski Produkt Krajowy Brutto (PKB) na osobę to 19 936 USD w 2021 roku. PKB w 2021 roku wyniosło 2,7%, inflacja osiągnęła w tym samym roku 3,7%³⁸. Przeciętne zarobki miesięczne netto w 2020 roku wynosiły dla urzędnika państwowego – 11 400 rijali saudyjskich (ok. 2600 euro), dla urzędnika sektora prywatnego 5300. Najniższe zarobki to 1000-1500 rijali (ok. 234 euro). Wprowadzenie strategii Wizja Arabii Saudyjskiej 2030 dywersyfikującej zorientowanie kraju na produkcję i wysyłkę produktów innych niż ropopochodne, otworzyło nowe szanse dla wielu grup społecznych, w tym większą inkluzję osób niepełnosprawnych do rynku pracy. Pandemia Covid-19, podobnie jak w innych krajach regionu, miała negatywny wpływ na ciągłość rynku pracy³⁹.

W Arabii Saudyjskiej przeprowadzono niewiele badań dotyczących osób niepełnosprawnych. Jednak najwięcej z nich dotyczy dzieci. Saudyjscy badacze zgadzają się, że niepełnosprawność jest wielowymiarowym, złożonym zjawiskiem, które ogranicza pełnię życia człowieka. Jeśli społeczeństwo nie wspiera osób niepełnosprawnych, niepełnosprawność uderza w te osoby, ich rodziny oraz negatywnie wpływa na społeczeństwo. Zgodnie z saudyjskim Prawem Pracy i Pracowników, osoby niepełnosprawne są definiowane jako „osoby, których zdolność do wykonywania i kontynuowania odpowiedniej pracy rzeczywiście się zmniejszyła w wyniku fizycznej lub umysłowej niemocy”. Większość rodzin wielopokoleniowych ma

³⁶ GMI, *Saudi Arabia Population Statistics*, Dubai 2021, s. 1-4.

³⁷ World Population Review for Saudi Arabia, <https://worldpopulationreview.com/countries/saudi-arabia-population> (dostęp: 12.12.2021).

³⁸ Tamże.

³⁹ Sh. Charles, K. Krumwiede, *IMA's 2021 – Kingdom of Saudi Arabia Salary Survey*, Montvale 2022, s. 1-9.

w swoim gronie osobę niepełnosprawną – to osoby pełnosprawne z rodziny mają się opiekować osobami niepełnosprawnymi⁴⁰.

Zgodnie z islamskim prawem zwyczajowym, wiernie przestrzegany w Arabii Saudyjskiej, to kobieta – żona⁴¹ w domu ponosi pełną odpowiedzialność za zajmowanie się osobą, w tym dzieckiem, niepełnosprawnym. Znikomość danych dotyczących liczby osób niepełnosprawnych oraz typów niepełnosprawności jest poważną przeszkodą w analizie sytuacji w Arabii Saudyjskiej. Jedyne dostępne dane pochodzą z Narodowego Sondażu Demograficznego przeprowadzonego przez Generalne Biuro Statystyczne Królestwa Arabii Saudyjskiej w 2016 roku. Spośród 20 640 970 Saudyjczyków biorących udział w sondażu 667 280 osób podało, że są osobami niepełnosprawnymi, co dało wskaźnik rozpowszechnienia niepełnosprawności 3,3%. Najczęściej osoby niepełnosprawne to osoby starsze powyżej 60. roku życia oraz mężczyźni – ogółem 390 454 mężczyzn oraz 276 826 kobiet⁴².

Ponad pół miliona Saudyjczyków (czyli jeden na trzydziestu) przyznało, że w ciągu roku zmagali się z niepełnosprawnością. Najcięższy rodzaj niepełnosprawności ruchowej i wzrokowej odnotowano w Medinie oraz na północy kraju. Inne odnotowane typy niepełnosprawności to zaburzenia słuchu, mowy i komunikacji, pamięci oraz niemożność całkowitej opieki nad sobą⁴³. Już w 2018 roku rząd saudyjski poinformował, że liczba niepełnosprawnych w kraju wynosiła ogółem 1 419 203 osoby – 742 102 mężczyzn oraz 677 101 kobiet⁴⁴.

Natomiast, Generalne Biuro Statystyczne podało w 2021 roku, że 2,9% Saudyjczyków zmagano się z ostrą niepełnosprawnością. Najwięcej osób niepełnosprawnych zamieszkiwało w 2021 roku region Rijadu. Niepełnosprawność wzrokową ma 46,2% osób niepełnosprawnych. W 2012 roku Ministerstwo Zdrowia ujawniło, że ok. 400 tys. osób niepełnosprawnych korzystało z pomocy finansowej Ministerstwa⁴⁵. Struktury centralne i lokalne do zajmowania się niepełnosprawnością ko-

⁴⁰ M.S. Al-Jadid, *Disability in Saudi Arabia*, "Saudi Med Journal" Vol. 34, Issue 5 (2013), s. 453-460.

⁴¹ Kobieta – żona lub kobiety – żony zajmują się całym domostwem, wszystkimi członkami rodziny oraz dziadkami. N. Al-Awaji, M. Aldahi, Sh. Akil, S. Awad, E. Mortada, *Quality of Life, Needs and Fears of Mothers of Children with Disabilities in Saudi Arabia during the Covid-19 Lockdown*, "International Journal of Environmental Research and Public Health" Vol. 18, Issue 21 (2021), s. 1-16.

⁴² S.M. Bindavas, V. Vennu, *The National and Regional Prevalence Rates of Disability, Type and Severity in Saudi Arabia, 2016 – Analysis of 2016 Demographic Survey Data*, "International Journal of Environmental Research and Public Health" Vol. 15, Issue 3(2018), s. 1-11.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ General Authority of Statistics of the Kingdom of Saudi Arabia, *Persons with Disability Survey*, الإعاقة مسجودي, https://www.stats.gov.sa/sites/default/files/disability_survey_2017_ar.pdf (dostęp: 12.12.2021).

⁴⁵ General Authority of Statistics of the Kingdom of Saudi Arabia, *General Statistics*, <https://database.stats.gov.sa/beta/dashboard/landing> (dostęp: 14.11.2021).

rzystają w pełni z systemów elektronicznych. Oceną niepełnosprawności zajmuje się portal elektroniczny, na którym kandydat do statusu niepełnosprawnego dołącza wypełnione formularze, aktualizuje swój status i tam otrzymuje zawiadomienia o procedowaniu medycznym mającym ustalić jego niepełnosprawność. Podobnie, elektronicznie, trzeba ubiegać się o kartę niepełnosprawności, pomoc finansową, dostęp do centr rehabilitacyjnych oraz kartę priorytetową szybkiego dostępu do opieki zdrowotnej. Poważnym ograniczeniem jest niemożność ubiegania się o status niepełnosprawnego po 45. roku życia oraz w przypadku, gdy niepełnosprawność powstała w czasie zatrudnienia, za które otrzymywano więcej niż 4000 rijałów saudyjskich (ok. 940 euro)⁴⁶.

W 1993 roku przeprowadzono badanie wśród dzieci niepełnosprawnych, mające oszacować typy niepełnosprawności. Okazało się, że niepełnosprawność fizyczna była częstsza niż niepełnosprawność umysłowa⁴⁷. W 1998 roku przeprowadzono badanie wskaźnika niepełnosprawności u dzieci w wieku 6-15 lat. Okazało się, że 3,76 na 1000 dzieci zdrowych miało poważną niepełnosprawność, a 42 na 1000 dzieci zdrowych – lekką⁴⁸. W 2004 roku przeprowadzono pierwszą ogólnokrajową próbę badawczą wskaźnika niepełnosprawności dziecięcej wśród 60 630 dzieci – 3838 (6,33%) dzieci uznano za niepełnosprawne. Najwięcej dzieci niepełnosprawnych zgłoszono w regionie Dżazanu – 9,9%, a najmniej w regionie Rijadu – 4,36%. Większy odsetek dzieci niepełnosprawnych zarejestrowano u rodziców niepełnosprawnych, u matek z późnym macierzyństwem oraz u rodziców, którzy nie uzyskali właściwej opieki medycznej podczas ciąży lub porodu. Odnotowano wysoką liczbę neurologicznych powikłań u dziecka po ciąży matki – aż 45 682, w tym 313 przypadków na 10 000 dzieci z powikłaniami, które spowodowały przewlekłe schorzenia neurologiczne. Zarejestrowano wysoki wskaźnik traumy u nastolatków, które zmagają się z niepełnosprawnością jako dzieci lub nadal się z nią mierzą⁴⁹.

W 2019 roku Ministerstwo Zdrowia Królestwa Arabii Saudyjskiej odnotowało, że 77 575 dzieci niepełnosprawnych w wieku 6-18 lat korzystało ze specjalnego wsparcia edukacyjnego – uzyskało dostęp do edukacji. Trwały też prace nad roz-

⁴⁶ https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/careaboutyou/RightsOfPeopleWithDisabilities#header2_5

⁴⁷ M. Alsekeit, *The Incidence of Disability in Al Qaseem*, Riyadh 1993, s. 1-10.

⁴⁸ S.A. Ansari, F. Akhdar, *Prevalence of Child Disability in Saudi Arabia*, "Disability and Rehabilitation" Vol. 2, Issue 1 (1998), s. 25-28.

⁴⁹ M. Al-Hazmy, B. Al-Sweilan, N. Al-Moussa, *Handicap among Children in Saudi Arabia, Prevalence, Distribution, Type, Determinants and Related Factors*, "Eastern Mediterranean Health Journal", Vol. 10, Issue 4-5, s. 502-521.

szerzeniem tego dostępu do liczby 200 000 niepełnosprawnych uczniów⁵⁰. Ministerstwo wraz z wspierającymi je fundacjami wspiera udział dzieci niepełnosprawnych w nauczaniu dzieci pełnosprawnych. To nauczyciele i dyrektorowie szkół mają stworzyć odpowiednie, elastyczne warunki dla dzieci niepełnosprawnych, w tym udogodnienia dla dzieci z niepełnosprawnością ruchową. Istotną rolę odgrywa w inkluzji niepełnosprawnych nauka Islamu⁵¹.

Wzmacnia się tu nacisk na interpretację sury Koranu Al-Inszirah: „...z każdym znojem, pojawi się ulga (94:5)”, Al: Insaan 2: „...stworzyłem człowieka z gęstego płynu, żeby go (człowieka) poddać próbie” – człowiek na co dzień zmagają się z wieloma przeszkodami, mimo tego, że pozbawiono go pewnych umiejętności, może pozyskać inne jako dar od Boga, w których może się realizować przez odpowiedni, integracyjny udział w społeczeństwie. Z kolei, sura Al-Baqara: „...Allah daje każdemu taki ciężar, jaki ten może znieść” (2:286) wzmacnia odpowiedzialność niepełnosprawnego oraz tego, który się nim zajmuje, do podjęcia wspólnej drogi i zapewnienia sobie realizacji właściwego, wzajemnego wsparcia, szczególnie dla osoby niepełnosprawnej, jeśli ta jest w stanie podjąć próbę uczestnictwa w życiu społecznym^{52, 53}.

Pomimo niewielkiej ilości danych na temat wskaźnika rozpowszechnienia niepełnosprawności wśród dzieci, organizacje praw człowieka działające na Bliskim Wschodzie pozytywnie wypowiadają się na temat wysiłków administracji saudyjskiej, mających na celu poprawę warunków życia niepełnosprawnych. Królestwo Arabii Saudyjskiej ratyfikowało Konwencję o Prawach Osób Niepełnosprawnych oraz jej dodatkowy Protokół w 2008 roku. Już w roku 2000 ogłoszono pierwszy dekret o systemie opieki na osobami niepełnosprawnymi. Decyzja Gabinetowa – Dekret Królewski nr M/8 uregulował sytuację centrów rehabilitacyjnych, umożliwiając sektorowi prywatnemu udział w wspieraniu leczniczych i uspołeczniających centrów rehabilitacyjnych, ośrodków dziennej pomocy oraz edukacji zdrowotnej osób niepełnosprawnych. Struktury państwowe wspierają organizacje pozarządowe

⁵⁰ W 2020 r. Arabię Saudyjską zamieszkiwało 1 477 523 chłopców oraz 1 421 656 dziewcząt w wieku 0-4 lat, w wieku 5-9 lat – 1 536 843 chłopców i 1 479 509 dziewcząt oraz w wieku 10-14 lat – 1 343 659 chłopców i 1 297 303 dziewcząt. Grupa 15-19 lat obejmowała 2 406 409 osób. General Authority of Statistics of the Kingdom of Saudi Arabia, <https://database.stats.gov.sa/beta/dashboard/landing> (dostęp: 14.11.2021).

⁵¹ Ministry of Education of the Kingdom of Saudi Arabia, *Equality in Education for Students with Disabilities*, <https://www.moe.gov.sa/en/education/generaleducation/pages/peoplewithspecialneeds.aspx> (dostęp: 02.12.2021).

⁵² M.S. Al-Jadid, dz. cyt., s. 455.

⁵³ Ministry of Human Resources and Social Development, *Ministry Programs Database*, <https://hrsd.gov.sa/en/programs> (dostęp: 12.11.2021).

i stowarzyszenia zajmujące się niepełnosprawnymi. W 2017 roku rząd przekazał organizacjom 450 000 000 rijali saudyjskich (ok. 105 540 000 euro)^{54, 55}.

Utworzono 38 centr tzw. kompleksowej rehabilitacji, które wsparło specjalnie wyszkolonymi kadrami. Wprowadzono domowe programy opieki zdrowotnej, stworzono Federację Sportów Saudyjskich dla Specjalnych Potrzeb wraz z 15 centrami sportowymi dla niepełnosprawnych. Królestwo ustanowiło miesięczne subsydia dla niepełnosprawnych, wprowadziło 50% zniżki na transport miejski dla nich oraz towarzyszących im opiekunów⁵⁶. Subsydia są oferowane nie tylko osobom niepełnosprawnym, ale także rodzinom, którzy się nimi opiekują. Jako zachętę do zapisu do programu rehabilitacyjnego ustanowiono nagrodę 400 rijali saudyjskich (ok. 94 euro). Warunkiem skorzystania z systemu opieki nad osobami niepełnosprawnymi jest bycie obywatelem Arabii Saudyjskiej⁵⁷.

Program „Jakość Życia” ma wspierać Wizję Arabii Saudyjskiej 2030. Zadaniem programu jest stworzenie zrównoważonego społeczeństwa, podniesienie stopy życiowej jednostek, rodzin oraz osób niepełnosprawnych. Chodzi o usprawnienie infrastruktury, transportu, dostępu do opieki zdrowotnej, usprawnień urbanistycznych, zapewnienie bezpiecznego, odpowiedniego rozwoju społecznego. Ważną częścią programu jest ustanowienie ośrodków opiekuńczych i rehabilitacyjnych dla osób niepełnosprawnych, pełna refundacja leków dla nich oraz wypłacanie zapomóg rodzinom opiekującym się nimi. Wprowadzenie dodatkowego programu „Nitaqat” (nacionalizacji) – ma m.in. zapewnić obecnym dzieciom niepełnosprawnym możliwości zatrudnienia w sektorze państwowym, zwłaszcza prywatnym⁵⁸.

Program „Tawafuq” (zgodności) w ramach programu „Jakość Życia” ma stworzyć dla przyszłych dorosłych niepełnosprawnych odpowiednie środowisko pracy, pracy zintegrowanej. Oba programy rozpoczęły dopiero działalność, trudno więc oszacować ich realny wpływ oraz sposób działania⁵⁹. Program „Nitaqat” został po-

⁵⁴ تقرير أهداف التنمية المستدامة، الاستعراض الطوعي الوطني الأول للمملكة العربية السعودية، المنتدى السياسي الرفيع المستوى http://saudi.law/document_files/961520397925.pdf (dostęp: 10.09.2021).

⁵⁵ Maat for Peace – UN ECOSOC, *Persons with Disabilities in the Kingdom of Saudi Arabia*, Cairo 2019, s. 1-7.

⁵⁶ Tamże, s. 6.

⁵⁷ Ministry of Human Resources and Social Development, *Financial Aid for Persons with Disability*, https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/servicesDirectory/servicedetails/12297!/ut/p/z0/04_Sj9CPyKssy0xPLMnMz0vMAfIjo8zivQlsTAWdDQz9LQwNzQwCnS0tXPwMvYwN3A30g1Pz9L30o_ArAppiVOTr7JuuH1WQWJKhm5mXlq8fYWhkZGmuX5DtHg4AGIN39g!/ (dostęp: 12.12.2021).

⁵⁸ Fragomen – Association of Immigration Layers and Attorneys, *Reforms to Nitaqat Program Forthcoming*, <https://www.fragomen.com/insights/reforms-to-nitaqat-program-forthcoming.html> (dostęp: 09.12.2021).

⁵⁹ Maat for Peace – UN ECOSOC, ... dz. cyt., Cairo 2019, s. 1-7.

prawiony i zmodyfikowany w grudniu 2021 roku, m.in. wprowadzając nową uszczegółowioną kategoryzację działalności gospodarczej – 32 kategorie⁶⁰.

Centrum Króla Salmana należy do wiodących ośrodków rehabilitacyjnych i badawczych nad niepełnosprawnością dziecięcą. Centrum pełni rolę głównego medycznego ośrodka badawczego niepełnosprawności w regionie arabskim i świecie islamskim. Centrum działa od 2007 roku. Zostało założone przez Króla Salmana ibn Abd al-Aziza. Naukowcy z całego świata mogą się ubiegać o granty badawcze. Centrum bada niepełnosprawność wynikającą z zaburzeń komunikacyjnych, trudności w uczeniu, opóźnieniu umysłowym, mutyzmu, autyzmu, zajmuje się prewencją powstawania niepełnosprawności w okresie płodowym oraz podejmuje badania nad chorobami przewlekłymi⁶¹.

Saudyjski system opieki nad dziećmi niepełnosprawnymi jest zorganizowany na wysokim poziomie. Dzieci korzystają z ułatwień przeznaczonych także dla niepełnosprawnych dorosłych. System dokonał kroku milowego w ostatnich dwudziestu latach. Szczególnie dotyczy to precyzji ustawodawstwa, jego implementacji oraz usprawnień w dostępie do opieki zdrowotnej. Nadal obserwuje się niedociągnięcia systemowe dotyczące inkluzji dzieci w edukacji zintegrowanej. Wnioskując ze znikomej ilości badań dotyczących ogólnokrajowych zagadnień niepełnosprawności dziecięcej, system badań socjologicznych wydaje się mało zainteresowany tym tematem. Naukowcy z dziedziny medycyny wiodą prym w opisywaniu chorób szczegółowych – najwięcej dotyczący przypadłości neurologicznych wywołujących niepełnosprawność u dzieci⁶².

4. Przykład Jemenu: kryzys polityczno-społeczno-humanitarny a ochrona dzieci niepełnosprawnych

Jemen jest ogarnięty przewlekłym, politycznym, humanitarnym oraz gospodarczym kryzysem. Jest obecnie najbiedniejszym z wszystkich krajów półwyspu arabskiego. Zajmuje 177 miejsce z 189 w światowym indeksie rozwoju gospodarczego

⁶⁰ Fragomen – Association of Immigration Lawyers and Attorneys, Reforms..., dz. cyt.

⁶¹ King Salman Center for Disability Research, <https://www.kscdr.org.sa/en/research> (dostęp: 15.12.2021).

⁶² A. Al-Halafi, M. Al-Amud, R. Al-Dahman, E. Abd-Elatif, D. Omar, *The Prevalence of Functional Disability and Associated Factors among Older People Attending Primary Health-Care Centers in Riyadh City*, "Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences" Vol. 9, Issue B (2021), s. 975-982.

Organizacji Narodów Zjednoczonych. Ponad 80% społeczeństwa – 24 100 000 padło ofiarą konfliktu zbrojnego, jaki rozognił się w kraju w 2015 roku. Od tej pory 14 mln osób ma status wewnętrznie przesiedlonych. Podczas konfliktu załamał się system ochrony zdrowia, system instytucji publicznych, wodociągów i edukacji. Już przed konfliktem Jemen był najbiedniejszym krajem arabskim, zmagającym się z niespotykane dużym przeludnieniem, chronicznym brakiem dostępu do pożywienia, biedą oraz lokalnymi konfliktami zbrojnymi⁶³. W 2020 roku żyło tu 29 825 968 osób⁶⁴. W wyniku wybuchu pandemii Covid-19, PKB Jemenu zmniejszyło się o 5%⁶⁵. Ocenia się, że w chwili obecnej nadal ponad 24 mln Jemeńczyków potrzebuje wsparcia finansowego i rzeczowego do odbudowania w miarę satysfakcjonującego poziomu życia. Szkoły i szpitale nie działają regularnie. Wiele z nich jest ofiarami nalotów, zostało zniszczone lub stało się ośrodkami wojskowymi⁶⁶.

Ciężka sytuacja w kraju odbija się na statusie niepełnosprawnych, w tym dzieci. Podczas konfliktu zbrojnego wiele dzieci niepełnosprawnych stało się ofiarami okrucieństwa wojny, społecznej polaryzacji i narastającej biedy. Jemen ratyfikował Konwencję o Prawach Osób Niepełnosprawnych w 2008 roku. Przyjęto odpowiednie ustawodawstwo oraz Narodową Strategię 2014-2018, która miała zająć się implementacją Konwencji w praktyce. Wybuch wojny w 2015 roku zawiesił wdrożenie strategii. W latach 2019-2021 jest ona implementowana chaotycznie. Rząd nie podąża za planami działania dołączonymi do strategii, nie aktualizuje jej planów. Wdrożenie nie dotarło do mniejszych regionów i ośrodków kraju. Brak koordynacji pomiędzy Ministerstwami Zdrowia i Populacji, Edukacji, Społecznym i Pracy, Współpracy i Polityki Zagranicznej jest poważną przeszkodą w realizacji strategii⁶⁷.

Ponad 95% organizacji pozarządowych działających w kraju nie zbiera danych o osobach niepełnosprawnych, 85% z nich nie prowadziło żadnych programów i projektów przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych. Aż 75% spośród międzynarodowych organizacji pozarządowych przyznaje, że nie posiada pracowników, którzy posiadaliby jakąkolwiek wiedzę czy specjalizację dotyczącą dostarczania pomocy humanitarnej osobom niepełnosprawnym. Jediną organizacją w pełni wyspecjalizowaną w takiej pomocy jest Handicap International, obecna w kraju od 2014 ro-

⁶³ *United Nations in Yemen*, <https://yemen.un.org/en/about/about-the-un> (dostęp: 14.12.2021).

⁶⁴ *Population Total Yemen, The World Bank*, <https://yemen.un.org/en/about/about-the-un> (dostęp: 14.12.2021).

⁶⁵ A. Al-Agri, A. Al-Refaei, M. Al-Abed, A. Qatinah, *Mapping Available Assistance to Children with Disabilities in Yemen*, Sanaa 2020, s. 12-16.

⁶⁶ N. Chart, *Protection Cluster Yemen – UNHCR Yemen Protection Brief 2021*, Geneva 2021, s. 1-14.

⁶⁷ A. Al-Agri, A. Al-Refaei, M. Al-Abed, A. Qatinah, dz. cyt., s. 10-17.

ku⁶⁸. Świadczy ona pomoc zorientowaną na wsparcie szpitali, w których są osoby niepełnosprawne oraz pomoc ukierunkowaną na dostarczanie sprzętu rehabilitacyjnego dla niepełnosprawnych w Sanie i Adenie⁶⁹.

Istotnym instrumentem we wsparciu dzieci niepełnosprawnych był Społeczny Fundusz Rozwoju. Został on ustanowiony przez rząd w porozumieniu z państwami darczyńcami w 1997 roku. Wybuch wojny przerwał prace Funduszu. Częścią programu było wsparcie osób niepełnosprawnych, w tym dzieci, w dziedzinie infrastruktury transportu, edukacji oraz dostępu do usług o charakterze społecznym na obszarach miejskich i wiejskich. Program zawierał projekty dla dzieci z trudnościami w uczeniu się oraz autyzmem. W latach 2011-2015 wdrożono 236 projektów za kwotę 15 000 500 USD dla 20 tys. osób niepełnosprawnych, z czego 43% stanowiły kobiety. W ramach projektów 6877 dzieci niepełnosprawnych zostało objętych edukacją inkluzyjną. W 2017 roku, 5 tys. dzieci włączono do edukacji inkluzyjnej. Od tego czasu odnotowano brak danych o tego typu edukacji i udziale w niej dzieci niepełnosprawnych. Ponadto działa Fundusz ds. Niepełnosprawności i Rehabilitacji, jednak jego prace nie zostały dotąd ani podsumowane, ani oszacowane⁷⁰.

Przed wybuchem wojny dysponowano bardzo śladową ilością badań dotyczących sytuacji osób niepełnosprawnych, w tym dzieci. W 2004 roku wskaźnik rozpowszechnienia niepełnosprawności wynosił 1,9% – 379 822 osoby⁷¹. W 2013 roku rząd Jemenu przeprowadził Narodowy Sondaż Zdrowia i Demografii, z którego wynikało, że 3% dzieci jemeńskich ma jakiś typ niepełnosprawności, a większość z nich miała niepełnosprawność od urodzenia. Dane z 2014 roku ukazywały, że populacja niepełnosprawnych, w tym dzieci, zwiększyła się w kraju do 3 mln. W związku z sytuacją konfliktu zbrojnego oraz post-konfliktową, nadal w kraju brakuje solidnych danych, które można by uważać za wiarygodne. W 2020 roku, Światowa Organizacja Zdrowia oszacowała, że Jemen zamieszkuje 4 500 000 osób niepełnosprawnych⁷².

Pandemia Covid-19 oraz brak jej poważnego traktowania przez społeczeństwo spowodowała masowe zachorowania osób niepełnosprawnych na koronawirusa.

⁶⁸ Handicap International powstała w 1982 r. w celu niesienia pomocy ofiarom konfliktów zbrojnych. Składa się z federacji, 8 stowarzyszeń narodowych i Instytutu Akcji Humanitarnej. Organizacja działa w następujących programach tematycznych: innowacje, rehabilitacja, zdrowie, edukacja inkluzyjna, redukcja przemocy zbrojnej, odpowiedź na czynne zagrożenie, przejście z fazy czynnego konfliktu do rozwoju, ochrona oraz środki utrzymania, <https://hi.org/en/hi-in-the-world> (dostęp: 25.11.2021).

⁶⁹ Handicap International in Yemen, <https://hi.org/en/country/yemen> (dostęp: 20.11.2021).

⁷⁰ A. Al-Agri, A. Al-Refaei, M. Al-Abed, A. Qatinah, dz. cyt., s. 55-58.

⁷¹ Tamże, s. 10-17.

⁷² Tamże, s. 10-17.

Pandemia doprowadziła do ograniczenia dostępu do opieki zdrowotnej, w tym do ośrodków zajmujących się leczeniem niepełnosprawności⁷³. Dzieci niepełnosprawne mają ograniczony dostęp do edukacji w związku z brakiem ich dostosowania – brak odpowiednich sprzętów oraz przeszkolonych nauczycieli. Nawet po zapisaniu do szkoły wiele dzieci z nich nie korzysta w związku z molestowaniem, jakiego doświadczają ze strony dzieci pełnosprawnych⁷⁴. Nadal panuje przeświadczenie, nawet wśród niektórych nauczycieli, że dzieci autystyczne lub cierpiące na inne schorzenia neurologiczne, zapadły na nie w wyniku przyjęcia szczepionki, w związku z rzuceciem uroku lub popełnienia ciężkich grzechów przez rodziców⁷⁵.

Przed wojną poszczególne gubernatorstwa Jemenu utworzyły 120 organizacji pomocowych dla niepełnosprawnych. Organizacje te zrzeszyły się w Unię Stowarzyszeń Osób Niepełnosprawnych w 2002 roku. Trudno oszacować, ile z nich działa i jakiej dokładnie dostarcza pomocy. Większość rodziców dzieci niepełnosprawnych zmaga się z brakiem wiedzy na temat programów dotyczących dzieci niepełnosprawnych. Lokalne szpitale i przychodnie nie zapewniają odpowiedniej opieki ani leczenia takich dzieci. Szpitale prywatne są niezwykle drogie i choć mogą zapewnić leczenie hamujące rozwój pewnych typów niesprawności umysłowej, rodzice nie dysponują środkami na leczenie. Dostępność leków jest mocno ograniczona. Niewielu rodziców ma szczęście trafić na właściwe centrum rehabilitacji⁷⁶.

Wiadomo, że te centra, które działają, np. te, z których korzystać mogą dzieci z niepełnosprawnością nabytą w efekcie działań wojennych, kontynuują swoją działalność głównie dzięki zabiegom i wysiłkom rodziców. Centra dla chorób rzadkich, zajmujące się rehabilitacją dzieci z dystrofią mięśniową, należą do rzadkości, a usługi są tam odpłatne i drogie. Rodziców nie stać na opłaty ze sesje rehabilitacyjne. Przed wojną wspierał ich Fundusz ds. Niepełnosprawności i Rehabilitacji, dziś najwyraźniej nie dysponuje on wystarczającymi środkami⁷⁷.

Chaotyczny, nieskoordynowany system opieki nad dziećmi niepełnosprawnymi sprawia, że większość tych dzieci, i ich rodziny, jest pozostawiona sama sobie. Prace niewielu narodowych i międzynarodowych organizacji pozarządowych nie docierają do wszystkich potrzebujących. Ciężka sytuacja finansowa rodzin dzieci

⁷³ J. Delchambre, *The Long-Term Effect of Covid-19 on Disabled People in Low-income Countries: The Situation in Yemen*, "Developmental Medicine & Child Neurology" Vol. 63, Issue 8 (2021), s. 889-890.

⁷⁴ N. Chart, dz. cyt., s. 1-12.

⁷⁵ S.M. Taresh, N.A. Ahmad, S. Roslan, A.M. Ma'rof, *Preschool Teachers' Beliefs towards Children with Autism Spectrum Disorder (ASD) in Yemen*, "New Research in Children with Neurodevelopmental Disorders" Vol. 7, Issue 10, s. 1-20.

⁷⁶ A. Al-Agri, A. Al-Refaei, M. Al-Abed, A. Qatinah, dz. cyt., s. 105-114.

⁷⁷ Tamże, s. 108.

niepełnosprawnych spowodowana brakiem stabilności politycznej, gospodarczej i społecznej sprawia, że dzieci nie mogą otrzymać wsparcia medycznego i społecznego, w tym edukacji inkluzyjnej, jakiej potrzebują, by stać się w przyszłości częścią społeczeństwa zintegrowanego.

5. Przykład Egiptu – wysoka liczba niepełnosprawnych a znikoma implementacja instrumentów chroniących dzieci niepełnosprawne przeszkodą inkluzji społecznej

Populacja Egiptu w 2021 roku wynosiła 104 300 000. Zanotowano 33,8% populacji w wieku 0-14 lat, 18,2% w wieku 10-19 lat, 26,3% – w wieku 10-24 lat, 60,7% – w wieku 15-64 lat oraz 5,4% populacji w wieku ponad 65 lat⁷⁸. Egipt jest w populacyjnym okresie przejściowym. W latach 2020-2050 populacja wieku 60 i więcej lat ma wzrosnąć z 8 400 000 do 22 mln (14% społeczeństwa). W tym samym czasie liczba osób w wieku 15-24 lat wzrośnie o półtorakrotnie⁷⁹. Populacja rośnie bardzo dynamicznie – szacuje się, że w ciągu 60 ostatnich dni roku 2021 roku społeczeństwo Egiptu powiększyło się o 250 tys. osób. Rząd Egiptu przyznaje, że trudno utrzymać poziomy wzrostu gospodarczego przy takim poziomie przeludnienia⁸⁰.

Ok. 30% ludności żyje poniżej poziomu ubóstwa. Sytuacja ta pogorszyła się wraz z wybuchem Covid-19. W związku z tym rząd Egiptu wprowadził tarcze ochronne, które miały złagodzić skutku pandemii, jednak były one kierowane głównie do rynku pracy osób pełnosprawnych, w tym pracowników nieregularnych migrujących. W roku 2019, w celu wzmocnienia gospodarki, Egipt wprowadził program „Egipt Startuje” oraz program reform strukturalnych, które mają być wdrożone do roku 2024. Podstawowa i specjalistyczna opieka zdrowotna ma zyskać na jakości, co ma wpłynąć na dostęp do niej osób niepełnosprawnych, w tym dzieci⁸¹. Wcześniej,

⁷⁸ United Nations Population Fund, *Egypt Overview*, Geneva 2021, s. 1.

⁷⁹ United Nations Population Fund, HelpAge International, *The Rights and Wellbeing of Older Persons in Egypt*, Cairo 2021, s. 1-11.

⁸⁰ Central Agency for Public Mobilization and Statistics of Egypt, <https://www.capmas.gov.eg/> (dostęp: 01.01.2022).

⁸¹ Worldbank, *Egypt Overview 2022*, <https://www.worldbank.org/en/country/egypt/overview#1> (dostęp: 22.01.2022).

w 2015 roku, w ramach nowej Strategii Zrównoważonego Rozwoju – „Wizja Egiptu” na lata 2015-2030, rząd miał zintensyfikować budowę inkluzyjnego społeczeństwa⁸².

Dane na temat niepełnosprawności w Egipcie nie są spójne. Egipskie dane nie pokrywają się z danymi Organizacji Narodów Zjednoczonych. W Egipskim spisie powszechnym z 2006 roku liczba osób niepełnosprawnych wynosiła 1,8% (ok. 1 300 000) społeczeństwa przy zaludnieniu 72 mln, podczas gdy w tym samym czasie, Organizacja Narodów Zjednoczonych podawała liczbę ok. 12 mln osób⁸³. W 2017 roku państwowa Centralna Agencja ds. Mobilizacji i Statystyki Egiptu podała, że 10,5% ludności w wieku 5+ miało lekką niepełnosprawność, 2,5% umiarkowaną, a 0,5% ciężką. Inne dane ukazał Narodowy Sondaż Rynku Pracy. Okazało się, że w tej samej grupie wiekowej 16,6% stanowiły osoby z lekką niepełnosprawnością, 4,6% z umiarkowaną oraz 0,9% z ciężką⁸⁴.

Egipt zobowiązał się do przestrzegania praw osób niepełnosprawnych, w tym dzieci, ratyfikując Konwencję o Prawach Osób Niepełnosprawnych i jej Protokół Dodatkowy w 2008 roku, wprowadzając zapisy chroniące niepełnosprawnych w Konstytucji z 2014 roku w artykule 80, oraz wprowadzając w 2018 roku specjalne prawo nr 10, które ustanowiło równość szans podjęcia zatrudnienia osób niepełnosprawnych z osobami pełnosprawnymi. Prawo to ustaliło wymóg 5% zatrudnienia osób niepełnosprawnych, a także wprowadziło nakaz zapewnienia dostępu do opieki zdrowotnej tym osobom⁸⁵. Większość badaczy i praktyków zauważa, że pomimo tego, że właściwe instrumenty ochrony osób niepełnosprawnych istnieją, to nie są one respektowane. W związku z tym nie można tu mówić o istnieniu prawdziwej integracji osób niepełnosprawnych, w tym dzieci, z resztą pełnosprawnego społeczeństwa⁸⁶.

Aż 82% kobiet oraz 35% mężczyzn z lekką niepełnosprawnością nie pracuje. Niektórzy podejmują zatrudnienie nielegalnie, będąc słabo opłacani⁸⁷. W grudniu 2018 roku Egipt wprowadził dla osób niepełnosprawnych tzw. Białe Karty, które uprawniają do darmowej opieki medycznej w szpitalach państwowych, zniżek na transport publiczny oraz zwolnień z opłaty za naukę na studiach. Kartę można

⁸² A.R. Ragab, H. Girgis, H. Zaki, M. Osman, N. Al-Khorazaty, R. Hamed, S. Al-Masry, Sh. Shawky, Z. Khedr, *Population Situation Analysis 2016*, Cairo 2016, s. 13-17.

⁸³ E. Nielsen, *Disability and Poverty in Egypt – The Borgen Project 2021*, Tacoma 2021, s. 1.

⁸⁴ R. Hassan, *Disability and Employment Policies in Egypt*, "Alternative Policy Solutions" Issue 4 (2020), s. 1-5.

⁸⁵ Tamże, s. 3.

⁸⁶ E. Nielsen, dz. cyt., s. 1.

⁸⁷ Tamże, s. 1.

otrzywać po ewaluacji medycznej oraz psychologicznej. Rząd w całości przeznaczył 500 mln funtów egipskich (ok. 27 800 000 USD) na ten cel⁸⁸.

Dzieci niepełnosprawne to jedna z najbardziej marginalizowanych grup w Egipcie. Narażone są na dyskryminację, a ich szanse na udział w życiu społecznym są poważnie ograniczone⁸⁹. Przesady i uprzedzenia wobec nich w wielu przypadkach decydują o ich postrzeganiu. Najczęściej uważa się, że niepełnosprawność jest karą bożą lub urokiem rzuconym przez ducha *dżina*⁹⁰. Brakuje danych ogólnokrajowych, które wyszczególniałyby typy niepełnosprawności dziecięcej. Badania częściowe biorą pod uwagę zazwyczaj ok. 1500 dzieci niepełnosprawnych i są prowadzone w szpitalach przez lekarzy⁹¹.

Największe badanie sondażowe – przeprowadzone wśród 1403 dzieci niepełnosprawnych w 4 gubernatorstwach – Aleksandrii, Bahiry, Kairu i Gizy potwierdzają, że większość typów niepełnosprawności dziecięcej to niepełnosprawność wynikająca z zaburzeń wzroku, słuchu oraz mowy⁹². Badania wskazują, że większość niepełnosprawności intelektualnych występuje u chłopców na obszarach wiejskich, w rodzinach z niskim statusem ekonomiczno-społecznym. Potwierdza to także badanie przeprowadzone wśród tysiąca przypadkowo wybranych dzieci niepełnosprawnych w wieku 2-16 lat, z czego wyodrębniono 100 z niepełnosprawnością umysłową. Okazało się, że aż 79% z nich korzystało z prywatnej rehabilitacji, ponieważ specjalistyczna rehabilitacja w opiece podstawowej medycznej jest mało dostępna⁹³.

Badania przeprowadzane wśród nauczycieli potwierdzają, że wielokrotnie dzieci niepełnosprawne stają się obiektem naśmiewań ze strony rówieśników. Ich stosunek do dzieci niepełnosprawnych jest negatywny⁹⁴. Edukacja inkluzyjna nie jest szeroko praktykowana⁹⁵. Prawie 99% uczniów w latach 2010-2020 korzystało z edukacji podstawowej, 98% – w latach 2010-2019 z edukacją średniej. Indeks parytetu płci

⁸⁸ *Egypt Issues White Cards to Guarantee Rights of Disabled*, w: Egypt Today, <https://www.egypttoday.com/Article/1/62011/Egypt-issues-White-Cards-to-guarantee-rights-of-disabled> (dostęp: 12.01.2022).

⁸⁹ Asmae Association Souer Emmanuelle, *Egypt – Promoting the Rights of Children with Disabilities*, "La Lettre" Issue 115 (2020), s. 4-5.

⁹⁰ E. Nielsen, dz. cyt., s. 1.

⁹¹ E.A. El-Moselhy, R.M. El-Azab, H.O. Khalifa, E.S. Abd-Allah, A.M. Ebrahim, H.M. El-Masry, T.S. El-Shorbg, H.S. Abo-Seif, *Epidemiological Study of the Childhood Disabilities: A Household Survey in Four Egyptian Governorates*, "The Egyptian Journal of Hospital Medicine" Vol. 20, Issue 1 (2005), s. 66-82.

⁹² Tamże, s. 71.

⁹³ H.M. El-Masry, M.A. Al-Adawy, M.M. Abdel-Hamid, *Prevalence and Risk Factors of Intellectual Disabilities in Children*, "The Egyptian Journal of Hospital Medicine" Vol. 81, Issue 1 (2020), s. 1370-1313.

⁹⁴ E.A. Hassanein, E. Johnson, T.R. Adawi, *Barriers to Including Children with Disabilities in Egyptian Schools*, "Journal of International Special Needs Education" Vol. 24, Issue 1 (2021), s. 25-35.

⁹⁵ Asmae Association Souer Emmanuelle, dz. cyt., s. 4-5.

uczęszczających do szkoły w latach 2010-2020 wyniósł 1,01⁹⁶. Społeczność egipskich organizacji np. Helm i międzynarodowych organizacji i projektów, np. tych prowadzonych przez Uniwersytet Harvarda, oraz międzynarodowych korporacji działających w Egipcie, np. Orange, próbuje wprowadzać programy, w ramach których świadomość na temat niepełnosprawności oraz inkluzji osób niepełnosprawnych ma być wzmocniona poprzez walkę z uprzedzeniami i przesądami⁹⁷.

Zgodnie z szacunkami Centralnej Agencji Mobilizacji i Statystyki Egiptu liczba dzieci niepełnosprawnych wynosiła w 2013 roku 7 mln, a do szkoły uczęszczało jedynie 1% z nich⁹⁸. Dane z Ministerstwa Edukacji podają z kolei, że do szkoły uczęszczało mniej niż 2% dzieci niepełnosprawnych z uprawnionych 2 mln w wieku szkolnym⁹⁹. Inkluzja społeczna dzieci niepełnosprawnych przebiega wolno nie tylko ze względu na społeczno-kulturowe ograniczenia, lecz także na przeszkody ekonomiczne, jakie stoją przed ich rodzicami. Są to zazwyczaj stosunkowo biedne lub bardzo biedne osoby, których nie stać na leczenie dzieci i ich utrzymanie w szkole. Projekty rządowe w zakresie inkluzji społecznej dzieci niepełnosprawnych są ogłaszane z wielką dumą, trudniej przedstawia się ich realizacja oraz oszacowanie ich efektów. W 2002 Ministerstwo Edukacji, wraz z Bankiem Światowym, Caritas Egipt, UNESCO, Save the Children UK, City Center wprowadziły pierwszy eksperymentalny projekt zintegrowania edukacyjnego dzieci niepełnosprawnych w 270 szkołach¹⁰⁰.

W 2010 roku Ministerstwo Edukacji wraz z Ministerstwem Technologii rozpoczęło realizację istotnego projektu, który miał technologicznie przysposobić szkoły do nauki dzieci niepełnosprawnych. Wyznaczono 500 szkół do wsparcia uczniów z niepełnosprawnością umysłową, 199 szkół dla dzieci niemych i głuchych oraz 300 szkół dla dzieci z łagodną niepełnosprawnością. Dodatkowo, projekt przewidywał specjalistyczne szkolenia pedagogiczne dla tysiąca nauczycieli. Liczba szkół uczestniczących w projekcie stopniowo się powiększała. Odnotowano 3697 dzieci niepełnosprawnych uczestniczących w projekcie na przestrzeni kilku lat¹⁰¹.

Podczas realizacji projektu natrafiono na przeszkody, których w większości przypadków nie udało się pokonać. Okazało się, że zabrakło mechanizmu ewalu-

⁹⁶ United Nations Population Fund, dz. cyt., s. 1.

⁹⁷ E. Nielsen, dz. cyt., s. 1-2.

⁹⁸ S.E.A.A. Ghoneim, *Requirements for Inclusion of Children with Disabilities in Public Education in Egypt*, "Journal of Educational and Social Research" Vol. 4, Issue 4 (2014), s. 192-199.

⁹⁹ E.A. Hassanein, E. Johnson, T.R. Adawi, dz. cyt., s. 27.

¹⁰⁰ S.E.A.A. Ghoneim, dz. cyt., s. 196-199.

¹⁰¹ Tamże, s. 196-197.

acyjnego projektu. Nie wprowadzono zachęt dla wyszkolonych nauczycieli za kontynuowanie pracy, a rodzice oraz społeczności, w których mieszkali, nie posiadali świadomości, jak ważna jest edukacja inkluzyjna dla ich dzieci. Ponadto, stwierdzono, że dzieci niepełnosprawne uczestniczące w projekcie, zamiast korzystać z niego, popadały w konfuzję. Stwierdzono, że dzieci niepełnosprawne powinny przebywać razem z innymi niepełnosprawnymi, a nie z pełnosprawnymi. Dodatkową przeszkodę stanowili niewłaściwie wyszkoleni nauczyciele oraz dyrektorzy szkół, którzy nie byli przekonani o słuszności projektu¹⁰².

Ostatnie badania wskazują jednoznacznie, że większość uczniów z niepełnosprawnościami jest tylko częściowo zintegrowana w edukacji publicznej. Dzieci niepełnosprawne spędzają czas w szkole w wyselekcjonowanych grupach uczniów z niepełnosprawnościami lub klasach specjalnych, otrzymując wątpliwej jakości ograniczone instrukcje od nauczycieli¹⁰³. Największą barierą dla egipskich dzieci niepełnosprawnych jest pełnosprawne społeczeństwo, które nie rozumie ich problemów, a także opieszałość ze strony Państwa we wprowadzaniu w postrzeganiu edukacji kategorycznych zmian, które mogłyby zmienić skostniały egipski system kulturowo-społeczny¹⁰⁴.

Wnioski

Dzieci niepełnosprawne oraz ich rodziny w regionie arabskim zmagają się z wieloma przeciwnościami. Ich proces inkluzyjności społecznej jest utrudniony przez przesady i uprzedzenia funkcjonujące w mniejszym lub większym stopniu w całym regionie. Im bogatszy kraj, tym lepiej przedstawia się sytuacja dzieci niepełnosprawnych – są bardziej zintegrowane ze społeczeństwem, mają lepszy dostęp do opieki zdrowotnej i rehabilitacji, są mniej narażone na przesady i uprzedzenia.

Przykładem kraju, który stawia na zmiany w zakresie zajmowania się niepełnosprawnością jest Królestwo Arabii Saudyjskiej. Przykład przeciwny stanowi sytuacja dzieci niepełnosprawnych w Jemenie, w którym kryzys humanitarny nie pozwala na efektywne działania. Podobnie przykładem przeciwnym Królestwu Arabii Saudyjskiej jest Egipt, w którym praktykuje się opieszałą, wybiórczą implementację ustanowionych instrumentów. Zatwardziałość negatywnego postrzegania osób

¹⁰² Tamże, s. 196-197.

¹⁰³ A. Parnell, *Building Implementation Capacity for Inclusive Education in Egypt: Approach to Quality Education for All*, Cairo 2017, s. 7-8.

¹⁰⁴ E.A. Hassanein, E. Johnson, T.R. Adawi, dz. cyt., s. 25-35.

niepełnosprawnych oraz niedostrzeżenie ich wartości społecznej – wynikające przede wszystkim z przeludnienia Egiptu – nie pozwala na ich inkluzję społeczną.

Wsparcie społeczne dzieci niepełnosprawnych w regionie arabskim jest uzależnione od ich postrzegania kulturowego przez resztę pełnosprawnego społeczeństwa, środków wsparcia finansowego, istniejących instrumentów prawnych oraz ich implementacji, a także poziomu inkluzji społecznej. Największe wsparcie społeczne uzyskują dzieci w Arabii Saudyjskiej oraz Bahrajnie – najbogatszych krajach regionu, najmniejsze w krajach najbiedniejszych – w Jemenie. Ratyfikacja Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych w większości krajów regionu odbyła się w 2008 roku. Postęp w pracach implementacyjnych Konwencji i związanego z nią ustawodawstwa w praktyce jest powolny – co dobrze pokazują prace Komisji Gospodarczo-Społecznej ds. Azji Zachodniej.

Największą przeszkodą w analizie sytuacji dzieci niepełnosprawnych w regionie pozostaje brak wystarczających ogólnokrajowych danych statystycznych określających wskaźnik rozpowszechnienia niepełnosprawności oraz jej typy. Badania rzadko uwzględniają podział na płci. Najwięcej danych jest dostępnych w krajach bogatszych, natomiast, im biedniejszy i niestabilny kraj, tym uboższe są dane. Najwięcej opracowań z regionu arabskiego dotyczy stanu medycznego dzieci niepełnosprawnych – opisu danej niepełnosprawności. Odnotowuje się także próby określenia wskaźnika rozpowszechnienia niepełnosprawności w niektórych prowincjach i gubernatorstwach poszczególnych krajów. Dane dotyczące wsparcia społecznego w biedniejszych krajach regionu są także ograniczone.

Bibliografia

Al-Agri A., Al-Refaei A., Al-Abed M., A. Qatinah, *Mapping Available Assistance to Children with Disabilities in Yemen*, Sanaa 2020, s. 12-16.

Alsekeit M., *The Incidence of Disability in Al Qaseem*, Riyadh 1993, s. 1-10.

Ansari S.A., Akhdar F., *Prevalence of Child Disability in Saudi Arabia*, "Disability and Rehabilitation" Vol. 2, Issue 1 (1998), s. 25-28.

Asmae Association Souer Emmanuelle, *Egypt – Promoting the Rights of Children with Disabilities*, "La Lettre" Issue 115 (2020), s. 4-5.

Al-Awaji N., Aldahi M., Akil Sh., Awad S., Mortada E., *Quality of Life, Needs and Fears of Mothers of Children with Disabilities in Saudi Arabia During the Covid-19 Lockdown*, "International Journal of Environmental Research and Public Health" Vol. 18, Issue 21 (2021), s. 1-16.

Bhatti J., *How Some Arab Children are Shut Out of Classrooms*, Al-Fanar 2020, s. 1-2.

Bindavas S.M., Vennu V., *The National and Regional Prevalence Rates of Disability, Type and Severity in Saudi Arabia, 2016 – Analysis of 2016 Demographic Survey Data*, "International Journal of Environmental Research and Public Health" Vol. 15, Issue 3 (2018), s. 1-11.

Charles Sh., Krumwiede K., *IMA's 2021 – Kingdom of Saudi Arabia Salary Survey*, Montvale 2022, s. 1.

Chart N., *Protection Cluster Yemen – UNHCR Yemen Protection Brief 2021*, Geneva 2021, s. 1-17.

Delchambre J., *The Long-Term Effect of Covid-19 on Disabled People in Low-Income Countries: The Situation in Yemen*, "Developmental Medicine & Child Neurology" Vol. 63, Issue 8 (2021), s. 889-890.

Economic and Social Commission for Western Asia, *Disability in the Arab Region 2018*, Beirut 2018, s. 7-14.

The ESCWA, *Committee on Social Development Intersessional Group of Experts on Disability, Summary Report*, Cairo 2019, s. 2-13.

Al-Halafi A., Amud M., Al-Aldahman R., Abd-Elatif E., Omar D., *The Prevalence of Functional Disability and Associated Factors among Older People Attending Primary Health-care Centers in Riyadh City*, "Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences" Vol. 9, Issue B (2021), s. 975-982.

Al-Hazmy M., Al-Sweilan B., Al-Moussa N., *Handicap among Children in Saudi Arabia, Prevalence, Distribution, Type, Determinants and Related Factors*, "Eastern Mediterranean Health Journal" Vol. 10, Issue 4-5 (2004), s. 502-521.

Ali Issa M., El-Said W., *Current Advances in Special Education (dyslexia)*, Alexandria 2008, s. 2-31.

Ali Issa M., Ahmed W., *How the Brain Learns with Speech Disorders*, Alexandria 2007, s. 20-37.

Fahimi F.R., Ibrahim Sh., *Ending Child Marriage in the Arab Region – Policy Brief*, Washington 2013, s. 2-12.

Ghoneim S.E.A.A., *Requirements for Inclusion of Children with Disabilities in Public Education in Egypt*, "Journal of Educational and Social Research" Vol. 4, Issue 4 (2014), s. 192-199.

GMI, *Saudi Arabia Population Statistics*, Dubai 2021.

Hassanein E.A., Johnson E., Adawi T.R., *Barriers to Including Children with Disabilities in Egyptian Schools*, "Journal of International Special Needs Education" Vol. 24, Issue 1 (2021), s. 25-35.

Hassan R., *Disability and Employment Policies in Egypt*, "Alternative Policy Solutions" Issue 4 (2020), s. 1-5.

Ibrahim I., Fahmi Ismail M., *Muslims with Disabilities: Psychosocial Reforms from Islamic Perspective*, "Journal of Disability and Religion" Vol. 22, Issue 1 (2018), s. 1-14.

Al-Jadid M.S., *Disability in Saudi Arabia*, "Saudi Med Journal" Vol. 34, Issue 5 (2013), s. 453-460.

El Khatib J., *Modifying Human Behaviour*, Dar Al Fikr 2014, s. 15-21.

Konwencja o Prawach Dziecka, Dz.U. nr 120 poz. 526, 30 kwietnia 1991.

Maat for Peace – UN ECOSOC, *Persons with Disabilities in the Kingdom of Saudi Arabia*, Cairo 2019, s. 1-7.

El-Masry H.M., Al-Adawy M.A., Abdel-Hamid M.M., *Prevalence and Risk Factors of Intellectual Disabilities in Children*, "The Egyptian Journal of Hospital Medicine" Vol. 81, Issue 1 (2020), s. 1370-1313.

El-Moselhy E.A., El-Azab R.M., Khalifa H.O., Abd-Allah E.S., Ebrahim A.M., El-Masry H.M., El-Shorbgy T.S., Abo-Seif H.S., *Epidemiological Study of the Childhood Disabilities: A Household Survey in Four Egyptian Governorates*, "The Egyptian Journal of Hospital Medicine" Vol. 20, Issue 1 (2005), s. 66-82.

Mont D., *Combating the Costs of Exclusion for Children with Disabilities and Their Families*, New York 2021, s. 1-3.

Nielsen E., *Disability and Poverty in Egypt – The Borgen Project 2021*, Tacoma 2021, s. 1-2.

Officer A., Posarac A. eds, *World Disability Report*, World Health Organization and the World Bank, Geneva 2011.

Parnell A., *Building Implementation Capacity for Inclusive Education in Egypt: Approach to Quality Education for All*, Cairo 2017, s. 7-8.

Ragab A.R., Girgis H., Zaki H., Osman M., Al-Khorazaty N., Hamed R., Al-Masry S., Shawky Sh., Khedr Z., *Population Situation Analysis 2016*, Cairo 2016, s. 13-17.

Taresh S.M., Ahmad N.A., Roslan S., Ma'rof A.M., *Preschool Teachers' Beliefs towards Children with Autism Spectrum Disorder (ASD) in Yemen*, "New Research in Children with Neurodevelopmental Disorders" Vol. 7, Issue 10, s. 1-20.

United Nations Department of Economic and Social Affairs, *United Nations Report on the World Social Situation*, New York 2016, s. 17-31.

United Nations, Economic and Social Commission for Western Asia, *Leaving None Behind: Inclusion of Marginalized Groups in Some Arab Countries*, Beirut 2019, s. 5-13.

United Nations Educational, Scientific, Cultural Organization, *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All*, New York 2020, s. 118-119.

United Nations Population Fund, *Egypt Overview*, Geneva 2021, s. 1.

United Nations Population Fund, HelpAge International, *The Rights and Wellbeing of Older Persons in Egypt*, Cairo 2021, s. 1-11.

World Health Organization, *Factsheet Disability and Health*, Geneva 2021, s. 1.

<https://arab.org/directory-5/>

<https://arab.org/directory/league-of-arab-states/>

<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/konwencja-onz-o-prawach-osob-niepelnosprawnych>

<https://www.capmas.gov.eg/>

<https://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Saudi-Arabia>

<https://database.stats.gov.sa/beta/dashboard/landing>

<https://www.egypttoday.com/Article/1/62011/Egypt-issues-White-Cards-to-guarantee-rights-of-disabled>

<https://www.fragomen.com/insights/reforms-to-nitaqat-program-forthcoming.html>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/konwencja-o-prawach-osob-niepelnosprawnych>

<https://hi.org/en/hi-in-the-world>

<https://hi.org/en/country/yemen>

<https://hrsd.gov.sa/en/programs>

<https://iscd.uis.unesco.org/>

<https://www.kscdr.org.sa/en/research>

<https://www.moe.gov.sa/en/education/generaleducation/pages/peoplewithspecialneeds.aspx>

https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/careaboutyou/RightsOfPeopleWithDisabilities#header2_5

https://www.my.gov.sa/wps/portal/snp/servicesDirectory/servicedetails/12297!/ut/p/z0/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfljo8zivQIsTAwdDQz9LQwNzQwCnS0tXPwMvYwN3A30g1Pz9L30o_ArAppiVOTr7JuuH1WQWJKhm5mXlq8fYWhkZGmuX5DtHg4AGIN39g!!/

http://saudi.law/document_files/961520397925.pdf

https://www.stats.gov.sa/sites/default/files/disability_survey_2017_ar.pdf

<https://www.regionalcommissions.org/about/the-regional-commissions/economic-and-social-commission-for-western-asia-escwa/>

<https://www.washingtongroup-disability.com/about/about-the-wg/>

<https://www.worldbank.org/en/country/egypt/overview#1>

<https://worldpopulationreview.com/countries/saudi-arabia-population>

<https://yemen.un.org/en/about/about-the-un>

Tomasz Bierzyński*

AI jako wsparcie w eliminowaniu barier komunikacyjnych w usługach społecznych

Streszczenie

Opracowanie opiera się na założeniu, że AI ma potencjał do przełamywania barier komunikacyjnych, co oddziałuje na jakość życia obywateli. Posłużono się metodą przeglądu środowisk naukowych oraz analizy przypadków i dostępnych badań jakościowych, aby zgłębić wpływ sztucznej inteligencji na usprawnienia komunikacyjne w dostępie do usług społecznych. Głównym problemem badawczym jest pytanie: w jaki sposób technologie AI mogą przyczynić się do zwiększenia dostępności i jakości usług społecznych w kontekście komunikacyjnym? Hipoteza główna zakłada, że implementacja AI przyczyni się do znaczącej poprawy w tym obszarze, podczas gdy hipoteza pomocnicza zakłada potencjalne wyzwania etyczne, technologiczne i regulacyjne. Celem opracowania jest nie tylko zbadanie możliwości, jakie AI oferuje w kontekście usług społecznych z podkreśleniem potencjału przełamywania barier komunikacyjnych, ale również zwrócenie uwagi na wyzwania z tym związane. Praca opiera się na bogatym zestawie źródeł anglo- i polskojęzycznych, włączając aktualne badania naukowe, raporty branżowe i studia przypadków, co stanowi *novum* w dyskusji na ten temat. Wartość dodaną stanowi analiza możliwości wykorzystania AI do eliminacji barier w dostępie do usług społecznych oraz podejścia interdyscyplinarnego do badań nad sztuczną inteligencją w omawianym zakresie.

---

* Tomasz Bierzyński – dr; Podkarpackie Centrum Edukacji Nauczycieli

Słowa kluczowe: sztuczna inteligencja, usługi społeczne, bariery komunikacyjne

Wprowadzenie

Usługi społeczne pełnią niezastąpioną rolę w strukturze wsparcia społecznego. Są niezbędną pomocą w poprawie warunków bytowych osób znajdujących się w różnych okolicznościach życiowych. Na potrzeby niniejszego opracowania usługi społeczne definiuje się jako działania zapewniające pomoc i wsparcie osobom w potrzebie, mające na celu ich integrację, opiekę i poprawę warunków życia. Aktualne przepisy prawne Rzeczypospolitej Polskiej stwierdzają, że usługi te obejmują szeroki zakres działań, od świadczenia opieki zdrowotnej, przez wsparcie w edukacji, aż po pomoc w uzyskaniu mieszkania i zatrudnienia czy wiele innych¹.

Podstawowym celem takich usług jest umożliwienie każdemu pełnego uczestnictwa w życiu społecznym². Liczne grupy społeczne jednak nadal napotykają na bariery komunikacyjne, które utrudniają lub uniemożliwiają korzystanie z nich. Bariery komunikacyjne, manifestujące się poprzez różnice językowe, kulturowe, a także ograniczone możliwości korzystania z nowoczesnych środków wymiany informacji, stawiają przed użytkownikami usług społecznych znaczne wyzwania. Przeszkody te nie tylko pogłębiają wykluczenie społeczne niektórych grup, ale również przyczyniają się do powiększania istniejących nierówności społecznych³.

Rozwój technologii, a w szczególności rosnące znaczenie sztucznej inteligencji (AI), otwiera nowe perspektywy w przełamywaniu wspomnianych barier. AI to zdol-

¹ Wybrane przepisy prawne RP dotyczące usług społecznych:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483,
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. 2019 poz. 1507 z późn. zm.,
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. 2019 poz. 1482 z późn. zm.,
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U. 2019 poz. 1172 z późn. zm.,
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz.U. 2019 poz. 1111 z późn. zm.,
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, Dz.U. 2018 poz. 1205 z późn. zm.,
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz.U. 2018 poz. 450.

² V. Nguyen, F. Sarkari et al., *The Role of Support Services in Promoting Social Inclusion for the Disadvantaged Urban-Dwelling Elderly*, „Canadian Geriatrics Journal”, Vol. 16, Issue 4, (2013), s. 156-179, DOI:dx.doi.org/10.5770/cgj.16.77.

³ K. Clemente, S. da Silva et al., *Barriers to the Access of People with Disabilities to Health Services: A Scoping Review*, „Revista de Saúde Pública”, 56(2022), s. 1-15, DOI:org/10.11606/s15188787.2022056003893.

ność systemów do wykonywania działań wymagających ludzkiego intelektu. Innymi słowy sztuczna inteligencja to technologia, która umożliwiła maszynom imitowanie ludzi w takich dziedzinach, jak: uczenie się, rozumowanie, rozpoznawanie wzorców i wiele innych⁴. Immanentną zdolnością AI są: przetwarzanie i analiza ogromnych ilości danych w czasie rzeczywistym, automatyzacja procesów oraz personalizacja usług zgodnie z potrzebami i preferencjami użytkowników⁵. Dzięki tym cechom AI staje się obiecującym narzędziem w ulepszaniu jakości usług społecznych.

Niniejsza praca postępuje się metodą przeglądu środowisk naukowych oraz analizy przypadków i dostępnych badań jakościowych. Opiera się na założeniu, że AI ma potencjał do przełamywania barier komunikacyjnych, co oddziałuje na jakość życia obywateli. Głównym problemem badawczym jest pytanie: w jaki sposób technologie AI mogą przyczynić się do zwiększenia dostępności i jakości usług społecznych w kontekście komunikacyjnym? Hipoteza główna zakłada, że implementacja AI przyczyni się do znaczącej poprawy w tym obszarze, podczas gdy hipoteza pomocnicza zakłada potencjalne wyzwania etyczne, technologiczne i regulacyjne. Celem pracy jest nie tylko zbadanie możliwości, jakie AI oferuje w kontekście usług społecznych z podkreśleniem potencjału przełamywania barier komunikacyjnych, ale również zwrócenie uwagi na wyzwania z tym związane. Praca opiera się na bogatym zestawie źródeł anglo- i polskojęzycznych, włączając aktualne badania naukowe, raporty branżowe i studia przypadków, co stanowi novum w dyskusji o roli AI we wspomnianym sektorze. Wartość dodaną opracowania stanowi kompleksowa analiza możliwości wykorzystania AI do eliminacji barier komunikacyjnych w dostępie do usług społecznych i podejścia interdyscyplinarnego do badań nad sztuczną inteligencją w omawianym zakresie.

Struktura opracowania zakłada, że po przedstawieniu zagadnień wprowadzających i metodologicznych (1) rozważone zostaną środowiska naukowe (2) i kluczowe wyzwania związane z dostępem do usług społecznych w kontekście barier komunikacyjnych (3). Następnie analizie zostaną poddane potencjał i przypadki zastosowań AI w aspekcie wykorzystania go jako narzędzia do przełamywania tych barier (4), co stanowi trzon pracy. W tym rozdziale zostanie przedstawiona analiza skutków społecznych barier komunikacyjnych oraz rozważania na temat roli AI w zwiększaniu

⁴ E.A. Płocha, *O pojęciu sztucznej inteligencji i możliwościach jej zastosowania w postępowaniu cywilnym*, „Prawo w działaniu” 22(2020), s. 273-291, DOI:10.32041/pwd. 4414.

⁵ M. Tsourma, A. Zamichos et al., *An AI-Enabled Framework for Real-Time Generation of News Articles Based on Big EO Data for Disaster Reporting*, „Future Internet”, 13(2021), s. 1-18, DOI:org/10.3390/fi13060161.

dostępności usług społecznych. Praca kończy się omówieniem ograniczeń związanych z implementacją AI w kontekście rozważanych usług (5) i podaniem wniosków (6).

1. Środowiska naukowe

Istnieje kilka środowisk naukowych i badawczych na świecie, które odgrywają kluczową rolę w rozwoju i aplikacji sztucznej inteligencji do społecznych celów. Ośrodki te są znane z prowadzenia przełomowych badań i tworzenia innowacyjnych rozwiązań w dziedzinie AI.

MIT Media Lab, zlokalizowane w Massachusetts Institute of Technology, jest jednym z czołowych miejsc, które łączą technologię z różnorodnymi aspektami życia ludzkiego, w tym komunikacją i interakcją społeczną. Laboratorium to słynie z podejścia interdyscyplinarnego, angażując naukowców z różnych dziedzin w projektowanie i tworzenie nowych form interakcji między ludźmi a technologią. Projekty tutaj realizowane często skupiają się na wykorzystaniu AI do przełamywania barier komunikacyjnych, co ma bezpośrednie zastosowanie w usługach społecznych⁶.

Stanford Human-Centered AI Institute na Uniwersytecie Stanforda również odgrywa znaczącą rolę w badaniu implementacji AI do społecznych celów. Instytut skupia się na rozwoju sztucznej inteligencji, która wspiera i rozszerza ludzkie możliwości, nie zastępując ludzi, ale działając jako narzędzie do poprawy jakości życia. Badania prowadzone w Stanford koncentrują się na etycznych i społecznych aspektach AI, w tym na możliwościach, które ta technologia oferuje w usługach społecznych i medycynie⁷.

Centre for AI and Digital Ethics na Uniwersytecie Melbourne w Australii zajmuje się badaniem wpływu sztucznej inteligencji na społeczeństwo, w tym na kwestie związane z prywatnością i bezpieczeństwem danych. Praca centrum koncentruje się na zapewnieniu, aby rozwój AI odbywał się w sposób odpowiedzialny i z korzyścią dla wszystkich grup społecznych. Ich praca ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia, jak AI może być używana do wspierania usług społecznych w sposób legalny i etyczny⁸.

AI Now Institute na New York University to kolejne istotne środowisko, które bada społeczne aspekty sztucznej inteligencji, w tym jej wpływ na pracę, politykę

⁶ MIT Media Lab, <https://www.media.mit.edu/> (dostęp: 05.04.2024).

⁷ Stanford Human-Centered AI Institute, <https://hai.stanford.edu/> (dostęp: 05.04.2024).

⁸ Centre for AI and Digital Ethics, <https://www.unimelb.edu.au/caide> (dostęp: 05.04.2024).

i prawa człowieka. Instytut koncentruje się na tworzeniu solidnej bazy dowodowej i rekomendacji politycznych, które mogą kształtować rozwój technologii AI w sposób sprawiedliwy i etyczny. Ich praca podkreśla znaczenie uwzględniania różnorodnych perspektyw i doświadczeń w projektowaniu i wdrażaniu technologii, co jest kluczowe w kontekście usług społecznych⁹.

Środowiska te, choć różnorodne pod względem geograficznym i dyscyplinarnym, łączy wspólny cel: wykorzystanie AI do poprawy życia ludzkiego, w tym przez eliminowanie barier komunikacyjnych w usługach społecznych. Ich prace badawcze, projekty i inicjatywy pokazują potencjał sztucznej inteligencji jako narzędzia wspierającego społeczeństwo w różnych przejawach jego funkcjonowania. Warto podkreślić, że środowiska te zwracają uwagę na konieczność etycznego i odpowiedzialnego podejścia do technologii AI.

2. Bariery komunikacyjne w usługach społecznych

Proces komunikacyjny jest podstawą dla świadczenia usług społecznych. Umożliwia nie tylko przekazywanie informacji, ale również budowanie relacji i zaufania między dostawcami usług a ich odbiorcami¹⁰. Bariery komunikacyjne stanowią znaczące wyzwanie w dostępie do tych usług, manifestując się w różnorodnych formach i mając wpływ na dostępność świadczonej pomocy. Można je podzielić na kilka głównych kategorii¹¹. Najbardziej powszechne to bariery językowe, kulturowe i technologiczne.

Bariery językowe pojawiają się, gdy dostawcy usług społecznych i ich odbiorcy nie posługują się tym samym językiem lub gdy istnieją znaczące różnice w poziomie zrozumienia języka. Może to prowadzić do nieporozumień, błędów w komunikacji, a co za tym idzie, do niewłaściwego świadczenia usług¹². Bariery kulturowe są również istotne, ponieważ różnice w normach, wartościach i oczekiwaniach mogą wpływać na interpretację przekazywanych informacji, a także na sposób, w jaki osoby

⁹ AI Now Institute, <https://ainowinstitute.org/> (dostęp: 05.04.2024).

¹⁰ T. Stamer, J. Steinhäuser, K. Flägel, *Artificial Intelligence Supporting the Training of Communication Skills in the Education of Health Care Professions: Scoping Review*, „Journal of Medical Internet Research” 25(2023), s. 1-10, DOI:10.2196/43311.

¹¹ A. Sulyma, *Klasyfikacja barier komunikacyjnych z pokoleniem Z w miejscu pracy*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania” 17/2(2022), s. 13-27, DOI:10.37055/nsz/150300.

¹² A. Abulhab, R.M. Pinto, *Teaching Note – Critical Issues in Sign Language Interpretation for Social Work Practice*, „Journal of Social Work Education” Vol. 58, Issue (2022), s. 809-816, doi.org/10.1080/10437797.2021.1977753.

te wyrażają swoje potrzeby¹³. Bariery technologiczne to ograniczenia dostępu do nowoczesnych narzędzi komunikacyjnych lub brak umiejętności ich efektywnego wykorzystania, co stanowi szczególnie istotny problem w dobie cyfrowej rewolucji rozwoju ludzkości¹⁴.

Skutki barier komunikacyjnych w usługach społecznych są rozległe i wielowymiarowe. Na poziomie indywidualnym, mogą one prowadzić do frustracji, niezrozumienia oraz ostatecznie do rezygnacji z poszukiwania potrzebnej pomocy¹⁵. W skali większej – kolektywnej, bariery komunikacyjne przyczyniają się do nierówności w dostępie do usług społecznych, zwiększając ryzyko marginalizacji i wykluczenia społecznego wśród najbardziej wrażliwych grup populacyjnych¹⁶. W rezultacie, jakość życia tych osób może być znacznie obniżona, a społeczeństwo jako całość traci na kohezji i jest mniej spójne.

Odpowiedzią na te wyzwania może być zastosowanie nowoczesnych technologii, które mogłyby ułatwić przekraczanie barier komunikacyjnych. W tym aspekcie sztuczna inteligencja może odgrywać ważną rolę. AI oferuje takie rozwiązania, jak automatyczne tłumaczenia językowe, narzędzia wspomagające komunikację dla osób z niepełnosprawnościami czy systemy oparte na rozpoznawaniu mowy i obrazu¹⁷. Implementacja tych technologii wymaga jednak nie tylko znaczących inwestycji finansowych, ale również świadomego projektowania i adaptacji do specyficznych potrzeb i warunków, w których AI ma być wykorzystywana¹⁸.

Podsumowując, bariery komunikacyjne w usługach społecznych stanowią wyzwanie, które wymaga kompleksowego podejścia i wykorzystania technologii w celu ich przezwyciężenia. Nie tylko ułatwi to dostęp do usług społecznych, ale

---

¹³ B. Ochieng, *Migrant Communities: Language Barriers and Experiences of Accessing Health and Social Welfare Services in the North of England*, „The International Journal of Interdisciplinary Social and Community Studies”, Vol. 7, Issue 2 (2013), s. 143-151, doi.org/10.18848/2324-7576/CGP/v07i02/53481.

¹⁴ L. Newman, K. Biedrzycki, F. Baum, *Digital Technology Use Among Disadvantaged Australians: Implications for Equitable Consumer Participation in Digitally-Mediated Communication and Information Exchange with Health Services*, „Australian Health Review” Vol. 36, Issue 2 (2012), s. 125-129, doi.org/10.1071/AH11042.

¹⁵ V. Pijlman, V. Eichelsheim et al., *Sometimes It Seems Easier to Push It Away: A Study Into the Barriers to Help-Seeking for Victims of Sexual Violence*, „Journal of Interpersonal Violence”, Vol. 38, Issue 11-12, s. 7530-7555, DOI: 10.1177/08862605221147064.

¹⁶ N. Danielson, *Channels of Protection: Communication, Technology, and Asylum in Cairo, Egypt*, „Canada’s Journal on Refugees” Vol. 29, 2013, s. 31-42.

¹⁷ F. Wen, Z. Zhang, *AI Enabled Sign Language Recognition and VR Space Bidirectional Communication Using Triboelectric Smart Glove*, „Nature Communications”, Vol. 12, No. art. 5378, 2021, s. 1-13, doi.org/10.1038/s41467-021-25637-w.

¹⁸ B. Shneiderman, *Design Lessons From AI’s Two Grand Goals: Human Emulation and Useful Applications*, „IEEE Transactions on Technology and Society” Vol. 1, No. 2, June 2020, s. 73-82.

również przyczyni się do budowania bardziej inkluzywnego, włączającego i sprawiedliwego społeczeństwa.

3. AI w przewyżnianiu barier komunikacyjnych

W celu rozważania roli sztucznej inteligencji w przewyżnianiu barier komunikacyjnych należy poddać analizie potencjał AI do poprawy komunikacji (4.1.) oraz przestudiować przypadki pokonywania omawianych barier, które aktualnie istnieją w usługach społecznych (4.2.).

3.1. Potencjał AI do poprawy komunikacji

Innowacje związane z technologią AI w kontekście poprawy komunikacji można podzielić na: automatycznych tłumaczy językowych (4.1.1.), wirtualnych asystentów (4.1.2.), systemy rozpoznawania emocji (4.1.3.).

3.1.1. AI umożliwia tłumaczenie mowy i tekstu na różne języki w czasie rzeczywistym, znosząc bariery językowe. Konsekwencją tego jest lepszy dostęp do informacji dla osób nieposługujących się językiem, w którym świadczone są usługi społeczne¹⁹.

3.1.2. Rozwój asystentów głosowych sterowanych AI, zdolnych do rozumienia naturalnego języka i udzielania odpowiedzi w realnym czasie, może znacząco wspierać osoby mające trudności z tradycyjnymi formami komunikacji, np. osoby z niepełnosprawnościami²⁰.

3.1.3. Systemy AI zdolne do analizowania tonu głosu, mimiki czy gestów mogą pomagać w lepszym zrozumieniu stanów emocjonalnych użytkowników, co jest szczególnie ważne w kontekście usług społecznych, gdzie empatia i zrozumienie są podstawowe²¹.

¹⁹ L. Bakdash, A. Abid et al., *Chatting Beyond Chat GPT: Advancing Equity through AI-Driven Language Interpretation*, „Journal of General Internal Medicine” Vol. 9, Issue 3 (2023), s. 492-495, DOI: 10.1007/s11606-023-08497-6.

²⁰ M.C.I. Madahana, K. Khoza-Shangase et al., *A Proposed Artificial Intelligence-Based Real-Time Speech-to-Text to Sign Language Translator for South African Official Languages for the Covid-19 Era and Beyond: In Pursuit of Solutions for the Hearing Impaired*, „The South African Journal of Communication Disorders” Vol. 69, No. 2 (2022), s. 1-11, doi:org/10.4102/sajcd.v69i2.915.

²¹ N. Ahmadi, T. Hammond, *Recognizing and Responding to Human Emotions: A Survey of Artificial Emotional Intelligence for Cooperative Social Human-Machine Interactions*, „Frontiers in Education Conference (FIE)”, 2023, s. 1-5, doi: 10.1109/FIE58773.2023.10343328.

Sztuczna inteligencja odgrywa fundamentalną rolę w przekształcaniu komunikacji w usługach społecznych, umożliwiając przezwyciężenie niepokonywalnych do tej pory barier. AI ułatwia dostęp do wsparcia wszystkim użytkownikom, przełamując barierę różnic językowych, zdolności komunikacyjnych czy emocjonalnych potrzeb.

3.2. Studia przypadków

Sekcja będzie dotyczyć konkretnych zastosowań technologii AI, które były wykorzystane w pokonaniu barier komunikacyjnych w kontekście usług społecznych. Studia przypadków będą dotyczyć: AI w usługach publicznych (4.2.1.), chatbotów w opiece zdrowotnej (4.2.2.), asystentów dla osób z niepełnosprawnościami (4.2.3.).

3.2.1. AI jest wykorzystywane w informacji publicznej, umożliwiając zainteresowanym dostęp do potrzebnych usług. W roku 2012 Urząd Miasta Gdyni, jako pionier w Polsce, wprowadził innowacyjne narzędzie komunikacyjne – Wirtualnego Urzędnika, mające na celu usprawnienie kontaktu z mieszkańcami i przedsiębiorcami²². Technologia ta, oparta na mechanizmach AI, umożliwia intuicyjny i szybki dostęp do informacji urzędowych, przyczyniając się do eliminacji barier komunikacyjnych. Wirtualny Urzędnik, będący wynikiem współpracy z firmą InteliWISE S.A. i wspierany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju, jest dostępny na stronie Biuletynu Informacji Publicznej. Potrafi odpowiedzieć na pytania w języku potocznym, dzięki czemu każdy użytkownik może sprawniej załatwić sprawy urzędowe. Inicjatywa ta wpisuje się w szersze działania Urzędu Miasta Gdyni, mające na celu poprawę dostępności usług dla wszystkich grup społecznych, w tym osób z niepełnosprawnościami.

W ramach wsparcia usług społecznych Miejskie Call Center w Poznaniu w roku 2021 wprowadziło rozwiązanie w postaci voicebota (tel. 61 646 33 44)²³. Ten komputerowy program głosowy, działający na zasadzie sztucznej inteligencji, ma za zadanie szybko i efektywnie przekierowywać klientów do odpowiednich konsultantów. Implementacja voicebota odpowiada na wzrost zapotrzebowania na kontakt z miastem, szczególnie zauważalny w czasie pandemii. Program, oparty na algorytmie uczenia maszynowego, jest systematycznie doskonalony, by lepiej rozumieć intencje dzwoniących i poprawnie odpowiadać na ich pytania. Dzięki tej

²² D. Nelke, *Pierwszy w Polsce Wirtualny Urzędnik debiutuje w Gdyni*; <https://www.gdynia.pl/cownowego,2774/pierwszy-w-polsce-wirtualny-urzednik-debiutuje-w-gdyni,378196> (dostęp: 05.04.2024).

²³ *Miejskie call center wspiera robot*; <https://www.poznan.pl/mim/info/news/miejskie-call-center-wspiera-robot,164563.html> (dostęp: 05.04.2024).

technologii czas oczekiwania na połączenie z konsultantem został skrócony z prawie dwóch minut w 2020 roku do jednej minuty i ośmiu sekund w 2021 roku. Voicebot, który w 2021 roku obsłużył 177 797 rozmów, znacząco odciążył pracowników biura i przyczynił się do znacznego przyspieszenia świadczenia usług²⁴. Inicjatywa ta pokazuje, jak AI może efektywnie wspierać usługi społeczne, poprawiając dostępność i jakość obsługi klienta.

Wykorzystanie AI poprzez inicjatywy takie, jak Wirtualny Urzędnik i voiceboty, stało się wzorem do naśladowania dla innych miast. Obecnie są to standardy implementowane na wszystkich szczeblach administracji publicznej. Dzięki temu mieszkańcy uzyskali szybszy i łatwiejszy dostęp do kluczowych informacji oraz usług. Te innowacyjne rozwiązania nie tylko poprawiły jakość i dostępność usług publicznych, ale również wyznaczyły nowe standardy w obszarze wsparcia społecznego, stając się inspiracją dla szeroko pojętej modernizacji administracji w całym kraju.

3.2.2. Obecnie AI jest wykorzystywane do tworzenia chatbotów medycznych, które mogą udzielać podstawowych porad lub kierować pacjentów do odpowiednich specjalistów. Zyskują one coraz większe znaczenie w sektorze medycznym, prezentując imponujący zakres zastosowań. Poniżej kilka kluczowych przykładów.

Wrocławska firma Infermedica opracowała w 2016 roku chatbota, który pomaga ocenić ryzyko wystąpienia chorób. Po zadaniu serii pytań analizuje odpowiedzi użytkownika, po czym ocenia prawdopodobieństwo wystąpienia choroby i sugeruje dalsze kroki, takie jak telekonsultacja czy wizyta u lekarza. Chatbot Infermedica jest już wykorzystywany przez ponad 40 firm na całym świecie, w tym w Polsce, Kanadzie, Portugalii i na Słowacji²⁵.

Brytyjski start-up Babylon Health w 2017 roku stworzył chatbota zdolnego do zdania egzaminu Royal College of General Practitioners, do którego zazwyczaj przystępują lekarze stażyści w Wielkiej Brytanii. To, że chatbot zdał egzamin, zdobywając 82% punktów – w porównaniu do średniej z ostatnich pięciu lat wynoszącej 72% – podkreśla potencjał AI w medycynie²⁶.

Endurance, firma z Rosji, opracowała w 2017 roku chatbota skierowanego do osób z diagnozą choroby Alzheimera. Chatbot analizuje rozmowy, wykrywając od-

²⁴ Baza danych miasta Poznań; https://badam.poznan.pl/2021/v_nasz-rozwoj-i-budzet/04_administracja/miejskie-call-center-4/ (dostęp: 05.04.2024).

²⁵ J. Ratajczak, *Wrocławska Infermedica na rozwój technologii zdobyła 120 mln zł. Największe inwestycje w polskie startupy*; <https://www.wroclaw.pl/przedsiębiorczy-wroclaw/infermedica-symptomate-diagnoza-pacjentow-choroby-online> (dostęp: 05.04.2024).

²⁶ J. Comstock, *Babylon's AI Passes Mockup of UK's GP Exam, Goes Head-to-Head with Doctors*; <https://www.mobihealthnews.com/content/babylons-ai-passes-mockup-uks-gp-exam-goes-head-head-doctors> (dostęp: 05.04.2024).

stępstwa od normy, co może wskazywać na dysfunkcje poznawcze lub zaburzenia pamięci. Nieprawidłowości są raportowane rodzinie pacjenta lub jego lekarzowi²⁷.

Chatboty medyczne, rozwijane przez firmy takie, jak Babylon Health, Endurance czy Infermedica, stanowią obiecujące narzędzia w diagnozowaniu, udzielaniu porad i kierowaniu pacjentów do specjalistów. Przykłady te pokazują, jak chatboty mogą efektywnie wspierać systemy zdrowotne, oferując szybki dostęp do informacji i spersonalizowaną pomoc, co jest szczególnie ważne w obszarach, gdzie brakuje specjalistów lub w sytuacjach ograniczonego dostępu do opieki zdrowotnej.

3.2.3. W sekcji poświęconej asystentom dla osób z niepełnosprawnościami, warto podkreślić, jak sztuczna inteligencja przekształca codzienne wyzwania w łatwiejsze do zarządzania zadania, zwiększając samodzielność użytkowników i dostępność usług. Technologie oparte na AI, takie jak rozpoznawanie obiektów, mowy oraz czytanie tekstu na głos, stanowią kluczowe narzędzia wspomagające osoby z niepełnosprawnościami.

Aplikacje, takie jak TapTapSee²⁸ wykorzystują AI do identyfikowania obiektów dla osób z wadami wzroku, dostarczając opis dźwiękowy lub pisemny. Narzędzia rozpoznające mowę, na przykład asystenci głosowi, jak Siri²⁹, Google Assistant³⁰ czy Amazon Alexa³¹, umożliwiają interakcję z urządzeniami za pomocą poleceń głosowych, co jest szczególnie przydatne dla osób z ograniczeniami ruchowymi oraz dla niesłyszących i niedosłyszących, pomagając w zamianie mowy na tekst. Ava³², aplikacja do komunikacji, jest przykładem wykorzystania technologii przekształcania mowy na tekst, umożliwiając uczestnictwo w rozmowach w czasie rzeczywistym.

Technologie czytające, takie jak Voice Dream Reader³³, oferują naturalnie brzmiące głosy i opcje personalizacji, pomagając osobom z dysleksją lub wadami wzroku. Komunikacja alternatywna i wspomagająca (AAC), zaimplementowana w aplikacjach takich, jak Proloquo2Go³⁴, wspiera osoby z trudnościami w mówieniu, wykorzystując symbole i technologię przekształcania tekstu na mowę.

²⁷ G. Fomitchev, *A Robot-Companion for Senior People and Patients with Alzheimer's Disease*; <https://www.technology.org/2017/02/17/a-robot-companion-for-senior-people-and-patients-with-alzheimers-disease/> (dostęp: 05.04.2024).

²⁸ TapTapSee; <https://taptapseeapp.com/> (dostęp: 06.04.2024).

²⁹ Siri; <https://www.apple.com/siri/> (dostęp: 06.04.2024).

³⁰ Google Assistant; <https://assistant.google.com/> (dostęp: 06.04.2024).

³¹ Alexa; <https://alexa.amazon.com/> (dostęp: 06.04.2024).

³² Ava; https://play.google.com/store/apps/details?id=com.transcense.ava_beta&hl=pl&gl=US (dostęp: 06.04.2024).

³³ Voice Dream; <https://www.voicedream.com/> (dostęp: 06.04.2024).

³⁴ Proloquo2Go; <https://assistive.co.nz/product/proloquo2go/> (dostęp: 06.04.2024).

AI wspiera także w nawigacji i codziennym życiu, jak pokazuje przykład Wheelmap³⁵, interaktywnej mapy ułatwiającej osobom z ograniczeniami ruchowymi planowanie tras. Asystenci głosowi, tak jak Amazon Alexa, zintegrowani z systemami automatyzacji domowej, umożliwiają kontrolowanie funkcji domowych, co zwiększa samodzielność użytkowników.

Wspomniane aplikacje i technologie są przykładami rozwiązań dostosowanych do indywidualnych potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Rozwój i dostępność takich narzędzi kontynuuje transformację dostępności i jakości życia, podkreślając potencjał AI jako narzędzia wsparcia. Rola AI we wspomnianych kwestiach jest nie do przecenienia. Ważne jednak, aby wdrażając te technologie, zwracać uwagę na etyczne aspekty ich stosowania, zapewniając ich dostępność dla wszystkich użytkowników i nie pogłębiając już istniejących nierówności społecznych.

4. Ograniczenia stosowania AI w usługach społecznych

Jednym z głównych wyzwań w mariażu AI z usługami społecznymi jest zagwarantowanie ochrony prywatności i danych osobowych użytkowników. Systemy AI często wymagają dostępu do dużych zbiorów danych, aby nauczyć się i działać efektywnie. Rodzi to pytania dotyczące bezpieczeństwa danych oraz ich przechowywania i przetwarzania³⁶. Istotne jest zatem zapewnienie, że wszystkie rozwiązania oparte na AI są zgodne z obowiązującymi przepisami o ochronie danych. Jednym z obecnie obowiązujących aktów w tym zakresie jest ogólne rozporządzenie o ochronie danych (GDPR) w Europie³⁷. Należy także zadbać, aby użytkownicy byli w pełni świadomi, w jaki sposób i do jakich celów ich dane są wykorzystywane.

Kolejnym wyzwaniem jest zapewnienie równego dostępu do technologii AI. Bariery finansowe, ograniczone kompetencje cyfrowe oraz brak infrastruktury technologicznej w niektórych obszarach mogą utrudniać dostęp do nowoczesnych rozwiązań opartych na AI dla wszystkich grup społecznych³⁸. Istnieje zatem ryzyko,

³⁵ Wheelmap; <https://wheelmap.org/> (dostęp: 06.04.2024).

³⁶ Bo-Chen Tai, Szu-Chuang Li et al., *Examining the Utility of Differentially Private Synthetic Data Generated Using Variational Autoencoder with TensorFlow Privacy*, „IEEE 27th Pacific Rim International Symposium on Dependable Computing (PRDC)” 2022, s. 236-241, DOI:10.1109/PRDC55274.2022.00038.

³⁷ S. Shahriar, S. Allana et al., *A Survey of Privacy Risks and Mitigation Strategies in the Artificial Intelligence Life Cycle*, „IEEE Access” V. 11, 2023, s. 61829-61854, DOI:10.1109/ACCESS.2023.3287195.

³⁸ N. Bhalla, L. Brooks, T. Leach, *Ensuring a 'Responsible' AI Future in India: RRI as an Approach for Identifying the Ethical Challenges from an Indian Perspective*, „AI and Ethics” December 2023, s. 1-14, doi.org/10.1007/s43681-023-00370-w.

że wprowadzenie AI bez odpowiednich działań wspierających i edukacyjnych może pogłębić istniejące nierówności społeczne.

Rozwój i implementacja AI w usługach społecznych wymaga również jasnych regulacji prawnych i standardów stosowania tej technologii³⁹. Obecnie brakuje spójnych przepisów regulujących wykorzystanie sztucznej inteligencji, co może prowadzić do niejasności dotyczących odpowiedzialności prawnej oraz rozwiązań odpowiadających standardom jakości i bezpieczeństwa⁴⁰. Potrzebne są zatem międzynarodowe wysiłki na rzecz uspoźnienia regulacji, a także opracowania norm oraz kodeksów dobrych praktyk, które zapewnią odpowiedzialne wykorzystanie AI.

Aby w pełni wykorzystać potencjał technologii sztucznej inteligencji, konieczne jest przewyciężenie szeregu wyzwań etycznych, prawnych i technologicznych. Rozwój i implementacja AI powinny być zatem prowadzone w sposób odpowiedzialny, z uwzględnieniem potrzeb wszystkich użytkowników oraz ochrony ich prywatności i danych osobowych.

Zakończenie i wnioski

W ramach niniejszego opracowania podjęto próbę zgłębienia roli technologii AI w procesie zwiększania dostępności usług społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem przełamywania barier komunikacyjnych.

Analiza danych oraz dyskusja na temat konkretnych przypadków użycia automatycznych tłumaczy językowych i asystentów głosowych dostarczyły mocnych dowodów potwierdzających hipotezę, że wdrożenie sztucznej inteligencji przyczyni się do istotnej poprawy komunikacji w usługach społecznych. Technologie AI, poprzez efektywne przekraczanie dotychczasowych ograniczeń komunikacyjnych, umożliwiają świadczenie bardziej dostępnych i spersonalizowanych usług dla szerokiej rzeszy odbiorców.

Omówienie hipotezy pomocniczej uwypukliło złożoność problematyki związanej z ochroną prywatności, równym dostępem do nowoczesnych technologii oraz koniecznością opracowania adekwatnych regulacji prawnych i standardów etycz-

---

³⁹ K. Yusif-Zada, S. Iskandarova, *Artificial Intelligence Policy and Regulation in Medicine: Navigating the Promise and Challenges*, „IEEE Global Conference on Artificial Intelligence and Internet of Things (GCAIoT)” December 2023, s. 191-196, DOI: 10.1109/GCAIoT61060.2023.10385130.

⁴⁰ M. Świerczyński, Z. Więckowski, *Liability for Damages Caused by Artificial Intelligence Systems – Main Challenges to be Addressed by the European Union Conflict-of-Laws Regulations*, „Prawo w Działaniu” 54(2024), s. 200-216, DOI: 10.32041/pwd.5407.

nych. Tym samym wydaje się, że potrzebne są dalsze badania oraz dialog między wszystkimi interesariuszami.

Wnioski wskazują na znaczący potencjał technologii AI w przekształcaniu usług społecznych przez ułatwienie dostępu i personalizację oferty. Jednocześnie warta podkreślenia jest konieczność uwzględnienia towarzyszących tej tendencji wyzwań, aby w pełni wykorzystać płynące z nich korzyści. W dłuższej perspektywie sukces tych inicjatyw będzie zależał od ciągłej współpracy interdyscyplinarnej obejmującej badaczy, praktyków, twórców polityki i osób zainteresowanych otrzymywaniem pomocy.

Bibliografia

Abulhab A., Pinto R.M., *Teaching Note – Critical Issues in Sign Language Interpretation for Social Work Practice*, "Journal of Social Work Education" 4(2022), s. 809-816, DOI.org/10.1080/10437797.2021.1977753.

Ahmadi N., Hammond T., *Recognizing and Responding to Human Emotions: A Survey of Artificial Emotional Intelligence for Cooperative Social Human-Machine Interactions*, "Frontiers in Education Conference (FIE)" 2023, s. 1-5, DOI: 10.1109/FIE58773.2023.10343328.

Bakdash L., Abid A. et al., *Chatting Beyond Chat GPT: Advancing Equity through AI-Driven Language Interpretation*, "Journal of General Internal Medicine" 3(2023) s. 492-495, DOI: 10.1007/s11606-023-08497-6.

Bhalla N., Brooks L., Leach T., *Ensuring a 'Responsible' AI Future in India: RRI as an Approach for Identifying the Ethical Challenges from an Indian Perspective*, "AI and Ethics", December 2023, s. 1-14, DOI.org/10.1007/s43681-023-00370-w.

Bo-Chen Tai, Szu-Chuang Li et al., *Examining the Utility of Differentially Private Synthetic Data Generated Using Variational Autoencoder with TensorFlow Privacy*, "IEEE 27th Pacific Rim International Symposium on Dependable Computing (PRDC)" 2022, s. 236-241, DOI:10.1109/PRDC55274.2022.00038.

Clemente K., Silva da S. et al., *Barriers to the Access of People with Disabilities to Health Services: A Scoping Review*, "Revista de Saúde Pública" 56(2022), s. 1-15, DOI:org/10.11606/s15188787.2022056003893.

Danielson N., *Channels of Protection: Communication, Technology, and Asylum in Cairo, Egypt*, "Canada's Journal on Refugees" 29(2013), s. 31-42.

Madahana M.C.I., Khoza-Shangase K. et al., *A Proposed Artificial Intelligence-Based Real-Time Speech-to-Text to Sign Language Translator for South African Official Languages for the Covid-19 Era and Beyond: In Pursuit of Solutions for the Hearing Impaired*, "The South African Journal of Communication Disorders" (2022), s. 1-11, DOI:org/10.4102/sajcd.v69i2.915.

Newman L., Biedrzycki K., Baum F., *Digital Technology Use Among Disadvantaged Australians: Implications for Equitable Consumer Participation in Digitally-Mediated Communication and Information Exchange with Health Services*, "Australian Health Review" 2(2012), s. 125-129, DOI:org/10.1071/AH11042.

Nguyen V., Sarkari F. et al., *The Role of Support Services in Promoting Social Inclusion for the Disadvantaged Urban-Dwelling Elderly*, "Canadian Geriatrics Journal" 4(2013), s. 156-179, DOI:dx.doi.org/10.5770/cgj.16.77.

Ochieng B., *Migrant Communities: Language Barriers and Experiences of Accessing Health and Social Welfare Services in the North of England*, "The International Journal of Interdisciplinary Social and Community Studies" 2(2013), s. 143-151, DOI:org/10.18848/2324-7576/CGP/v07i02/53481.

Pijlman V., Eichelsheim V. et al., *Sometimes It Seems Easier to Push It Away: A Study Into the Barriers to Help-Seeking for Victims of Sexual Violence*, "Journal of Interpersonal Violence", Vol. 38, Issue 11-12, s. 7530-7555, DOI: 10.1177/08862605221147064.

Płocha E.A., *O pojęciu sztucznej inteligencji i możliwościach jej zastosowania w postępowaniu cywilnym*, „Prawo w działaniu” 22(2020), s. 273-291, DOI:10.32041/pwd. 4414.

Shahriar S., Allana S. et al., *A Survey of Privacy Risks and Mitigation Strategies in the Artificial Intelligence Life Cycle*, “IEEE Access”, 11(2023), s. 61829-61854, DOI:10.1109/ACCESS.2023.3287195.

Shneiderman B., *Design Lessons from AI’s Two Grand Goals: Human Emulation and Useful Applications*, “IEEE Transactions on Technology and Society”, 2(2020), s. 73-82.

Stamer T., Steinhäuser J., Flägel K., *Artificial Intelligence Supporting the Training of Communication Skills in the Education of Health Care Professions: Scoping Review*, “Journal of Medical Internet Research”, 25(2023), s. 1-10, DOI:10.2196/43311.

Sulyma A., *Klasyfikacja barier komunikacyjnych z pokoleniem Z w miejscu pracy*, „Nowoczesne Systemy Zarządzania” 2(2022), s. 13-27, DOI:10.37055/nasz/150300.

Świerczyński M., Więckowski Z., *Liability for Damages Caused by Artificial Intelligence Systems – Main Challenges to be Addressed by the European Union Conflict-of-Laws Regulations*, „Prawo w Działaniu” 54(2024), s. 200-216, DOI: 10.32041/pwd.5407.

Tsourma M., Zamichos A. et al., *An AI-Enabled Framework for Real-Time Generation of News Articles Based on Big EO Data for Disaster Reporting*, “Future Internet”, 13(2021), s. 1-18, DOI:org/10.3390/fi13060161.

Wen F., Zhang Z., *AI Enabled Sign Language Recognition and VR Space Bidirectional Communication Using Triboelectric Smart Glove*, “Nature Communications”, s. 1-13, doi.org/10.1038/s41467-021-25637-w.

Yusif-Zada K., Iskandarova S., *Artificial Intelligence Policy and Regulation in Medicine: Navigating the Promise and Challenges*, “IEEE Global Conference on Artificial Intelligence and Internet of Things (GCAIoT)”, December 2023, s. 191-196, DOI: 10.1109/GCAIoT61060.2023.10385130.

„Redaktorom monografii udało się zebrać niezmiernie bogate i interesujące treściowo - a także charakteryzujące się wysokim poziomem naukowym - referaty. Monografia została zredagowana zgodnie z kanonami studium naukowego. Recenzowana praca bez wątplenia zasługuje na opublikowanie i będzie stanowić doskonałe źródło wielu eksploracji naukowych, przemyśleń oraz refleksji o naturze społecznej na temat miejsca i roli instytucji wsparcia społecznego w różnych kryzysach dotyczących jednostkę i grupy społeczne, w szczególności rodzinę”.

dr hab. Iwona Myśliwcyk, prof. UWM w Olsztynie

„W recenzowanej monografii podjęto niezmiernie ważne zagadnienia dotyczące działalności instytucji wsparcia społecznego nie tylko w Polsce ale i za granicą. Siłą monografii jest jej bogactwo i różnorodność podjętych problemów różnej proveniencji, skoncentrowanych na obszarze badawczym zakreślonym przez redaktorów monografii. Z taką udaną kompilacją mamy do czynienia w recenzowanej pracy wieloautorskiej pod redakcją naukową Urszuli Bejmy, Marcina Łżyckiego i Leona Szota. Stanowi ona ważny i warty polecenia wkład w literaturę przedmiotu dotyczącą aktualnych problemów z jakimi stykają się instytucje społeczne działające na polu wsparcia społecznego, szczególnie osób wykluczonych”.

dr hab. Witold Janocha, prof. KUL

ISBN 978-83-968571-3-2

9 788396 857132

